



T.C.
BANDIRMA ONYEDİ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

İRAN'A YÖNELİK ULUSLARARASI
YAPTIRIMLARIN TÜRKİYE-İRAN
İLİŞKİLERİNE ETKİSİ: İNGİLİZ OKULU
ÜZERİNDEN İNCELEME

Mine GÜNGÖR
185030016

Tez Danışmanı:
Dr. Öğr. Üyesi Hanefi YAZICI

Bandırma 2021

T.C.
BANDIRMA ONYEDİ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

İRAN'A YÖNELİK ULUSLARARASI YAPTIRIMLARIN
TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİNE ETKİSİ: İNGİLİZ
OKULU ÜZERİNDEN İNCELEME

Mine GÜNGÖR
185030016

Tez Danışmanı:
Dr. Öğr. Üyesi Hanefi YAZICI

Bandırma 2021

ETİK BEYAN

TÜRKİYE CUMHURİYETİ BANDIRMA ONYEDİ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik ilkelere uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (30/12/2021)

Mine GÜNGÖR

ÖZET

İRAN'A YÖNELİK ULUSLARARASI YAPTIRIMLARIN TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİNE ETKİSİ: İNGİLİZ OKULU ÜZERİNDEN İNCELEME

Mine GÜNGÖR

1979 İran İslam Devrimi öncesi ABD'nin desteğiyle başlayan İran nükleer çalışmaları devrim sonrasında ülkede değişen rejimle birlikte durdurulmuştur. Ancak İran'ın tekrar çalışmalarına başlamasına rağmen bunu Uluslararası Atom Enerjisi Komisyonu (UAEK)'na bildirmemesi 2000'lerde uluslararası krize neden olmuştur. Bu durum da Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Birleşmiş Milletler (BM) ve Avrupa Birliği (AB)'nin yaptırım uygulamasına zemin hazırlamıştır. İran nükleer krizi ile birlikte yaşananlar Türkiye-İran ilişkilerini de etkilemiştir. İran yaptırımları uluslararası toplumun dışında yer alan bir devlete karşı uygulanmış yaptırımlardır. Türkiye ise bir taraftan uluslararası toplumun içinde yer alırken diğer taraftan İran ile geçmişten getirdiği ortak bir çok değeri paylaşmaktadır. Bu çalışma ile Türkiye'nin İran nükleer krizi karşısındaki tutumunun şekillenmesinde çoklu kimlik yapısının nasıl bir rol oynadığının açıklanması amaçlanmıştır.

Bu bağlamda çalışmada ilk olarak uluslararası toplum kavramı analiz edilmiş, kimlik ve devlet davranışı arasındaki ilişki açıklanmış, ardından Türkiye'nin çoklu kimlik yapısına değinilmiştir. Sonrasında uluslararası toplumun İran'a uyguladığı yaptırımlar incelenmiştir. Son olarak da Türkiye'nin bu yaptırımları nasıl algıladığı analiz edilirken çoklu kimlik yapısının İran nükleer programında nasıl bir etkisinin olduğu ortaya konulmuştur. Sonuç olarak eldeki veriler ışığında bu çalışma, Türkiye'nin İran'a karşı uygulanan yaptırımlar karşısındaki tutumunu belirleyen etkenin İran ile paylaştığı ortak dini kimliği olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Sözcükler: Uluslararası toplum, İran nükleer Krizi, Yaptırımlar, İran, Türkiye.

ABSTRACT

THE EFFECTS OF INTERNATIONAL SANCTIONS AGAINST IRAN ON TURKEY-IRAN RELATIONS: THE REVIEW OVER ENGLISH SCHOOL

Mine GÜNGÖR

Iranian nuclear work, which started with the support of the USA before the 1979 Iranian Islamic Revolution, was stopped with the changing regime in the country after the revolution. However, although Iran restarted its work again, not reporting it to the International Atomic Energy Commission (IAEA) caused an international crisis in the 2000s. This situation caused the United States (USA), United Nations (UN) and European Union (EU) to impose sanctions. What happened with the Iranian nuclear crisis also affected Turkey-Iran relations. Iran sanctions are the sanctions against a state outside the international society. On the one hand Turkey is in the international society, but on the other hand it shares many common values with Iran from the past. In this study, it is aimed to explain how the structure of multiple identities plays a role in shaping Turkey's attitude towards the Iranian nuclear crisis.

In this regard, first, the concept of international society was analyzed, the relationship between identity and state behavior was explained, and then multi-layered identity structure of Turkey was mentioned. After that, the sanctions imposed by the international society on Iran were examined. Finally, while analyzing how Turkey perceives these sanctions, it was revealed how the multi-identity structure has an impact on the Iranian nuclear program. As a result, in the light of the available data, this study reveals that the common religious identity shared with Iran has been effective in Turkey's attitude towards sanctions against Iran.

Key Words: International society, Iranian Nuclear Crisis, Sanctions, Iran, Turkey.

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasının yapılması aşamasında destek ve katkılarını benden esirgemeyerek her zaman yol gösteren tez danışmanım ve çok değerli hocam Dr. Öğretim Üyesi Hanefi YAZICI' ya teşekkürü borç bilirim. Ayrıca tez konusunun belirlenmesi ve yazım aşamasında verdiği önerilerle değerli bilgilerinden çokça istifade ettiğim ve manevi olarak da desteğini hiç eksik etmeyen Doç. Dr. Hüsrev TABAK' a teşekkürlerimi sunarım. Bütün hayatım boyunca hem maddi hem de manevi destekleriyle her zaman yanımda olan özellikle yüksek lisans sürecime hassasiyetle özen gösteren ve haklarını hiçbir zaman ödeyemeyeceğim babam Mehmet GÜNGÖR' e, annem Nagihan GÜNGÖR' e ve sevgili kardeşim Fatma Nur GÜNGÖR' e sevgiyle şükranlarımı sunarım.

Mine GÜNGÖR

Bandırma 30/12/2021

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ETİK BEYAN.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

1. İngiliz Okulu	7
1.1. Uluslararası İlişkilerde Üç Gelenek	8
1.2. Üçlü Uluslararası Yapı.....	11
1.2.1. Uluslararası Toplum.....	12
1.2.2. Uluslararası Sistem	15
1.2.3. Dünya Toplumu	15
1.3. Uluslararası Toplum' un Kurumları.....	17
1.3.1. Güç Dengesi Kurumu.....	17
1.3.2. Uluslararası Hukuk Kurumu	19
1.3.3. Diplomasi Kurumu.....	21
1.3.4. Savaş Kurumu.....	22
1.3.5. Büyük Güçler İdaresi Kurumu.....	24
1.4. Çoğulcular ve Dayanımcılar	26
2. Uluslararası Toplum ve Devlet Davranışı.....	30
3. Uluslararası Toplum, Devlet Davranışı ve Çoklu Devlet Kimliği.....	37

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE, ULUSLARARASI TOPLUM VE ÇOKLU KİMLİKLERİ

1. Türkiye'nin Batılı Kimliği	44
2. Türkiye'nin Batı Dışı Kimlikleri.....	62
2.1. Türkiye'nin Tarihsel/Medeniyetsel Kimliği	63
2.2. Türkiye'nin Dini Kimliği.....	66

2.3. Türkiye'nin Etnik Kimliği.....	70
--	-----------

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ULUSLARARASI TOPLUM VE İRAN

1. İran Nükleer Programının Tarihsel Arka Plânı	73
1.1. İslam Devrimi Öncesi İran Nükleer Programı	73
1.2. İslam Devrimi Sonrası İran Nükleer Programı	74
2. Uluslararası Toplum Tarafından İran'a Uygulanan Yaptırımlar.....	78
2.1. Birleşmiş Milletler' in İran'a Yönelik Yaptırım Kararları.....	78
2.2. ABD'nin İran'a Yönelik Ek Yaptırım Kararları	89
2.3. AB'nin İran'a Yönelik Ek Yaptırım Kararları	95

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ULUSLARARASI YAPTIRIMLAR VE TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ

1. Türkiye Yaptırımları Nasıl Anlıyor?.....	99
2. Yaptırımlar Türkiye'nin İran'a Yönelik Politikalarını Nasıl Etkiliyor?.....	107
3. Yaptırımların Türkiye'nin Çoklu Kimlikleri Açısından Sonuçları.....	111
SONUÇ	116
KAYNAKÇA.....	121

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AKP	: AK Parti
ANAP	: Anavatan Partisi
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
DP	: Demokrat Parti
FP	: Fazilet Partisi
IMF	: Uluslararası Para Fonu
İO	: İngiliz Okulu
KOEP	: Kapsamlı Ortak Eylem Planı
MC	: Milletler Cemiyeti
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
NPT	: Nükleer Silahların Yayılmasının Önlenmesi Anlaşması
UAEA	: Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı
UAEK	: Uluslararası Atom Enerjisi Komisyonu
P5+1	: Çin, Fransa, Almanya, Rusya, Birleşik Krallık ve ABD
RP	: Refah Partisi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TÜPRAŞ	: Türkiye Petrol Rafineleri A.Ş.

GİRİŞ

İran'ın nükleer çalışmaları 1979 yılında gerçekleşen İslam Devrimi öncesine dayanmakta olsa da uluslararası bir kriz haline dönüşmesi 2002 yılından sonra olmuştur. İran devrim sonrasında yeniden başladığı nükleer çalışmalarını UAEK' ye bildirmemesi ve bu durumun sonradan ortaya çıkması uluslararası toplumun İran'a yaptırım uygulamasına neden olmuştur. Çünkü ABD başta olmak üzere uluslararası toplum İran'ın nükleer silah üreterek Ortadoğu bölgesinde büyük güç olmasını istememektedir. Ancak İran nükleer çalışmalarının silah üretmek için olduğunu sürekli inkâr etmiş ve barışçıl amaçlarla kullanacağını iddia ederek uranyum zenginleştirmekten asla vazgeçmemiştir.

Türkiye 2009 yılında Viyana Görüşmeleri' nden sonra nükleer krizde arabulucu olarak aktif rol almaya başlamasıyla birlikte ABD ve AB'ye göre farklı politikalar izlemiştir. Bu politikalara örnek vermek gerekirse Türkiye ile İran arasında 1996 yılında imzalanmış olan doğalgaz anlaşmasının İran'a uygulanan uluslararası yaptırımlara rağmen 2001 yılında aktifleşmeye başlaması önemli bir adımdır. Ayrıca Türkiye Nükleer krizde diplomatik çözümü her fırsatta vurgulamış ve 2011 yılında İran ile Çin, Fransa, Almanya, Rusya, Birleşik Krallık ve ABD (P5+1) ülkeleri arasındaki müzakereler için ev sahipliği de yapmıştır. Yaptırımlar nedeniyle iki ülke arasındaki ticaretin negatif etkilerini en aza indirmek için ticaretin daha çok geliştirilmesine önem verilmiştir. Bu bağlamda 2014 yılında Tercihli Ticaret Anlaşması, 2017 yılında da iki ülkenin milli para birimlerinin kullanılacağı farklı ticaret anlaşmaları imzalanmıştır. Yine Türkiye 2010 yılında 1929 sayılı BMGK yaptırım kararına Brezilya ile birlikte hayır oyu kullanmıştır. Hatta Türkiye uluslararası toplumun İsrail'in nükleer çalışmalarına karşı çıkmamasını eleştirerek İran'ın nükleer enerji çalışmalarını barışçıl amaçlarla geliştirdiği söylemine destek olarak yanında yer almıştır.

Türkiye'nin sahip olduğu kimliği çok katmanlı bir yapıya sahiptir. Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren İmparatorluğun batıya yönelmesiyle dış politikada etkili olmaya başlayan batılı kimliği daha sonra uluslararası toplumun bir parçası olmasıyla devam etmiştir. Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte Batılı kimliği, Kemalist ideoloji ile

desteklenmiş ve batılı ülkelerle ilişkilerinde bu kimlik önemli bir rol oynamıştır. Tek partili dönemden çok partili siyasal hayata geçiş dönemine kadar Batılı kimlik olgusu Türkiye'nin dış politika tercihlerinde tek başına etken olmuştur. Ancak öncelikle çok partili hayata geçiş süreci ve daha sonra 1990'larda Soğuk Savaş'ın bitmesiyle birlikte değişen uluslararası ortam Türk dış politikasının da değişim sürecini beraberinde getirmiştir. Türkiye'nin dış politikasında çok yönlü ve aktif bir dış politika izlemesinde iki önemli faktör etkili olmuştur. Bunlardan ilki Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan Türki Cumhuriyetler ile Türkiye'nin dış ilişkilerini geliştirmek için politikalar belirlemesidir. Bu ülkelerle paylaşılan ortak tarih, dil, din ve kültür ilişkilerin gelişmesinde önemli birer faktörü oluşturmaktadır. İkincisi ise AKP'nin kurulmasıyla değişen dış politika algısı çerçevesinde Ortadoğu ile ilişkilerinde dini kimliğinin yeniden etkili olmaya başladığı söylenebilir.

Türkiye'nin farklı farklı dönemlerde içinde bulunduğu bu çoklu kimliği dış politikasını belirleme noktasında da etkili olmuştur. Soğuk Savaş döneminde uzak durmaya çalıştığı Ortadoğu bölgesine özellikle 2000'li yıllarda farklı politikalarla dahil olmaya çalışmış hatta İran nükleer krizi meselesinde uluslararası toplum ile İran arasında çözüm üretmek amacıyla arabuluculuk faaliyetlerinde bulunmuştur. Türkiye'nin bir taraftan böyle bir çözüm arayışı içinde olması diğer taraftan da yukarı da bahsedilen anlaşmalar çerçevesinde ilişkilerini geliştirmeye çalışması bağlamında İran ile paylaştığı ortak kimliğin burada bir rolü olup olmadığı cevap aranması gereken bir soru olmuştur.

Bu bağlamda çalışma Türkiye'nin Batı uluslararası toplumun bir parçası olmasına rağmen İran'ın nükleer çalışmalarına karşı çıkmayarak bu dönemde ilişkilerini devam ettirmesi sürecini ve bunun dinamiklerini anlamaya çalışmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, bu çalışmayla amaçlanan Türkiye'nin hem uluslararası toplumun bir üyesi iken hem de bu topluluğun dışında kalan ülkelerle nasıl bir ilişki yürüttüğünün sorgulanmasıdır. Bu minvalde çalışmada şu iki soruya cevap aranmıştır: "Batı uluslararası toplumu tarafından İran'a yönelik uygulanan yaptırımların Türkiye açısından anlamı nedir?" ve "Türkiye'nin çoklu kimliği İran'a yönelik uluslararası yaptırımlarda nasıl rol oynamıştır?".

Bu sorulara cevap vermek amacıyla, uluslararası toplumu ve uluslararası toplumun içinde ve dışında olmanın anlamını teorize eden İngiliz Okulu teorisi kullanılmıştır. İngiliz Okulu geliştirdiği uluslararası toplum yaklaşımı sayesinde küresel kurumlar ve Batılı devletler ile İran arasında yaşanan nükleer kriz süreçlerini analiz edebilme de önemli bir çerçeve çizebilecek teorik bir yaklaşımdır. Tezde yapılan kimlik tartışması zemininde yer yer İnşacılık teorisinden de faydalanılmış, ortak kimlik mefhumuna ilişkin İngiliz Okulu'nda mevcut bulunan teorik çıkarımlar kuvvetlendirilmeye çalışılmıştır. Çoklu kimlik üzerinden Türkiye'nin hem Batı uluslararası toplumunun içerisinde kalıp hem de dini ortak kimliği üzerinden İran ile geliştirdiği ilişki bu minvalde anlaşılmaya çalışılmıştır. Mevcut yazında İran'a uygulanan yaptırımlarla ilgili yeterince bilimsel eser bulunduğu görülmüştür. Ancak konuyu İngiliz Okulu teorisi çerçevesinde uluslararası toplumun bakış açısıyla analiz etmiş çalışma bulunmamaktadır. Çalışmayı İran'a karşı uygulanan yaptırımları konu edinen çalışmalardan ayıran noktayı da bu teorik bakış açısı oluşturmaktadır. Ayrıca çalışma yapılırken her bölümde teorik çerçeveden uzaklaşmamak dikkat edilen en önemli nokta olmuştur. Teorik bakış açısıyla analiz edilmeye çalışılan bu tezin diğer çalışmalara örnek olması bu çalışmanın en temel amaçlarından birini oluşturmaktadır. Bu çalışmanın önemi, teori konusunun ağırlıklı olarak işlenmesinin yanında, Türk dış politikası ve İran tarihi özelinde yaptırım gibi konulara da değinilmesi uluslararası ilişkiler anabilim dalı çerçevesinde bir bütünlük oluşturması açısından önem arz etmektedir.

Çalışmada birincil ve ikincil kaynaklar kullanılmıştır. Birincil kaynak kapsamında BM Güvenlik Konseyi tarafından alınan yaptırım kararları ve AB Resmî Gazetesi'nde yayınlanan AB yaptırımları incelenmiştir. İkincil kaynaklar içinse konu ile ilgili kitaplar, makaleler, akademik dergiler, yerli ve yabancı gazeteler taranmış, dijital ortamda yayın yapan Euronews, Al Jazeera, Reuters, BBC gibi kaynaklardan da yoğun biçimde faydalanılmıştır. Bu bağlamda ilk bölümde teorik alt yapı için kaleme alınmış olan İngiliz Okulu ile ilgili yayınların çoğunun dilinin İngilizce olması hem literatür taraması kısmında hem yazı aşamasında daha çok yabancı kaynaklardan faydalanılmasını sağlamıştır. Bunların haricinde Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı gibi resmi kurumların açıklamalarından da yararlanılmıştır. Ancak literatür taraması yapılırken

Farsça bilinmemesi sebebiyle Farsça kaynakların incelenememiş olması bu çalışmanın sınırlılığını oluşturmaktadır.

Bu çalışma giriş ve sonuç bölümleri hariç dört bölüm olarak planlanmıştır. Birinci bölümde teorik alt yapının oluşturulması için *Kuramsal Çerçeve* başlığı altında ele alınacaktır. Bu bölüm *İngiliz Okulu, Uluslararası Toplum ve Devlet Davranışı, Uluslararası Toplum, Devlet Davranışı ve Çoklu Devlet Kimliği* olmak üzere üç aşamadan oluşturulmuştur. İngiliz Okulu ve Uluslararası Toplum Düşüncesi adlı birinci aşama da uluslararası ilişkilerde İngiliz Okulu tarafından oluşturulan uluslararası toplum kavramı ve kurumları açıklanacaktır. Bununla birlikte “üçlü uluslararası yapı” ve “üç gelenek” yaklaşımlarının detaylı analizi sunulacaktır. İkinci aşamayı oluşturan Uluslararası Toplum ve Devlet Davranışı başlığı altında uluslararası toplumun bir parçası olan devletlerin yerine getirmesi gereken sorumluluklar açıklanacaktır. Ayrıca aktörlerin uluslararası toplumun ortak kural ve kurumlarına uymamaları durumunda yaşayacakları sınırlılıklar analiz edilecektir. Uluslararası Toplum, Devlet Davranışı ve Çoklu Devlet Kimliği adlı üçüncü aşama da ise bu üçlünün birbiri ile olan ilişkisine yer verilecektir. Bu bağlamda “kimlik” kavramı için İnşacı teoriye başvurulacaktır. Bu nokta da gerekli olan kavramlaştırma çerçevesinde İO ve İnşacı teorinin uluslararası toplum ve kimlik temelinde sahip oldukları ortak fikir yapısı üzerinden analiz gerçekleştirilecektir.

İkinci bölümde *Türkiye, Batı Uluslararası Toplum ve Çoklu Kimlikleri* genel başlığı ile Türkiye'nin Batılı kimliği ele alınacak. Daha sonra Türkiye'nin Batı dışı kimliklerini oluşturan tarihsel/medeniyetsel, dini ve etnik kimlikleri açıklanmaya çalışılacaktır. Türkiye'nin Batılı kimliğine geçilmeden önce ilk olarak kimlik kavramı açıklanarak devlet kimliği ve ulusal kimlik arasında ki farka değinilecektir. Türkiye'nin Batılı kimliğinin Osmanlı'dan itibaren etkili olmaya başladığı ortaya koyulduktan sonra batı dışı kimliklerinin de tarihi arka planına değinilecektir. Cumhuriyet'in kuruluşundan çok partili siyasal hayata geçiş dönemine kadar tek bir kimlik perspektifinde şekillenen dış politika anlayışının bu dönemden sonra değişmeye başladığı gösterilmeye çalışılacaktır. Bu aşamadan sonra, kimlik olgusunun Türk dış politikasında ki etkisi analiz edilecektir.

Üçüncü bölümde *Uluslararası Toplum ve İran* başlığı altında aktarılacaktır. Bu bölüm iki kısımdan oluşturulmuştur. İlk kısmı oluşturan İran nükleer programının tarihsel arka planı İslam Devrimi öncesi ve sonrası olmak üzere iki döneme ayrılarak ele alınacaktır. Öncelikle ABD'nin desteği ile başlayan İran nükleer programının, 1979 yılında İran'da gerçekleşen İslam Devrim sonrası nasıl bir değişim geçirdiği açıklanacaktır. İkinci kısmı ise Uluslararası toplum tarafından İran'a uygulanan yaptırımlar ABD, BM ve AB alt başlıklarıyla ayrı ayrı analiz edilecektir.

Dördüncü bölümde ise *Uluslararası Yaptırımlar ve Türkiye-İran İlişkileri* genel başlığı altında ilk olarak Türkiye'nin yaptırımları nasıl anladığı; ikinci olarak da bu yaptırımların Türkiye'nin İran ile olan politikalarını nasıl etkilediği açıklanacaktır. Son olarak ise ilk bölümde oluşturan teori çerçevesinde yaptırımların Türkiye'nin çoklu kimlikleri açısından sonuçları incelenmeye çalışılacaktır. Türkiye'nin İran nükleer krizinde politikalarını belirleyen faktörün dini kimlik olduğu öne sürülecektir. Ancak Türkiye'nin bunu yaparken kimlik değiştirdiğini iddia etmek yerine dış politikasında hem Batılı kimliğini hem de diğer sahip olduğu kimlikleri ayna anda nasıl işlettiği analiz edilecektir. Türkiye'nin kimlik değiştirmeden yani Batılı kimliğini tamamen bırakmadan bazı durumlarda ulusal çıkarları gereği ABD'ye rağmen politikalarını nasıl gerçekleştirdiği kanıtlanmaya çalışılacaktır. Bunun da sebebinin Türkiye'nin bağımsız ve özgür bir dış politika gerçekleştirmek istemesinden kaynaklı olduğu söylenecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

Bu bölümde kuramsal çerçeve oluşturulması için İO teorisi analiz edilecektir. Bu analizde klasik bir kronolojik anlatımdan ziyade okulun temel teorisyenleri ve temel eserleri çerçevesinde bir anlatımla gerçekleştirilecektir. Bu tür bir anlatımın tercih edilmesinin sebebi literatür taramasında okulun en ünlü teorisyenlerinden olan Bull'un "The Anarchical Society" ve Martin Wight'ın da "Systems of States" adlı eseriyle birlikte diğer teorisyenlerin de eserlerinin yeterince bilinmemesinden kaynaklanmıştır. Böylece uluslararası toplum kavramı ve bu toplumun nasıl oluştuğu teorisyenlerin fikirleri ışığında ayrıntılı olarak analiz edilecektir.

Bölüm Martin Wight'ın teoriye üç R'ler olarak kazandırdığı üç gelenek tartışması ile devam ederken ayrıca üçlü uluslararası yapı başlığı altında uluslararası toplum ve dünya toplumu arasındaki sorun da tartışılacaktır. Ayrıca bu bölümde uluslararası toplumun varlığının devam etmesi için adalet mi yoksa düzenin mi gerekli olduğu hususunda yapılan tartışma üzerinde temellenen çoğulculuk ve dayanışmacılık kavramlarına değinilecektir. Bu kavramların tartışılmasının ardından uluslararası toplumu oluştururken devletlerin bir araya gelmesinde önemli bir etkiye sahip olan "ortak çıkar" kavramının ancak uluslararası toplumun kurumları aracılığıyla gerçekleşeceğini ifade eden Bull'a göre bu kurumlar; Güçler dengesi, uluslararası hukuk, diplomasi, savaş ve büyük güçler idaresi olmak üzere detaylı olarak açıklanacaktır.

Bu bölümde önemle üzerinde durulacak olan uluslararası toplumun üyesi olan devletler üzerinde belirli etki ve sınırlamalara sahip olduğu teorik çerçeve de verilmeye çalışılacaktır. Diğer önemli nokta ise uluslararası toplum ile kimlik arasındaki ilişki açıklanmaya çalışılırken bu bağlamda İO ile İnşacı yaklaşımın kimliğe olan bakışındaki yaklaşımları analiz edilecektir.

1. İngiliz Okulu

İÖ, II. Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere'de ortaya çıkmış olan bir Uluslararası İlişkiler teorisi (Palabıyık, 2019: 229). Teorinin temellerini atan akademisyenler Herbert Butterfield, Martin Wight, Adam Watson ve Hedley Bull olmuşlardır (Devlen ve Özdamar, 2010: 45). 1966-1977 yılında arasında Hedley Bull "The Anarchical Society" adlı kitabında anarşik bir sistemde toplum nasıl oluşur sorusunu araştırmakla birlikte aynı zamanda Batı uluslararası toplumunun doğasına odaklanmıştır. Martin Wight da "Systems of States" adını verdiği kitabında uluslararası toplumu tarihsel bağlamda incelemiştir (Buzan, 2001: 473). Teorinin temellerinin atılmasında bu iki kitabın katkıları büyük olmuştur.

Okulun en bilinen temsilcileri Martin Wight, Hedley Bull, John Vincent ve Adam Watson'dur. Bu yazarların başlıca yayınları 1960'ların ortaları ile 1980'lerin sonları arasındaki dönemde yayınlanmıştır. Bunlara daha sonra Robert Jackson, Tim Dunne ve Nicholas Wheeler gibi yazarlar ve bilim adamları da katılmıştır. 1990'larda Okul Barry Buzan ve Richard Little başta olmak üzere çok sayıda bilim adamının ilgi duyması üzerine Rönesans dönemini yaşamış ve Okul Uİ alanındaki en popüler yaklaşımlardan biri haline gelmiştir (Linklater, 2005: 84). İÖ kavramı ise, Roy Jones tarafından ilk kez 1981 yılında "The English School of International Relations: A Case for Closure" adlı makalesinde eleştirilmek üzere kullanılması üzerine ortaya çıkmıştır. Jones bu makalesinde İÖ'nun geliştirmiş olduğu uluslararası toplum kavramının bütün bir perspektiften bakıldığında anlamsız olduğunu ifade etmiştir (Jones, 1981: 1-13). Jones'un makalesinin yayınlandığı 1981 yılından bu yana, kendilerini okulun araştırma geleneği içinde tanımlayan veya onunla diyaloga giren kişilerin sayısında katlanarak bir artış olmuştur. Geçtiğimiz yirmi yılda, İÖ'nun entelektüel içeriği ayrıntılı bir şekilde ele alınmış ve diğer yaklaşımlara göre sınırları dikkatli bir şekilde belirlenmiştir (Bellamy, 2007: 76).

İÖ'nun temel iddiası, "egemen devletler anarşik de olsa üst bir otoriteye ihtiyaç duymadıkları bir uluslararası toplum oluşturmaktadırlar" fikrine dayanmaktadır. Devletlerin egemen eşitlerden oluşan bir toplum oluşturmayı başarmış olması, İÖ için uluslararası ilişkilerin en büyüleyici boyutlarından biridir. Devletler arasında anarşi (daha yüksek bir siyasi otoritenin yokluğu anlamında) olduğu göz önüne alındığında, şaşırtıcı

derecede yüksek bir düzen seviyesi ve şaşırtıcı derecede düşük bir şiddet seviyesi olduğunu iddia etmektedirler. Ancak bu anarşi dünya siyasetinin temel özelliği değildir. Bu, İO'nun devletler arasındaki ilişkilerde şiddet olgusunu görmezden geldiği anlamına da gelmemektedir. Üyeleri şiddeti "anarşik toplumun" özgün bir özelliği olarak görmektedirler. Örnek vermek gerekirse okulun en önemli temsilcilerinden biri olan Hedley Bull'un 1977 yılında yayınladığı en ünlü eserinin adı "Anarşik Toplum" dur. Aynı zamanda bunun önemli ölçüde uluslararası hukuk ve ahlak tarafından kontrol edildiğini vurgulamaktadırlar (Linklater, 2005: 84-85).

İO teorisinin merkezinde devletler yer almaktadır (Buzan, 2001: 487). Ayrıca Buzan'a göre devletler esas olarak hem uluslararası sistemin bileşenleri hem de uluslararası toplumun üyeleri olarak görülmektedir (2004: 16). İO üyeleri, anlaşılır bir şekilde Soğuk Savaş yıllarında adalet veya refahtan ziyade düzenin önemini vurgulamaya meyilli olmuşlardır. Ancak 1980'lerin ortalarından bu yana pek çoğu, yoksulluk ve insan hakları sorunları konusunda daha açık bir şekilde normatif bir duruş sergilemişlerdir. 1990'ların daha iyimser dünyasında, "eleştirel uluslararası toplum" yaklaşımının üyeleri, devletlerin daha kozmopolit bir dünya düzenini destekleyen "iyi uluslararası vatandaşlar" olabileceği olasılığıyla özellikle ilgilenmeye başlamışlardı (Linklater, 2005: 88).

Bull, 1980'lerin başlarını "Batı'ya karşı isyan" ve düzen ve adalet soruları ile boğuşarak geçirmiştir (1984); Wight, uluslararası teoride üç gelenek belirlemiştir (1991); Watson'ın çalışması (1992) uluslararası sistemin tarihsel gelişimine ve (1984) uluslararası diplomasinin davranışına odaklanma eğiliminde olmuştur. Vincent (1974) müdahale etmeme ilkesinin ayrıntılı analizlerinden, uluslararası toplumda adalet ve insan haklarıyla ilgili dönüm noktası niteliğindeki bir çalışmaya (1986) geçmiştir. Burada vurgulanması gereken önemli nokta, Bull ve Vincent geçerken kendilerini ortak bir araştırma geleneğinin parçası olarak tanımlamış olsalar dahi bu dönemde merkezi yazarların hiçbirinin kolektif dünya görüşlerini savunmayı araştırmalarının merkezi bir parçası haline getirmemiş olmalarıdır (Bellamy, 2007: 76).

1.1. Uluslararası İlişkilerde Üç Gelenek

İO iki tane üçlü sacayağı üzerine kuruludur. Mart'in Wight bunlardan ilkinde "Uluslararası Teori: Üç Gelenek" adlı eserinde odaklanmıştır. Bu eserde Wight

uluslararası ilişkiler düşüncesinin Makyavelci (ya da Hobbescu) gerçekçilik, Grotiuscu akılcılık ve Kantçı devrimcilik olmak üzere bu üç teorinin sentezinden oluştuğunu belirtmiştir (Wight, 1991: 15-16). Ayrıca Wight bu üç teoriyi (realism, rationalism, revolutionism) üç R'ler olarak adlandırmıştır (Griffiths, Roach ve Salamon, 2011: 242). İO' nu, diğer uluslararası ilişkiler teorilerinden ayıran en önemli özelliği de birden fazla dünya görüşünü içermekle birlikte aynı zamanda bunları birleştirip bir arada kullanmasıdır (Devlen ve Özdamar, 2010: 45).

Üç geleneğin içerisinde yer alan birinci gelenek Realizmdir. Bu geleneğin kökenleri Niccolo Machiavelli ve Thomas Hobbes'a kadar dayanmaktadır (Jorgensen, 2020: 191). Realistlere yönelik ilk işaret ise uluslararası ilişkilerde anarşi, güç politikası ve savaş unsuruna vurgu yapanlar olmalarıdır. (Wight, 1991: 15). Hobbescu gelenek, uluslararası ilişkiler herkesin herkese karşı bir savaş durumu olduğunu ve her devletin diğerine karşı gösterdiği bir mücadele alanı olarak tanımlar. Bu görüşe göre uluslararası ilişkiler, devletler arasındaki saf çatışmayı temsil eder ve sıfır toplamlı bir oyuna benzer, her bir devletin çıkarları diğerlerinin çıkarlarını dışlar. Uluslararası faaliyetlerin en tipik örneği savaşın kendisidir. Dolayısıyla barış, son savaştan bir sonrakine kadar iyileşme ve hazırlık dönemidir (Bull, 1995: 23). Realistler “ideal olan” ya da “ne olması” gerektiğinden ziyade gerçek olana odaklanırlar (Wight, 1992: 17).

İkinci uluslararası ilişkiler geleneği ise Devrimciliktir. Immanuel Kant bu geleneğin ünlü siyaset düşünürlerindedir (Jorgensen, 2020: 192). Kantçı gelenekte uluslararası politikanın temel doğası, Hobbescu görüşte olduğu gibi devletler arasındaki çatışmada değil, özne olan bireysel insanları birbirine bağlayan ulus ötesi sosyal bağlarda ya da devletlerin vatandaşları arasında yatmaktadır. Tüm insanlığın meydana getirdiği topluluğun içinde, insanların çıkarları aynı ve ortaktır; bu perspektiften bakıldığında uluslararası politika, Hobbesçuların savunduğu gibi tamamen dağıtıcı veya sıfır toplamlı bir oyun değil ancak tamamen işbirlikçi veya sıfır toplamlı olmayan bir oyundur. (Bull, 1995: 24). Bu görüşe göre uluslararası siyasetin aktörü olarak sadece devletleri değil aynı zamanda bireyleri de aktör olarak kabul etmektedirler. Yine bu görüşe göre şu an mevcut olan uluslararası ortamın tamamen değişerek yerine bir dünya devletinin kurulacağına inanmaktadırlar (Jorgensen, 2020: 192). Kant, “Dünya toplumunu” bireyleri, devlet dışı örgütleri ve nihayetinde küresel toplam nüfusu, küresel toplumsal kimliklerin ve anlaşmaların odağı olarak alır. Ayrıca Devrimcilik, devlet sisteminin aşkınlığını

uluslararası ilişkiler teorisinin merkezine koyar (Buzan, 2001: 474-475). Wight' a göre de (1992: 8) devrimciler, devletler toplumunun veya uluslararası toplumun ahlaki birliğine inanırlar.

Üçüncü ve son uluslararası ilişkiler geleneği olan Rasyonalizm Wight'a göre gerçekçilik ve devrimcilik tam ortasında orta yol olarak yer almaktadır (Griffiths, Roach ve Salamon, 2011: 243). Rasyonalizmin kökenleri 17.yüzyılın ünlü hukukçusu olan Hugo Grotius'a dayanmaktadır (Palabıyık, 2019: 237). Grotiusçu anlayışa göre uluslararası politika ne devletler arasında tam bir çıkar çatışmasını ne de tam bir ortak çıkarları ifade eder; kısmen dağıtıcı ama aynı zamanda kısmen üretken bir oyuna benzemektedir. Ayrıca bu görüşe göre, uluslararası toplumun birincil üyeleri bireyler değil devletlerdir (Bull, 1995: 23-25).

Uluslararası sistemin anarşik yapısına rağmen Grotiuscu görüş, aslında devletlerin dayanışmacı olduklarını ve buna ilişkin olarak hukukun uygulandığı bir uluslararası toplum oluşturduklarını kabul eder (Bull, 2019: 72). Bu bağlamda tüm devletler birbirleriyle ilişkilerinde oluşturdukları toplumun kurallarına ve kurumlarına bağlıdırlar. Hobbesçu görüşe karşı, bu görüşte devletler sadece sağduyu veya uygunluk kurallarına değil, aynı zamanda ahlak ve hukukun kurallarına da bağlıdır. Ancak bu kuralların emrettiği şey devletler sisteminin yıkılması değil, daha çok bir devletler toplumunda birlikte yaşama ve işbirliği gereklerinin kabul edilmesidir (Bull, 1995: 25-26). Yani Rasyonalistler, uluslararası anarşiden önce devletler arasında bir durumda var olabilecek uluslararası ilişki unsuru üzerinde yoğunlaşırlar (Wight, 1992: 13). Örnek olarak Grotius, Katolik ve Protestan devletler arasındaki şiddetin yerini görece barış içinde bir arada yaşama koşulunun alacağı uluslararası bir toplum tasavvur etmiştir (Linklater, 2005: 85).

İÖ içinde en az iki farklı rasyonalist görüş bulunmaktadır. Her ikisi de devletlerin uluslararası bir toplum oluşturduğu fikrini kabul ediyorlar, ancak ne tür bir toplum olduğu konusunda anlaşamamaktadırlar. Vattelci veya çoğulcu bir uluslararası toplum görüşünü kabul edenler, devletlerin sadece kabul ettikleri kurallara bağlı olduklarını savunurlar. Diğerleri Grotiusçu ya da dayanışmacı bir görüşe sahip olanlar ise, Vattelciler' den en az iki yönden farklıdır. Birincisi Grotius, uluslararası hukukun, bazen doğal hukuk unsurlarını içerdiğini savunmaktadır. Devletlerin kendilerini savunma ve temel yanlışları işleyenleri cezalandırma konusunda doğal bir hakları olduğunu savunurlar. Bu nedenle Grotius, ezilen bir halk adına müdahale etmenin haklı olabileceğini ifade eder. İkincisi,

Grotiusçu bakış açısı devletlerin, bu kadar bağlı olmayı kabul edip etmediklerine bakılmaksızın, uluslararası hukuka uymak zorunda olduklarını savunur (Bellamy, 2007: 79).

1.2. Üçlü Uluslararası Yapı

İÖ'nün birinci sacayağını oluşturan üçlü gelenek aynı zamanda üç farklı uluslararası yapının açıklanması zorunluluğunu da beraberinde getirmektedir (Palabıyık, 2019: 239). İÖ teorisinin üzerine kurulu olduğu diğer üçlü sacayağını ise uluslararası sistem, uluslararası toplum ve dünya toplumu olmak üzere üçlü yapı oluşturmaktadır (Little, 1995: 15-16). Bu yapılardan uluslararası sistem Realizm geleneği, dünya toplumu Devrimcilik geleneği, uluslararası toplum ise Rasyonalizm geleneği ile özdeşleştirilmektedir (Palabıyık, 2019: 239).

Bellamy bu üçlü yapıyı herhangi bir şekilde küresel siyaseti anlamamıza yardımcı olan "analitik araçlar" olarak tanımlamaktadır (2007: 80). Dunne ise dünya siyasetinde 'dışarıda' var olan ancak bizim tarafımızdan sadece yorumlayıcı tasarımlarla bilinebilecek 'unsurlar' olarak görmektedir (2013: 138).

İÖ'nün çalışmalarının ana amacı, uluslararası toplumların doğasını ve işlevini ortaya çıkarmak, tarihlerini ve gelişimlerini izlemek olmuştur. Bu teorinin temelini gerçekçilik ve rasyonalizmin sentezi oluşturmaktadır. Ancak bu hedefi takip etmek, İÖ'nu liberal devrimcilik unsuruyla ilgilenmeye de mecbur bırakmıştır. Toplum fikri kabul edildiğinde, kişi sadece uluslararası toplumu (devletler arasında) değil, aynı zamanda "dünya toplumu"nu (bireysel düzeyde ortak normlar ve değerler fikri, ancak devletin üstünde) düşünmek zorundadır. Ayrıca uluslararası toplum ile dünya toplumu arasındaki ilişkinin İÖ teorisi için temel olduğu açıktır (Buzan, 2001: 477).

Buzan'a göre (2001: 478) uluslararası toplum ve dünya toplumu sorunu, İÖ teorisindeki en ilginç çözümlenmemiş sorunlardan biri olmaya devam etmektedir. Bu tartışmanın temel çerçevesini uluslararası toplumun çoğulcu ve dayanışmacı kavramları arasındaki ayrım oluşturmaktadır. Çoğulcu görüşler, rasyonalizmin gerçekçi yanına meyillidir. Egemenliğin siyasi farklılık ve farklılığın geliştirilmesiyle ilgili olduğunu varsayarlar. Durum böyleyse, uluslararası toplumun kapsamı oldukça dardır ve anarşi altında uluslararası düzene ilişkin paylaşılan endişelere odaklanırlar. Bu nedenle büyük

ölçüde egemenlik, diplomasi ve müdahale etmeme hakkında anlaşma yapmakla sınırlı kalmıştır. Çoğulculuk, uluslararası bir anarşide aşırı düzensizlik tehlikesine karşı işlevsel bir karşı ağırlık olarak uluslararası toplumun araçsal yönünü vurgular. Dayanımcı görüşler, rasyonalizmin devrimci yanına meyillidir. Uluslararası toplum için potansiyel kapsamın biraz daha geniş olduğunu varsayarlar. Muhtemelen devletler ile vatandaşlar arasındaki (yani insan hakları) ilişkilerle ilgili kabul edilebilir 'medeniyet standartlarını' ve güç kullanımına ilişkin sınırlamalar gibi bu tür şeyler hakkında paylaşılan normları kapsar. Bu görüşe göre, egemenlik ayrıca AB'de olduğu gibi birçok derecedeki siyasi yakınlaşmayı da kapsayabilir. Dayanımcılık, desteklenerek daha çok genişleyen ve neredeyse kaçınılmaz olarak daha müdahaleci bir uluslararası düzen anlayışının paylaşılan ahlaki normlarının olasılığına odaklanır.

Wight (1977: 33-5), üyeleri arasında bir dereceye kadar kültürel birlik olmadan bir uluslararası toplumun oluşmayacağını varsaymaktadır. Üç ayrı uluslararası toplum olan Eski Çin, Yunanlılar ve Batılılar her biri dilsel ve kültürel yüksek seviyeli bir bölgede ortaya çıkmıştır. Hedley Bull ise uluslararası toplumların dilsel, kültürel veya dini bir anlaşma olmadan da var olabileceğine inanmaktadır. Bu noktayı açıklığa kavuşturmak için Bull, uluslararası bir sistem ile uluslararası bir toplum arasında Wight'ın kendi çalışmasında var olmayan bir ayrıma gitmiştir (Linklater, 2005: 90). Bir devletler sistemi veya uluslararası sistem, iki veya daha fazla devletin aralarında yeterli temas olduğunda ve birbirlerinin kararları üzerinde belirli şekilde davranmalarına neden olmak için yeterli etkiye sahip olduklarında oluşur (Bull, 1977: 9-10). Öte yandan, bir 'uluslararası toplumu', belirli ortak çıkarlar ve ortak değerlerin bilincinde olan bir grup devlet, birbirleriyle ilişkilerinde kendilerini ortak bir kurallar dizisine bağlı olduklarını kabul ettiklerinde bir toplum ortaya çıkar ve ortak kurumların işleyişinde pay sahibidirler (Bull, 1977: 13).

1.2.1. Uluslararası Toplum

İÖ, üçlü uluslararası yapı içerisinde üç anahtar kavram üzerine de eğilmiş fakat ağırlıklı olarak uluslararası topluma odaklanmıştır. Çünkü okulun orijinal katkısı olan “uluslararası toplum” kavramı İÖ teorisyenleri tarafından ortaya atılmış ve günümüz uluslararası ilişkilerinin anlaşılmasına büyük katkılarda bulunmuşlardır. Hollandalı 17.

yüzyıl hukuk felsefecisi Hugo Grotius' tan esinlenen İO'nun 20. yüzyıldaki temsilcileri UI' de devletlerin yarattığı bir toplumdaki (ya da uluslararası toplumdaki) söz etmişlerdir (Devlen ve Özdamar, 2010: 44-45).

Bull' a göre (1995: 13) uluslararası toplum, belirli ortak çıkarların ve ortak değerlerin bilincinde olan bir grup devletin hem ortak kurumların işleyişini paylaşma hem de birbirleriyle ilişkilerinde kendilerini bağlayan ortak bir kurallar dizisini kabul ettiklerinde ortaya çıkar. Bugün devletler uluslararası bir toplum oluşturuyorlarsa Bull'a göre bunun nedeni, belirli ortak çıkarları ve bazı ortak değerleri kabul etmekle birlikte birbirleriyle olan ilişkilerinde belirli kuralları da kabul ederler. Bu kurallar: birbirlerinin bağımsızlık iddialarına saygılı olmalarını, girdikleri anlaşmalara saygı göstermelerini ve birbirlerine karşı güç kullanımında belirli sınırlamalara tabi olmalarını gerektirmektedir. Buzan'a göre (2004: 8) ise uluslararası toplumun temel fikri oldukça basittir: tıpkı bireylerin şekillendirdikleri toplumlarda yaşadıkları gibi devletler de şekillendirdikleri bu uluslararası toplumda yaşayabilirler. Bunun yapılabilmesi için devletlerin ortak bir kimliği (din, yönetim biçimi, dil) veya sadece ortak bir kuralları /normları (diplomasinin nasıl yürütüleceği gibi) paylaşmaları gerekir. Bu paylaşılanlar sadece devletlerin davranışlarını belirlemez aynı zamanda bir sosyal sistemin sınırlarını da oluşturmaktadır.

İO 'na göre uluslararası toplum çatışma ve işbirliğinin bir arada gözlemlenebildiği bir sosyal ve ekonomik ilişkiler bütünüdür (Bull, 1977: 26-27). Ayrıca devleti merkezde konumlandırırken uluslararası sistemin de anarşik olduğunu kabul eder ve bu anarşik sistem içerisinde düzenin sağlanıp sağlanamayacağı sorusunu da beraberinde getirmektedir (Palabıyık, 2019: 241). Bull bu anarşik sistemde düzenin sağlanabileceğini savunmaktadır. Bunun sağlanması için de üç farklı kural grubundan bahsetmektedir. Bull'a göre temel ilke 'dünya siyasetinin temel veya anayasal normatif ilkesi' olarak tanımladığı devletlerin bir toplum oluşturmasıdır. İkincisi Bull'un 'bir arada yaşama kuralları' (rules of coexistence), genel uluslararası hukuk kuralları tarafından şekillendirilmiş olan devletler tarafından güç kullanımının kontrolü veya aralarında ki geçerli anlaşmaların yapılması gibi temel konuları içermektedir. Bu kuralın doğal sonucu olarak devletlerin birbirlerinin işlerine zorla veya diktatörlükle müdahale etmemesi gerekmektedir. Üçüncüsü olan 'işbirliği kuralları' (rules of cooperation) ise, yalnızca politik ve stratejik değil, aynı zamanda sosyal ve ekonomik nitelikte de işbirliğini kolaylaştıran çeşitli kurallardan oluşmaktadır. Devletler arasındaki ekonomik, sosyal,

iletişim ve çevresel konularda işbirliğiyle ilgili yasal kuralların bu yüzyılda gelişmesi işbirliği kurallarını örneklemektedir (1977: 67-70).

Ancak Bull'a göre (1977: 56-57), uluslararası düzenin devamı için bu kuralların varlığının salt tanınması yeterli değildir. Bu kuralların etkili olması için devletler tarafından iletilmesi, yönetilmesi, yorumlanması, uygulanması, meşrulaştırılması, uyarlanması ve korunması gerekmektedir. Bull, bu işlevlerin ancak uluslararası toplumun kurumları olarak adlandırdığı şey tarafından yerine getirileceğini savunmaktadır. Bu kurumlar: güç dengesi, uluslararası hukuk, diplomasi, savaş ve büyük güçlerin yönetimidir. Yani Bull uluslararası düzenin "kurallar" ve "kurumlar" ın birlikte işleyişiyle sürdürüleceğini öne sürmektedir.

Wight'a göre (1977: 33), bir devlet sisteminin (yani uluslararası bir toplumun) üyeleri arasında bir dereceye kadar kültürel birlik olmadan ortaya çıkamayacağını söylemektedir. Wight kendi fikrine örnek olarak aralarında kültürel bağlamda bir birliktelik olan Eski Yunan ve erken modern Avrupa sistemlerini göstermektedir (Palabıyık, 2019: 243). Wight'a karşı Bull ise "The Anarchical Society" (1977: 4-5) başlıklı kitabında dilsel, kültürel veya dinsel birlik olmadan da uluslararası toplumun var olabileceğini ifade etmiştir. Bull' a göre uluslararası toplumun kurulabilmesi için güç kullanımının sınırlanması, devletlerarası anlaşmalara uyulması ve mülkiyet haklarını koruyan kuralların var olması gerekmektedir. Buzan' göre (1993: 336) de uluslararası sistemler belli kural, kurum ve ortak çıkarlara göre işlerken, uluslararası sistemden uluslararası topluma geçiş ortak bir kimlik oluşumuyla mümkündür. Watson, 1992 yılında yayınlanan The Evolution of International Society kitabında tarih boyunca farklı uygarlıkların oluşturduğu devlet sistemlerinin nasıl uluslararası toplumlara dönüştüğünü analiz etmiştir.

Dunne' göre (2003: 305), devletlerin uluslararası bir toplum oluşturduğu fikri, ortak çıkarlar ve paylaşılan değerler hakkındaki birbiriyle alakalı olan iki iddiaya dayanmaktadır. En temel düzeyde, devletler karar alırken toplumun diğer üyeleri üzerindeki etkisini hesaba katarlar. Bu kısmen, her bir topluluğun hayatta kalmasının herkesin güvenliğine bağlı olduğu ölçüde tedbirli değerlendirmelerle harekete geçirilebilir. Ancak uluslararası toplum fikrinde daha fazlası var. Ortak çıkarlar üreten karşılıklı bağımlılık durumuna ek olarak, devletler ayrıca paylaşılan değerlerin yayılması ve kurallara genel sadakatlerinde ortaya çıkan bir sosyallik kapasitesine de sahiptir. Bu,

devletlerin her zaman üzerinde anlaşılan kurallara ve sözleşmelere göre hareket edeceğini göstermez, sadece bunun düzenli bir model olduğu ve bir istisna olmadığı anlamına gelmektedir.

1.2.2. Uluslararası Sistem

Bull'a göre (1995: 9) bir devletler sistemi veya uluslararası sistem, iki veya daha fazla devletin birbirleriyle ilişkilerinde ve birbirlerinin kararları üzerinde farklı şekillerde davranmalarına neden olacak kadar yeterli etkiye sahip olduğunda ortaya çıkmaktadır. Buzan'a göre (2004: 7) ise uluslararası sistem (Hobbes / Machiavelli / realizm), devletler arasındaki güç politikasıyla ilgilidir. Ayrıca uluslararası anarşinin yapısını ve sürecini uluslararası ilişkiler teorisinin merkezine koymaktadır.

Bull bazı uluslararası sistemleri de oldukça açık bir şekilde uluslararası toplum olarak ifade etmektedir. Bunlara örnekler olarak: klasik Yunan şehir devleti sistemini, Helenistik krallıkların oluşturduğu uluslararası sistemi, Çin'in uluslararası sistemini, eski Hindistan'ın devlet sistemini ve Avrupa'da ortaya çıkan ve şimdi dünya çapında var olan modern devletler sistemini verebiliriz. Bu tarihsel uluslararası toplumların ortak bir özelliği, hepsinin ortak bir kültür, medeniyet veya bir medeniyetin bazı unsurları üzerine kurulmuş olmalarıdır: ortak bir dil, ortak bir epistemoloji ve evren anlayışı, ortak bir din, ortak etik kurallar, ortak bir estetik veya sanatsal gelenek. Ortak bir medeniyetin bu tür unsurları uluslararası toplumun işleyişini iki şekilde kolaylaştırmaktadır. Bir yandan, bir devlet ile diğeri arasında daha kolay iletişim kurulmasını ve anlaşılmasını sağlayabilir. Böylece bu durum ortak kuralların tanımlanmasını ve ortak kurumların gelişimini kolaylaştırabilir. Öte yandan, ortak değerler duygusuyla devletlerin ortak kuralları ve kurumları kabul etmesi için zorlayan ortak çıkarlar duygusunu güçlendirebilir (Bull, 1995: 15).

1.2.3. Dünya Toplumu

İÖ teorisinde üçlü yapı içerisinde yer alan son unsur dünya toplumdur. Bu kavram, temel bir farkla birlikte uluslararası topluma paralel olarak işlemekle birlikte "insan topluluğunun tüm bölümlerini birbirine bağlayan" ortak çıkarları ve değerleri ifade

etmektedir (Bull, 1977: 279). Bull bir dünya toplumu ile, sadece insan topluluğunun tüm bölümlerini birbirine bağlayan bir etkileşim derecesini değil, aynı zamanda ortak kuralların ve kurumların inşa edilebileceği temelde bir ortak çıkar ve ortak değerler duygusu olması gerektiğini belirtmektedir. Bu anlamda, uluslararası toplum kavramı uluslararası sistem kavramına dayandığından "dünya toplumu" kavramı da küresel sosyal etkileşimin bütünlüğüne dayanmaktadır (1995: 269). Ayrıca Bull insan haklarına sahip bireysel insanlardan oluşan dünya toplumunu bir gerçeklik olarak değil, yalnızca bir ideal olarak görmektedir (2000: 222).

Manning (1975: 177), dünya toplumunu "içinde, altında, yanında, arkasında ve ötesinde" var olan "tüm insanlığın" toplumu olarak tanımlamaktadır. Wight ise ortak bir kültürle birleşen belirsiz bir dünya toplumu kavramına sahiptir ve tüm uluslararası toplumlar daha geniş olan bu dünya toplumunun alt sistemleridir (1991: 49, 137). Bellamy' e göre (2007: 83) ise dünya toplumu, hükümet dışı sektörün çoğunu ve devlet sınırlarının ötesindeki uluslarötesi etkileşimleri kapsayacak şekilde anlaşılmalıdır. Dünya toplumunun kendisi uluslararası topluma bağımlıdır çünkü sınır ötesi etkileşimler devletler tarafından düzenlenir ve bireyler her zaman dünyanın neresinde olurlarsa olsunlar devletlerin yasal yargı yetkisi altındadır. Vincent' in dünya toplumu tanımına baktığımızda ise uluslararası toplumun dışında kalan ahlaki kaygıların ortak bir ifadesini görmekteyiz. Bunlar bireylerin insan hakları iddiası, yerli halkların özerklik iddiası, uluslarötesi şirketlerin egemen devletlerin kabuğuna nüfuz etme ihtiyaçları ve eski sömürge güçleri lehine konuşanların geçmişe yönelik adalet iddiasını oluşturmaktadır (Dunne, 2013: 146).

Dunne 'ye göre (2013: 146) klasik İO'nun dünya toplumu anlayışının merkezinde insan haklarının yer aldığı inkâr edilemez bir gerçektir. Gelişmekte olan dünya toplumunun bir göstergesi, uluslararası insancıl hukukun ortaya çıkmasıdır. BM Şartı, bu dönemde önemli bir aşamayı temsil etmekle beraber eyaletler arası ve dünya toplumu alanları arasındaki dinamik etkileşimi de göstermektedir. Şart' ta adalet, haklar ve temel özgürlükler öne çıkarılarak; daha sonra, ırksal eşitliğin evrensel normları, işkence yasağı ve kalkınma hakkı eklenmiştir. Uluslararası ceza hukukundaki çeşitli değişiklikler, devlet liderlerinin görevdeyken işlenen insani suçlardan muafiyet talep edebilecekleri koşulları önemli ölçüde kısıtlamıştır. Bir bütün olarak ele alındığında Armstrong (1999: 549) tüm

bunların uluslararası bir toplumdan bir dünya toplumuna açık bir geçişi içerdiği şeklinde yorumlanabileceğini iddia etmektedir.

1.3. Uluslararası Toplum' un Kurumları

Hedley Bull'un, *The Anarchical Society* (1977) başlıklı eserinde "Uluslararası ilişkilerde düzen" konusu üzerinde durarak düzene ayrı bir önem vermiştir. Uluslararası toplum, ortak çıkarlar etrafında bir araya gelen devletlerin ayrıyeten karşılıklı olarak ortak kurumlar ve kurallar çerçevesinde ilişki geliştirmeleri sonucu aralarında meydana gelen fikir birliği ile karakterize edilir (Griffiths, Roach ve Salamon, 2011: 213). Bull'a göre (1995: 71) bu ortak çıkarlar uluslararası toplumun kurumları vasıtasıyla gerçekleşebilir. Bull bir kurum olarak, ille de bir organizasyon veya idari mekanizmayı ima etmediğini, bunun yerine ortak hedeflerin gerçekleştirilmesine yönelik şekillendirilmiş bir dizi alışkanlık ve pratikleri ima ettiğini belirtmektedir. Bu kurumlar; Güçler dengesi, uluslararası hukuk, diplomasi, savaş ve büyük güçler idaresi olmak üzere beş tanedir. Ayrıca bu kurumlar daha çok, devletler arasında siyasi işlevlerini yerine getirmede işbirliği unsurunun bir ifadesi ve aynı zamanda bu işbirliğini sürdürmenin de bir yolunu ifade etmektedir. Uluslararası hukuk, diplomatik sistem, savaş ve uluslararası sistemin büyük güçler tarafından yönetilmesi, hiç kimsenin gücünün baskın olmadığı bir durumu varsaymaktadır. Hepsi, bir devletin kuralları ihlal etmesi durumunda diğerlerinin karşılıklı eylemde bulunma olasılığına büyük ölçüde bağlı olan kurumları ifade etmektedir (Bull, 1995: 112).

1.3.1. Güç Dengesi Kurumu

Bull' göre (1995: 107) herhangi bir uluslararası sistemde, otomatik bir güç dengesi eğiliminin oluştuğunu iddia eden doktrinler, bu türden bir "güç politikaları" teorisinden meydana gelmektedirler. Eğer bir devlet güç dengesine meydan okursa, diğer devletlerin bunu önlemeye mecbur olduğu fikri, tüm devletlerin göreceli güç durumlarını maksimize etmeye çalışacağını varsayar. Bull'un bahsettiği bu doktrin, uluslararası sistemde bir güç dengesinin ortaya çıkması için kaçınılmaz bir eğilim olduğunu iddia etmekten ziyade bir

güç dengesinin sürdürülmesinin uluslararası düzenin korunması açısından gerekli olduğunu iddia etmektedir.

Martin Wight ise “güçler dengesi” kavramına Grotiusçu bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Grotius’ a göre 'güçler dengesi' iki anlama gelmektedir. Birinci temel görüş, hiçbir gücün diğerlerini tehlikeye atamayacak kadar baskın olmadığı bir durumu yani gücün eşit dağılımını ifade etmektedir. Örnek olarak Machiavelli, 1494 Fransız işgalinden önce İtalya’nın bir bakıma dengeli olduğunu söylemiştir. İkinci görüş ise “güç dengesi” bir uluslararası ilişkiler sistemi ya da dış politikanın temel bir ilkesi hatta uluslararası politikada temel bir kurum olarak tasavvur edilmiştir (Wight,1992:164-165).

Güç dengesi kurumundaki “güç” kavramı karmaşık bir yapıyı yansıttığı için Bull, bu yapıyı uluslararası politikanın “birçok satranç tahtası” na benzetmektedir. Ayrıca bu düşüncesini şu şekilde açıklar: Şüphesiz, uluslararası politikada hamleler 'birçok satranç tahtasında' yapılmaktadır. Stratejik nükleer caydırıcılık satranç tahtasında, ABD ve Sovyetler Birliği en üstün oyuncular iken Çin acemi bir oyuncudur ve Japonya ise bu oyuncular arasında yer almamaktadır. Konvansiyonel askeri gücün satranç tahtasında, ABD ve Sovyetler Birliği, dünyanın birçok yerinde nükleer olmayan silahlı kuvvetleri konuşlandırma kabiliyetleri nedeniyle yine önde gelen oyunculardır, Çin daha az önemli bir oyuncudur çünkü silahlı kuvvetleri sadece kendi yakın çevresinde konuşlandırılabilir ve Japonya ise küçük bir oyuncudur. Uluslararası para, uluslararası ticaret ve yatırım satranç tahtalarında ABD ve Japonya önde gelen oyuncular iken Sovyetler Birliği’nin daha az önemli olduğu ve Çin’in nispeten önemsiz olduğu söylenebilir. İdeolojik çekicilikten kaynaklanan etki satranç tahtasında, Çin’in önde gelen oyuncu olduğu tartışılabilir. Bununla birlikte, bu satranç tahtalarının her birindeki oyun diğer oyunlarla bağlantılıdır. Uluslararası ticaret veya yatırım politikasında avantajlı bir konum, uluslararası askeri güvenlik politikasında avantaj sağlamak için kullanılabilir; Stratejik nükleer caydırıcılık siyasetindeki zayıf bir konum, diğer alanlarda mevcut seçenekleri sınırlayabilir ve sınırlandırabilir. Bull, uluslararası politikadaki genel güç ve nüfuz kavramını çeşitli satranç tahtalarının bu karşılıklı ilişkisinden türediğini ve ortak paydada üstünlükten ziyade denge olduğunu söylemektedir (1995: 108-109).

1945'ten sonra nükleer silahların ortaya çıkışı, güç dengesinin işleyişinde önemli bir değişiklik meydana getirmiştir (Bull, 1977: 117- 26). Buzan’a göre (2014: 144) güç dengesi de klasik anlamda, gücün yok etme kapasitesi ve askeri güç bağlamında sınırlı

bir kaynak olduğunu kabul etmektedir. Bu nedenle dengeleme, hiçbir gücün bu kaynak üzerinde üstünlük kurmasını engellemekle ilgilidir. Ancak nükleer silahlar hızla, tek bir ülkenin tüm gezegeni yerle bir edebilecek kadar yıkıcı güç elde edebilmesini sağlayacak bir yıkıcı güç kapasitesi meydana getirmiştir. Bu teknik değişiklik, ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki dengeleyici davranışı ortadan kaldırmadı, ancak denkleme caydırıcılık mantığını eklemiştir. Nükleer silahların muazzam yıkıcı kapasitesi, oldukça küçük nükleer cephaneliklere sahip devletlerin çok daha büyük düşmanları caydırmasını mümkün kılarak denklemeyi değiştirmiştir. Nükleer silahlar aynı zamanda güç dengesine, insanlığın hayatta kalmasını istiyorsa nükleer savaşları önleme zorunluluğunu da eklemiştir. Soğuk Savaş sırasında bu hayatta kalma zorunluluğu, süper güç silahların kontrol müzakereleri ve anlaşmaları şeklinde bir miktar ilişkisel dengenin yeniden ortaya çıkmasına yol açmıştır.

1.3.2. Uluslararası Hukuk Kurumu

Uluslararası hukuk, dünya politikasındaki devletlerin ve diğer aktörlerin birbirleriyle ilişki kurmalarını sağlayan ve hukuk statüsüne sahip kabul edilen bir kurallar bütünü olmakla birlikte aynı zamanda Bull, bu gerçek sayesinde uluslararası bir toplumun varlığından söz edilebileceğini iddia etmektedir (1995: 122-124). Bull gibi Wight' ta uluslararası toplumun varlığı konusundaki en temel kanıtın uluslararası hukukun varlığı olduğunu söylemektedir (1979: 107).

Uluslararası hukukun temeli, on yedinci yüzyılda Avrupa devletler toplumu için ilk formüle ettiği De Fure Belli ac Pacis “Savaş ve Barış Hukuku” adlı eseri ile Hollandalı hukukçu ve diplomat Hugo Grotius'a kadar uzanmaktadır. Uluslararası geleneklerin ve pratiklerin daha rasyonel ve barışa elverişli hale getirmek için yapılan çalışmalar sonucunda ortaya çıkan uluslararası hukuk, diğer hukukçular için olduğu gibi Grotius için de "dünyanın uyumu" kavramıyla bütünleşmiştir. Watson “uluslararası hukuk” kavramının adalet anlamı yanında düzenleyici işlevine de vurgu yaparak bu işlevi, uluslararası toplumda düzeni sağlamak için tasarlanmış trafik kurallarına benzetmektedir (Watson, 1982: 30).

Bull' a göre de (1995: 135) uluslararası düzene ilişkin uluslararası hukukun iki işlevi bulunmaktadır. Bunlardan birinci işlev, uluslararası toplumda ki devletler ve diğer

aktörler arasında bir arada yaşamının temel kurallarını belirtmektir. Bu kurallar üç temel alanla ilgilidir: devletler ve diğer aktörler arasında şiddetin sınırlandırılmasına ilişkin kurallar; aralarındaki anlaşmalarla ilgili kurallar ve egemenlik veya bağımsızlığa ilişkin kurallardır. İkinci işlevi, uluslararası toplumun kuralları içerisinde yer alan temel bir arada yaşama ve işbirliği kuralları gibi bunlara uyum sağlamaya yardımcı olmaktadır.

Devletlerin uluslararası hukuka uygun davranma nedenleri üç temel sebebe dayanmaktadır. Birincisi, kanunun emrettiği fiilin, kendi içinde bir amaç olarak veya bunun bir parçası veya bir yolu olarak, hukuken gerekli olması dışında, değerli veya zorunlu olduğunun düşünülmesinin sonucu olabilir. Öncelikle bu tür bir nedenle uygulanan kurallardan bazen 'uluslararası topluluk hukuku' olarak bahsedilir. İkincisi, anlaşmayı uygulamaya koyan üstün bir gücün baskı veya tehdidinden kaynaklanabilir. Esas olarak bu tür nedenlerle gözlemlenen anlaşmalardan bazen 'uluslararası güç hukuku' olarak bahsedilir ve yenilgiye uğrayan devletin savaş kararına meydan okuyamayacak kadar zayıf kaldığı süre boyunca barış anlaşmalarının bu devlet tarafından kabul edilmesiyle örneklenebilir. Üçüncüsü, bir devletin başka bir devlet tarafından karşılıklı eylemde algıladığı menfaatten kaynaklanabilir. Bu karşılıklı çıkar duygusuna dayanan anlaşmalar ve ilkeler bazen 'uluslararası karşılıklılık hukuku' olarak adlandırılır. Bunlar, egemenliğe karşılıklı saygı, vaatlerin yerine getirilmesi ve savaş yasaları gibi uluslararası hukukun en temel ilkeleri tarafından örneklendirilmektedir (Bull, 1995: 133-134).

Belirli durumlarda, hukuk kuralları ihlal edilir veya dikkate alınmaz; ancak bu durumlar tek başına uluslararası hukukun etkisiz olduğuna dair kanıt oluşturmamaktadır. Çünkü uluslararası hukukta bir kuralın ihlali diğer kuralların ihlali anlamına gelmemektedir. Örneğin, Almanya 1914'te Belçika'nın tarafsızlığını ifade eden 1839 anlaşmasını, uluslararası hukukun üstünlüğünü ihlal ederek Belçika'yı işgal ettiğinde, uluslararası hukukun diğer ilkelerine saygı göstermeye ve başka ülkelerle ilişkilerinde temel almaya devam etmiştir. Ayrıca, Belçika'nın tarafsızlığını sağlayan antlaşmanın dışındaki durumlarda, antlaşmaların kutsallığı kuralını ilan etmeye ve uygulamaya da devam etmiştir (Bull, 1995: 132). Modern uluslararası toplum tarihinde de zaman zaman Bolşevik Rusya gibi devrimci değişime kararlı devletler tarafından hukuk kuralları veya bazı kurallar gerekçeli bir şekilde reddedilmiştir. Örneğin, Rusya'da ki miras hukukuna göre olan ilişkilerde veya belirli çağdaş Afrika ve Asya devletlerindeki sömürge egemenliğinin meşruiyeti ve yabancı mülkiyet hakları ile ilgili olan ilişkilerde. Ancak,

uluslararası hukukun kurallarının gerekçeli veya gerekçesiz olarak reddine ilişkin bu örnekler, uluslararası hukuk sisteminin bir bütün olarak genel çöküşünü değil, bu kuralların geçici ve yerel olarak bozulmasına örnek teşkil etmektedir (Bull, 1995: 133).

1.3.3. Diplomasi Kurumu

Bull'a göre (1995: 156-157) diplomasi, dünya siyasetinde yer alan devletler ve diğer kuruluşlar arasındaki ilişkilerin resmi görevliler tarafından barışçıl yollarla yürütülmesidir. Bu nedenle, güven mektupları, diğer temsilci veya sembolik statü simgeleri diplomaside önemlidir. Watson "diplomasi" kavramı ile "dış politika" kavramını aynı anlamda kullanımın sık olduğunu ve gelenek tarafından onaylanmasına rağmen kendisinin kullanmadığını söylemektedir. Ona göre dış politika, bir devletin diğer güçler ve kurumlar ile ulaşmayı umduğu amaçlar doğrultusunda kurduğu ilişkilerin özünü oluşturmaktadır (1982: xvi). Diplomasi ise, ortak hedefler peşinde koşan devletlerin savaştan kaçınmaya yönelik diyalog ve müzakere sürecini geliştirdiği bir diyalog yöntemidir (Watson, 1982: 16). Wight' a göre (1992: 181) diplomasi maddi veya fiziki koşulları bir güç dengesinin varlığını meydana getirmektedir. Gerçekte de güç dengesi, Grotiusçu ve klasik diplomasi anlayışının temelinde yer almaktadır.

Diplomasi hem bir devletin dış politikasının formülasyonunu hem de yürütülmesini içerir. Bu politika formülasyonu, uluslararası çevre ile ilgili bilgilerin toplanmasını ve değerlendirilmesini ayrıca alternatif politika sınırlarının belirlenmesini de içermektedir. Bu yürütme, karar verilen dış politika sınırlarını diğer hükümetlere ve halklara iletilmesini içerir ve bu politikayı onlara açıklamaya ve savunmaya çalışır. Ayrıca uygun olduğu durumlarda işbirliğini güvence altına almaya ve muhalefetini mümkünse mantık yoluyla ikna etmeye çalışır ancak mümkün olmayan durumlarda ise bazen güç tehditleri bazen de diğer türden baskılar yoluyla etkisiz hale getirmeyi kapsamaktadır (Bull, 1995: 158).

Bull, diplomasi şu anda var olduğu yüksek düzeyde kurumsallaşmış biçimiyle sadece uluslararası bir sistemin değil, aynı zamanda uluslararası bir toplumun da var olduğunu varsaymaktadır. Devletler, diplomatik ilişkilerin sağlayıcısı olan resmi temsilcilerini düzenli olarak başka ülkelere görevlendirirler. Bu görevlendirme diplomatik misyon değişimi olarak tanımlanmaktadır. Diplomatik misyon değişimi ise

ilgili devletlerin karmaşık kural ve sözleşmelerin kabulü ile mümkün olmaktadır. Gönderen ülke, diplomatlarının kabul eden ülkenin içişlerine müdahale edilmeyeceği ilkesini kabul eder. Kabul eden ülkede, diplomatların ve personelinin misyonunu ve iletişimini kısıtlamadan dokunulmazlığını kabul eder. Ayrıca bu resmi temsilcileri başkaları tarafından gelebilecek çeşitli saldırılara karşı korumakla ve görevlerini yerine getirme konusunda yardım etmekle yükümlüdürler (1995: 161).

Modern devletler sistemi içerisinde diplomasinin düzen ile ilgili yerine getirdiği işlevler bulunmaktadır. Bunlardan ilki, diplomasi, devletlerin siyasi liderleri ile dünya siyasetindeki diğer aktörler arasındaki iletişimi kolaylaştırır. İletişim olmadan ne uluslararası toplum ne de uluslararası sistem olamaz. Dolayısıyla diplomatların en temel işlevi elçi olmaktır. İkinci bir işlevi, anlaşmaların müzakere edilmesidir. Üçüncü işlevi ise yabancı ülkeler hakkında istihbarat veya bilgi toplamaktır. Diplomatlar, istihbaratın toplanmasında her zaman önemli bir rol oynamışlardır (Bull, 1995: 163-164).

Diplomasinin dördüncü işlevi, uluslararası ilişkilerde meydana gelen sürtüşmelerin etkilerini en aza indirmektir. Her birinin kendi değerleri, meşguliyetleri, önyargıları ve duyarlılıkları olan farklı siyasi toplulukların yan yana geldiği düşünüldüğünde; uluslararası ilişkilerde meydana gelen sürtüşme, aralarında ortak çıkarlar bulunan ve ilişkileri yakın, dostane olan devletler veya uluslar arasında bile her zaman mevcuttur. Bu tür sürtüşmeleri en aza indirmek ve meydana geldiği yerde sınırlandırmak diplomasinin temel işlevlerinden biridir. Diplomatlarda, yabancı yetkililerle ilişkilerinde gözlemediği sözleşmeler ve ayrıca kendi devletinin politikası üzerindeki etkisi yoluyla sürtüşmeyi en aza indirmeye yardımcı olurlar. Diplomasi son olarak, uluslararası toplumunun varlığını sembolize etme işlevini yerine getirir. Her başkentte var olan gelişmiş diplomatik heyetler, uluslararası ilişkilerde işleyen bir faktör olarak uluslararası toplumun somut kanıtıdır (Bull, 1995: 165-166).

1.3.4. Savaş Kurumu

Savaş da diplomasi gibi, tarih boyunca uluslararası toplumların pek çoğunda karşımıza çıkan ve süreklilik arz eden bir kurum olmuştur (Buzan, 2014: 104). Bull savaş kavramını, siyasi birimlerin birbirlerine karşı yürüttükleri örgütlü şiddet olarak tanımlamaktadır. Bull'a göre şiddet, siyasi bir birim adına gerçekleştirilmedikçe ve aynı

şekilde bir siyasi birim adına gerçekleştirilen şiddet, başka bir siyasi birime yönelik olmadıkça savaş olarak sayılmamaktadır (1995: 178). Holsti'ye göre (1991: 38) Vestfalya, Hristiyan dünyasında meşru bir savaş gerekçesi olan dini listeden çıkararak savaşın uluslararası toplumun bir kurumu haline gelmesine kapı aralamıştır.

Hem uluslararası toplum açısından hem de bir bütün olarak devletler sisteminin kabul ettiği ortak değerler, kurallar ve kurumlar açısından savaşın ikili bir yönü vardır. Bir taraftan savaş, uluslararası toplumdaki düzensizliğin bir tezahürüdür. Bu nedenle devletler toplumu, savaşı uluslararası toplumun kendisinin koyduğu kuralların sınırları içinde tutmak için savaşı sınırlamak ve kontrol altına almakla ilgilenir. Diğer taraftan, bir devlet politika aracı ve uluslararası sistemin şeklinin temel belirleyicisi olarak savaş, uluslararası toplumun kendi amaçlarına ulaşmak için kullandığı bir araçtır. Özellikle uluslararası toplum perspektifinde savaş, uluslararası hukuku uygulama, güç dengesini koruma ve genel olarak kabul edilen hukuktaki değişiklikleri teşvik etmenin bir aracıdır (Bull, 1995: 181).

Bull' a göre (1995: 188) tarihsel olarak, devletler üç farklı amaçtan dolayı savaşa girmişlerdir. Birincisi, ticaret ve sömürge savaşlarıydı; ikincisi, Peloponez Savaşı'nda olduğu gibi güvenlik nedenleriyle devletin bütünlüğüne veya bağımsızlığına yönelik bazı dış tehditlere direnmek veya bunları ortadan kaldırmak için savaşlar yapıldı; üçüncüsü, Napolyon savaşları ve Haçlı Seferleri'nde olduğu gibi ideolojik hedefler sebebiyle dini veya siyasi bir inancı yaymak için savaşlar yapılmıştır.

Bull'a göre (1995: 183-185) nükleer silahlarla ve diğer ileri askeri teknolojilerle donatılmış devletler tarafından kısıtlama veya sınırlama olmaksızın yürütülen savaşın, bir dış politika aracı olarak hizmet edemeyeceği doğru ve açıktır. Böyle bir savaş, yalnızca düşman toplumun değil, savaşı başlatan toplumun da sadece yok olmasına değil, çökmesine yol açacaktır. Bir nükleer gücün doğrudan uluslararası bir çatışmaya dahil olduğu durumlarda, rakibi bazen nükleer silaha sahip değildir. ABD'nin Japonya'ya karşı nükleer silah kullanması, ABD'nin Ağustos 1949'dan önce Sovyetler Birliği'ne ve Ekim 1964'ten önce Çin'e karşı nükleer silah kullanma tehdidi bu koşullarda meydana gelmiştir. Her iki tarafın da nükleer silahlara sahip olduğu uluslararası bir çatışmada ise karşılıklı imha ihtimalinin mevcut olduğu durumda siyasi gücü kötüye kullanma olasılıkları dikkate değerdir. Bull bazen nükleer kuvvetlerin başlıca rolünün, nükleer silahı olmayan süper güçlerin saldırılara karşı savunma veya caydırıcılık sağlamak olduğunu ileri sürmektedir.

Uluslararası sistem açısından savaş, sistemin temel belirleyici faktörü olmaya devam ediyor. Ancak büyük nükleer güçler arasında ilişkileri belirleyen, savaşın kendisinden çok savaş tehdididir. Büyük güçler arasındaki karşılıklı caydırıcılık, aralarındaki anlaşmazlıkları çözenin bir yolu olarak sınırsız savaşı ortadan kaldırır. Bu durum bir bütün olarak sistemdeki savaşın yerini etkilemiştir. Uluslararası toplum perspektifinden savaş, ikili yönünü korumaya devam etmektedir. Bir yandan, sınırlandırılması ve kontrol altına alınması gereken bir tehdit iken öte yandan, uluslararası toplumun amaçlarına uyacak bir araçtır. Ancak şu anda baskın olan, savaşın uluslararası topluma yönelik bir tehdit olarak algılanmasıdır; Savaşın kanunu uygulama, güç dengesini koruma ve adil bir değişim sağlama aracı olarak algılanması, artık savaşın tahammül edilebilir sınırlar içinde kontrol altına alınmasına yönelik ağır basan bir ihtiyaç duygusuyla nitelendirilmektedir. Uluslararası toplum, artık meşru müdafaa nedeniyle başvurulduğu durumlar haricinde savaşı kanun yaptırımı olarak görmek konusunda isteksizdir. Grotius'a göre, savaşın haklı nedenleri: meşru müdafaa, mülkün geri alınması ve cezalandırma (Bull, 1995: 190-191).

1.3.5. Büyük Güçler İdaresi Kurumu

Bull' a göre büyük güç fikri, uluslararası bir sisteme karşı uluslararası toplum fikrini oluşturmaktadır. Ayrıca ortak kurallar ve kurumlar ile olduğu kadar temas ve etkileşimle birbirine bağlı bağımsız bir siyasi topluluk organıdır (Bull, 1995: 194-195). Realistler uluslararası toplumun büyük güçlerden başka bir şey olmadığını ifade ederek var olan uluslararası toplumu büyük güçlerin oluşturduğunu söylemektedirler (Wight, 1992: 32). Bull büyük güçler ve süper güçler kavramlarını eş anlamlı olarak kullanarak bu kavramlaştırma ile üç durumu ortaya koymuştur. İlk olarak uluslararası toplumda statü açısından karşılaştırılabilir iki veya daha fazla gücün varlığına işaret etmektedir. Yani tek bir büyük güç olamaz. Ayrıca Bull, ABD'nin "tek egemen güç" haline gelmesi durumunda, artık haklı olarak büyük bir güç veya süper bir güç olarak adlandırılmayacağını öne sürmektedir. Bull'a göre en fazla, Birleşik Devletler, Sovyetler Birliği ve Çin büyük güçlerdir: Japonya ve Batı Avrupa yalnızca potansiyel büyük güçler olabilir. ABD, Sovyetler Birliği ve Çin, dünya siyasetinde kabaca benzer konumdaki

güçler olmakla beraber aynı zamanda uluslararası toplum tarafından ortak bir üstünlüğe sahip olarak kabul edilmektedirler (Bull, 1995: 197).

İkincisi, büyük güçlerin askeri güç açısından ön sırada olduğunu ifade etmektedir. Yani büyük güçler olarak ifade edilen ülkeler askeri güç bakımından karşılaştırılabilir ve onlardan daha üstün bir güç sınıfı yoktur. Büyük güçlerin aynı zamanda büyük askeri güçler olması gerektiği bir gerçek gibi görünebilir, ancak bu durum 1970'te Japonya'nın askeri teçhizata sahip olmadan büyük bir güç olacak ilk ülke olacağını iddia eden Japon Başbakanı Sato tarafından reddedilmiştir. Çünkü Bay Sato bu görüşü savunurken, Japonya'nın o zamana kadar ekonomik gücü sayesinde sahip olduğu büyük siyasi etkiye dikkat çekmiştir (Bull, 1995: 194-195).

Üçüncüsü, büyük güçlerin diğer devletler tarafından tanınması gerekmektedir. Aynı zamanda büyük güçler kendi liderleri, halkları tarafından da belirli özel haklara ve görevlere sahip olduğu düşünülen güçlerdir. Büyük güçler, bir bütün olarak uluslararası sistemin barış ve güvenliğini etkileyen meselelerin çözülmesinde önemli bir role sahiptirler ve bunu sorumluluk olarak kabul ederler. Örneğin, Napolyon Fransa'sı veya Nazi Almanya'sı gibi devletler büyük güç olmak için askeri güce sahip olsalar bile kendi liderleri veya diğer devletler tarafından bu hak ve sorumluluklara sahip olarak görülmemişlerdir (Bull, 1995: 195). Büyük güçler, uluslararası bir toplumun varlığıyla sınırlandırılır ve aynı zamanda toplumun yeniden üretilmesine yardımcı olmaktadır (Little, 2006: 110).

Bull, büyük güçlerin uluslararası topluma katkılarını şöyle sıralamıştır: Bunlardan birincisi, merkezi veya kapsayıcı güç dengesini korumakla görevlidirler; ikincisi, eylemlerinin diğer devletler için kriz yaratmamasını sağlamaya çalışmalıdırlar; üçüncüsü, mümkün olduğunda savaştan kaçınmalı ve eğer savaşa girerlerse savaşın kapsamını sınırlamalıdırlar; dördüncüsü, güçlerinin baskın olduğu alanlarda kontrolü sağlamaya istekli olmalıdırlar; beşincisi, uluslararası toplumun genişlemesi için fırsat doğduğunda etki alanları oluşturmaya istekli olmalıdırlar; altıncı olarak, uluslararası toplumda ortak politikaları teşvik etmek için işbirliği yapmaya istekli olmalıdırlar (Little, 2006: 110). Gerçekte ise küçük güçler gibi büyük güçler, genellikle düzenden çok düzensizliği teşvik edecek şekilde davranırlar; genel dengeyi korumak yerine alt üst etmeye, krizleri kontrol etmekten çok kışkırtmaya, savaşları sınırlamaktan çok kazanmaya vb. çabalarlar (Bull, 1995: 201).

İÖ üyeleri uzun zamandır büyük güçleri, kendi çıkarlarını uluslararası düzeni güçlendirme görevinin önüne koymayan "büyük sorumlular" olabileceğini savunmuşlardır (Linklater, 2005: 88). Bir dünya hükümetinin yokluğunda, egemen devletlerin haklarının korunmasını sağlamak büyük güçlere ve diğer kurumlara kalmıştır. Uluslararası toplumun üyeleri genellikle düzenin yönetilmesi gerektiğini kabul ederler. Bu yasal eşitlik sisteminde, bazı ayrıcalıkların yine de büyük güçlere tanınmasının neden olduğunu açıklar. BM sisteminde, Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenlikten sorumludur ve bu konseye kalıcı üyeler hakimdir. Daha genel olarak, Vestfalya' dan bu yana tüm büyük barış yerleşim alanlarına büyük güçler hâkim olmuştur. Dunne buna örnek olarak Çin'in egemenliğinin İngiltere'nin 1943'e kadar yürürlükte kalan bölge dışı iddialarıyla ihlal edilmesini vermektedir. Mülkiyet yasasının ihraç edilmesi ve Avrupalı halkların Kuzey Amerika ve Avustralya gibi yerlere yerleştirilmesi, yerli halkların toprakları üzerindeki mülkiyetlerinden fiilen mahrum edilmelerine sebep olmuştur (Dunne, 2003: 307). Realistler uluslararası toplumun büyük güçlerden başka bir şey olmadığını ifade ederken var olan uluslararası toplumu büyük güçlerin oluşturduğunu söylerler (Wight, 1992: 32). Ancak Wight (1991: 130) uluslararası toplumun hayatta kalması için en büyük tehdidi genellikle büyük güçlerin oluşturduğunu söylemektedir.

1.4. Çoğulcular ve Dayanımcılar

İÖ teorisyenlerinden olan Bull dünya siyasetinde düzen ve adalet arasındaki ilişkiyi anlamak için farklı bir kavramlaştırmaya giderek 'çoğulcu' ve 'dayanımcı' ayrımını ortaya koymuştur (Linklater, 2013: 130-131). İÖ' n daki çoğulculuk ve dayanımcılık arasındaki tartışma, uluslararası toplumun doğası ve özellikle devlet sistemleri içindeki ortak normların, kuralların ve kurumların fiili ve potansiyel boyutu ile ilgilidir. Ayrıca bu tartışma esas olarak uluslararası toplumun dayandığı uluslararası hukukun doğal hukuk mu yoksa pozitif hukuk mu olarak anlaşılıp anlaşılmadığı üzerine kuruludur (Buzan, 2004: 45-46).

Bull gibi Bellamy de çoğulculuk ve dayanışma arasındaki bu tartışmanın, Uİ' de düzen ve adalet kavramları arasındaki ikilemi vurgulamaya yardımcı olduğunu savunmaktadır (2007: 80). Çoğulcular dünya siyasetinde "düzeni" öncelik kabul ederek yerleştirmeye çalışırlar. Çoğulcu düzende uluslararası ilişkilerde istikrarın sağlanması

için devletlerin ideolojik ya da kültürel yakınlaşmaları değil ortak çıkarlarının olması gerekmektedir (Buzan, 2014: 96). Bu ikilemde dayanışmacılar “adalet” tarafını savunarak özellikle insan hakları ve müdahalede bulunma sorunlarıyla ilgilenirler (Buzan, 2014: 113). Çoğulcular ise müdahaleciliği, uluslararası toplumda liberal hoşgörü ve karşılıklı saygıyı zayıflatmakla tehdit eden bir uygulama olarak görürler (Welsh, 2011: 1201).

Çoğulcu kavramı adını, her bir devletin kendi "iyi yaşam" anlayışını geliştirdiği ve başka bir deyişle, uluslararası toplumun niteliksel olarak farklı devletlerden oluştuğunu söyleyen anlayıştan almaktadır (Jørgensen, 2018: 119). Uluslararası toplumun merkezine güçlü bir şekilde devleti yerleştiren çoğulcular, devletlerin insan toplumunun baskın birimi olduğunu ve devlet egemenliğinin devletlere hukuki ve politik üstünlük sağladığını varsayarlar. Ayrıca uluslararası hukukun pozitif hukuk olduğunu kabul etmektedirler. (Buzan, 2004: 46) Çoğulcular içerisinde yer alan Bull da hem uluslararası toplumun dayandığı uluslararası hukukun doğal hukuk olduğunu hem de bireylerin uluslararası toplumun bir aktörü olduğunu reddeder. Ona göre uluslararası toplum pozitif hukuka dayanmaktadır (Buzan, 2014: 92).

Bull’ a göre (1995: 4) uluslararası toplum içerisindeki tüm devletler öncelikle düzen arayışı içerisindedirler. Düzen arayışı içerisinde olmalarının üç hedefi olduğundan bahsetmektedir. Birincisi, can güvenliğinin olmasını sağlamaya çalışır. İkincisi, tüm toplumlar verilen sözlerin tutulmasını ve anlaşmaların yerine getirilmesini sağlamaya çalışır. Üçüncüsü, tüm toplumlar eşyalarının güvende olmasını istedikleri için mal güvenliğinin sağlanmasını istemektedirler. Çoğulculara göre anarşi altında olan uluslararası toplumda bir arada yaşamak ve gerekli olan düzenin sağlanması için egemenliğin karşılıklı tanınması, diplomasi kurallarına uyulması ve müdahale etmeme ilkelerinin uygulanıyor olması gerekmektedir (Buzan, 2004: 46). Merkezi egemenliği ve müdahale etmemeyi uluslararası toplumun temel ilkeleri olarak kabul eden çoğulcular, bunların geçersiz kılınabileceği tek durumun kendini koruma ve güç dengesinin sürdürülmesi olduğunu ifade etmektedirler (Bull, 1966: 63).

Çoğulculuk, devletlerin kapasitelerine veya iç düzenlemelerine bakılmaksızın eşit haklara sahip olduğunu ileri sürer. Egemen eşitlik ilkeleri BM Şartı'nın temelini oluşturur ve çoğu, devletlerarası düzenin kendisi kadar eski olan uluslararası teamül hukukunun bir parçasını ifade etmektedir (Welsh, 2011: 1201). Böyle bir uluslararası toplumda, kurumsal çerçeve devletlerin özgürlüğüne ve aralarındaki düzenin korunmasına

yöneliktir (Dunne, 2013: 141). Bu çoğulcu uluslararası toplum anlayışı, bir arada yaşama hedefi etrafında inşa edilmiştir. Egemenliğin karşılıklı tanınması etrafında inşa edilmesini ve böylesine parçalanmış bir siyasi sistem içinde beklenebilecek kaçınılmaz çatışmayı sınırlamak için tasarlanmış belirli minimalist kuralların, anlayışların ve kurumların oluşturulmasını amaçlamaktaydı. Bu kurallar ve normlar, devletlerin uluslararası toplumun bağımsız ve yasal eşit üyeleri olarak karşılıklı tanınması, kendi kendini idare etme ve asgari sınırlamalara tabi olarak kendi amaçlarını geliştirme özgürlüğüne dayanan bir birlikte yaşama ortamı sağlamaktadır (Alderson ve Hurrell, 2000: 7).

Bull ise her devletin egemenliğini koruma hedefinin güç dengesi ve barışı koruma hedefiyle sık sık çatıştığını savunmaktadır. Polonya'nın bağımsızlığı on sekizinci yüzyılda uluslararası denge uğruna üç kez feda edilmişti. Milletler Cemiyeti, Habeşistan'ı İtalyan saldırılarına karşı korumamayı seçmişti. Çünkü İngiltere ve Fransa, Nazi Almanyası'nın gücünü dengelemek için İtalya'ya ihtiyaç duymaktaydı. Bu gibi durumlarda düzen, her egemen devletin eşit muamele görmesini gerektiren adalete göre öncelik kazanmıştır. Çağdaş uluslararası toplum, düzen ve adalet arasındaki gerilimin diğer örneklerini içerir. Düzen, nükleer silah bulunduran ülkelerin sayısının daha fazla artmasını önlemek için çaba göstermeyi gerektirirken, ancak adalet tüm devletlerin kitle imha silahları edinme konusunda eşit haklara sahip olmaları gerektiğini göstermektedir (1977: 227–228).

Dayanışmacılık kavramı, özellikle bireylerin güvenliği ve refahına ilişkin devletler arası dayanışmadan türemiştir (Jørgensen, 2018: 121). Bull'a göre (1966: 52) dayanışmacı varsayım da uluslararası toplumu oluşturan devletlerin hukukun uygulanmasına ilişkin dayanışması veya potansiyel dayanışma düzeyini artırmasıdır. Dayanışmacılıkta çoğulculuk gibi, paylaşılan değerler ve kurumlar tarafından tanımlanır ve bağlayıcı hukuk kuralları ile bir arada tutulur. Farklı olduğu yerler, değerlerin içeriğinde, kuralların ve kurumların karakterindedir. Değerler açısından, dayanışmacı bir uluslararası toplumda bireyler temel haklara sahiptir. Bu da egemenlik normlarının, uluslararası toplum üyelerinin bu hakları korumak için zorla müdahale etme görevi olacak şekilde değiştirilmesini gerektirir. Bull bu noktada dayanışmacılığın ne ima ettiği konusunda tereddüt etmiştir. İnsan hakları ilkelerinin uygulanmasının uluslararası düzene zarar verme tehlikesi olduğuna inanıyordu. Hak iddialarının anlamı ve önceliği üzerinde daha büyük bir fikir birliği olana kadar, insan hakları ilkelerini uygulamaya yönelik

girişimler -onun "erken küresel dayanışma" olarak tanımladığı şey- yarardan çok zarar verirdi (Dunne, 2013: 142).

Dayanımcılar devleti uluslararası toplumda egemen bir aktör olarak değil, temsil etmeleri beklenen bireyler, gruplar ve ulusal topluluklar için temsilci olarak kabul etmektedirler (Hurrell, 2007: 65). Ayrıca uluslararası toplum için bireylerin haklarıyla ilgilenmenin gerekli olduğuna inanmaktadırlar. Dayanımcılar, uluslararası toplumun potansiyelinin, devletler ve vatandaşlar arasındaki ilişki (yani insan hakları) dikkate alındığında 'medeniyet standartlarını' kabul ederler ve güç kullanımının sınırlandırılması gibi bazı konular üzerinden işlevsel işbirliğine ilişkin ortak normları, kuralları ve kurumları benimseyen çoğulcu vizyonu sınırlayan 'gelişimsel olmayan karakter' den çok daha geniş olduğunu varsayarlar. Bu görüşe göre, egemenlik ilke olarak, çoğulculuk altında düşünülebileceğinden daha fazla siyaset ile yakından ilgilidir (örneğin, AB içinde olduğu gibi). Dayanımcılar, daha yayılcı ve neredeyse kaçınılmaz olarak daha müdahaleci bir uluslararası düzen anlayışının temelini oluşturan ortak ahlaki normların olasılığına odaklanırlar (Buzan, 2004: 47).

Dayanımcılık, devletler arasında nispeten yüksek veya geniş derecede paylaşılan normlara, kurallara ve kurumlara sahip uluslararası toplumları tanımlar; burada odak noktası, yalnızca bir arada yaşama ve rekabeti düzenlemek değil, aynı zamanda ister ticaret gibi ortak kazanımlar isterse de insan hakları gibi ortak değerlerin gerçekleştirilmesi olsun daha geniş bir yelpazedeki konularda işbirliğini kapsamaktadır (Buzan, 2004: 49). Alderson ve Hurrell'in (2000: 9) dikkat çektiği gibi Bull'un dayanımcılığı da bu fikre yakındır. Bull'a göre dayanımcılık, sadece bir arada yaşama değil bunun ötesinde saldırganlığın yasaklanması gibi barışı ve güvenliği korumak; çevresel veya küresel ekonomi gibi ortak sorunları çözmek ve insan hakları veya siyasi demokrasinin geliştirilmesi gibi ortak değerleri sürdürmek için daha kapsamlı işbirliği planlarını içerir.

Buzan bu kavramları birbirine zıt iki görüş olarak değerlendirmek yerine bir yelpazenin iki ucuna benzeterek uluslararası toplumun da bu iki uç arasında olduğunu ifade etmiştir. Bu görüşe göre, kendi kendini idare etme (self-government) hakkı uluslararası toplumdan kaynaklandığı için daha 'hukuki' bir egemenlik görüşüne dayanır. Bu durumda, çoğulculuk, uluslararası toplumun odağının düzenli bir arada yaşama, rekabet ve kolektif ortak kader sorunlarının (örneğin, silahların kontrolü, çevre) yönetimi

için bir çerçeve oluşturmaya odaklandığı, devletler arasında nispeten düşük veya dar dereceli ortak normlara, kurallara ve kurumlara sahip uluslararası toplumları tanımlar. Yalpazenin çoğulcu olan tarafı sığ ve dar olduğundan kuralların kolektif olarak uygulanması zordur (2004: 49). Vincent' de yukarıda belirtildiği gibi, açıkça çoğulcu-dayanışmacı tartışmasına girmemektedir. Ancak argümanının mantığında, uluslararası toplumu çoğulcu bir modelle özdeşleştirirken aynı zamanda dayanışmayı da devletlerin, diğer grupların ve bireylerin hepsinin birbiriyle ilişki içerisinde oldukları bir dünya toplumuna geçişle özdeşleştirmektedir (1986: 92-102). Ayrıca Vincent tüm bu düşüncelerine rağmen yine de uluslararası adalet olmadan uzun dönem sürecek bir düzenin de olmayacağını belirtmektedir (Griffiths, Roach ve Salamon, 2011: 239).

2. Uluslararası Toplum ve Devlet Davranışı

Bull ve Watson (1984: 1) uluslararası toplumu her bir devletin davranışının diğerlerinin planları üzerinde etkili bir faktör olması anlamında yalnızca bir sistem oluşturmakla kalmayan bir devletler grubu (ya da daha genel olarak bir grup bağımsız siyasi topluluk) olarak tanımlamaktadırlar. Aynı zamanda devletler, bu toplumu diyalog yoluyla ilişkilerin yürütülmesi için ortak kurallar ve kurumlara rıza göstererek oluşturmuşlardır. Tüm bu düzenlemelerin sürdürülmesindeki ortak çıkarları kabul ederler. Ortak çıkarlar ve değerler üzerine inşa edilen uluslararası toplum 19. Yüzyılın başlarında Viyana Kongresi ile Avrupa' da tesis edilmiştir. Viyana Kongresi ile birlikte üç önemli sonuç ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki medeniyet kavramı olmuştur. Avrupalı ülkeler hem bu kavram etrafında birleşmiş hem de artık Avrupalı olmayan ülkelerle olan ilişkilerini bu çerçeveden şekillendirmişlerdir. Bu bağlamda Avrupa kendini medeni görmesinden dolayı medeni olmayanlara karşı bu medeniyeti ulaştırmak için kendisini sorumlu tutmuştur. Dolayısıyla medeni olan Avrupa, medeniyetini diğer yerlere yayarak uluslararası toplumun genişlemesi gerçekleşmiştir. Viyana Kongresi'nin ikinci sonucu, uluslararası örgütlerin temelini oluşturması bakımından önemlidir. Üçüncü ve son olarak da kongre yeni bir uluslararası hukuk anlayışının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Palabıyık, 2019: 257-258).

Uluslararası topluma üyelik, 19. yüzyılda Avrupa değerleri ve inançlarına karşılık gelen iç yönetim için koşulları belirleyen bir "medeniyet standardı" ile tanımlanmıştır

(Dunne, 2013: 138). Avrupalı güçler, devletler toplumu üyeliğinin, 'medeniyet standartlarına' henüz ulaşmamış olanlar için imkânsız olduğuna inanıyorlardı fakat farklı medeniyetler on sekizinci yüzyılda uluslararası sisteme dahil olmuştu. Avrupa'nın genişlemesiyle, diğer halklar da Avrupa'nın dünya anlayışına uymaya zorlandı ve yavaş yavaş bu toplumların çoğu, uluslararası toplumun Avrupa ilkelerini kabul etmeye başladı. Ancak, Avrupa'nın kendi ahlaki üstünlüğü ve siyasi yenilmezliği duygusunu ortadan kaldırmak için uzun bir mücadelenin ardından uluslararası devletler toplumunun eşit üyeliğinden yararlanmaya başladılar (Linklater, 2005: 99).

Bull (1984: 220-224) bu mücadeleyi "Batı'ya karşı isyan" olarak adlandırmış ve beş ana sebebi olduğunu savunmuştur. Birincisi, "resmi bağımsızlıklarını koruyan" ancak Batılı güçlere göre "aşağı" kabul edilen Çin ve Japonya gibi toplumlar tarafından yürütülen "eşit egemenlik mücadelesi" idi. Bu toplumlar, "baskı altında sonuçlandırılan" eşitsiz anlaşmalarla yönetiliyordu; "Bölgesellik dışı" ilkesi nedeniyle, yabancıları ilgilendiren anlaşmazlıkları iç hukuka göre çözmeye hakları reddedilmişti. Batı'ya karşı yaşanan isyan sonucunda 1900'de Japonya, 1923'te Türkiye, 1936'da Mısır ve 1943'te Çin devletler topluluğuna katıldı. Batı'ya karşı yürütülen bu siyasi isyan, bu sürecin ikinci aşamasını oluşturmuştur. Tüm bunların sonucunda bağımsızlıklarını kaybeden eski koloniler, sömürge egemenliğinden özgürlüğü talep ettiler. Köleliği ve köle ticaretini ortadan kaldırma mücadelesini ve beyaz üstünlüğünün her türünü içeren Batı'ya karşı ırkçı isyan, özgürlük ve haysiyet arayışı üçüncü sebepti. Dördüncü sebep, Batı'nın egemen olduğu küresel ticari ve finansal sistemle ilişkili eşitsizlik ve sömürü biçimlerine karşı ekonomik başkaldırıydı. Beşinci olan son sebep ise, kültürel isyandı. Batı'nın diğer halkların nasıl yaşaması gerektiğine karar verme hakkına sahip olduğu varsayımı da dahil olmak üzere, Batılı kültür emperyalizminin tüm biçimlerine karşı bir protesto idi. Batı'ya karşı bu isyanlar nedeniyle uluslararası toplumun genişlemesi yaşanmıştır (Linklater, 2005: 99).

Batı'ya karşı yaşanan bu isyanların modern devletler toplumu üzerinde ki etkisi, Bull ve Watson'un 1980'lerdeki yazılarının merkezinde yer almıştır. Onların temel sorusu, Avrupa'nın genişlemesiyle bir araya gelen çeşitli medeniyetlerin, düzenin nasıl sağlanacağı konusunda benzer görüşlere sahip olup olmadıkları ve uluslararası bir sistemden ziyade uluslararası bir topluma ait olup olmadıkları idi (Linklater, 2005: 98-9). Bu soruyu cevaplamak için on sekizinci yüzyılın sonlarının dünyasını hatırlamak

gerekmektedir. O dönem Çinli, Avrupalı, Hintli ve İslami olmak üzere dört ana devletler sistemini içermekteydi. Dahası her gruptaki hükümetlerin çoğu, diğerlerinden daha üstün bir ortak medeniyetin parçası olma isteğine sahipti (Gillard, 1984: 87).

Uluslararası toplumun üyeleri kimler olduğu sorusunun Wight'a göre (1992: 36-37) üç olası teorik cevabı vardır. Birincisi pozitivistlerinki: sadece devletlerdir. İkincisi, yalnızca bireyler olmakla birlikte devletler sadece kurumları oluşturmaktadır. Son analizde, uluslararası toplum tüm insanlığı kapsayan bir toplumdur. Grotius'a göre üçüncü cevap hem devletlerin hem de bireylerin üye olma kapasitesine sahip olduğudur. Dunne (2013: 139-140) egemen devletlerin uluslararası toplumun birincil üyeleri olsalar da kesinlikle tek üye olmadıklarını belirtirken, uluslararası sivil toplum kuruluşlarının BM gibi kurumlara tavsiyelerde buldukları ve zaman zaman da çok taraflı anlaşmaların taslaklarının hazırlanmasına katıldıkları sürece üye olduklarını iddia edilebileceğini savunmuştur. Uluslararası toplumun üyeliğiyle ilgili, egemenlik hakları genellikle ekonomik veya güvenlik nedenleriyle kısıtlanmaktadır. İO'nun önde gelen yazarlarından Robert Jackson, sömürge sonrası devletlerin uluslararası toplum tarafından tanındıklarını ancak etkili olarak hükümeti sürdüremedikleri için 'yarı egemen' oldukları gerçeğine işaret etmektedir (Jackson, 1990).

Sömürgeleştirilmiş siyasi topluluklara, ancak belirli bir yönetim tarzını benimsemeleri ve uluslararası toplumun temel kurallarına "rıza göstermeleri" halinde özgürlük ve tanınma hakkı tanınmıştı. Bu süreç, alternatif topluluk biçimlerinin meşrulaştırılması veya kurucu kuralların yeniden müzakere edilmesi için çok az alan bırakmıştı (Seth, 2000: 221-5). Sömürgecilikten kurtulan devletler, uluslararası hukuk kurallarını onlarla zorunlu olarak mutabık kaldıkları veya destekledikleri değerleri paylaştıkları için değil, bu kurallara uymanın sömürgecilikten kurtulmanın ön şartı olduğu için kabul etmişlerdi. Uluslararası toplumun korunması, yalnızca devletlerin eylemlerini ortak kurallara atıfta bulunarak meşrulaştırmalarını değil aynı zamanda temel kurallara tamamen uymamanın bir tür maliyete yol açmasına neden olacaktır. Buradaki asıl mesele, güçlü aktörlerin bile kuralları çiğnemesi durumunda politik ve ekonomik maliyetlere maruz kalacağıdır (Bellamy, 2007: 84-85).

Yukarıda da denildiği üzere uluslararası toplumun temel kurallarının kökeninin açıkça Avrupalı olduğunu görmekteyiz (Bellamy, 2007: 84). Bull'un gözlemlediği gibi, "uluslararası hukuk kuralları sadece Avrupalı ve Batılı güçler tarafından yapılmakla

kalmadı aynı zamanda önemli ölçüde kendileri için yapılmıştı" (1984: 217). Devletlerin dış politika davranışları ile uluslararası hukuk kurallarının öngördüğü davranış arasında önemli derecede bir benzerlik vardır. Eğer uluslararası hukuk kurallarına uymaya ilişkin nicel bir çalışma yapmak mümkün olsaydı o zaman Bull, birçok devletin genellikle uluslararası hukukun en çok kabul edilen kurallarına uyduğunu göstermesinin beklenebileceğini söylemektedir. Başka bir devletle barış içinde yaşayan bir devlet, kendisiyle diplomatik ilişkiler içinde olan, onunla para, mal ve ziyaretçi alışverişinde bulunan veya onunla anlaşmalara giren her devletin sürekli olarak uluslararası kurallara uyması gerekmektedir (Bull, 1995: 131-132).

Ayrıca uluslararası hukuk, devletlerin uluslararası toplumun temel kurallarına uyum sağlamalarını güvence altına almak için devletlerin davranışa sınırlamalar getirerek yardımcı olur. Ayrıca bunun haricinde uluslararası hukuka uyumu sağlayan temel faktörler; anlaşmaların altında yatan amaçların veya değerlerin taraflarca kabul edilmesi, üstün bir güç tarafından zorlama ve karşılıklı çıkardır. Bunlar hukuki taahhütlerden bağımsız olarak mevcuttur ve bunların işleyişi olmaksızın hukuki taahhütler etkisizdir. Ancak uluslararası hukuk çerçevesi bu faktörleri, devletleri anlaşmalara uygunluk yönünde harekete geçirmek ve yönlendirmek için araç olarak kullanmaktadır (Bull, 1995: 136). Özellikle, uluslararası hukuk, devletlerin söz konusu konuya ilişkin niyetlerini duyurabilecekleri bir yol sağlar; konuyla ilgili olarak gelecekteki politikaları hakkında birbirlerine güvence vermek; sınırları ve sınırlayıcı koşullar da dahil olmak üzere anlaşmanın niteliğinin tam olarak ne olduğunu belirtmek ve süreklilik beklentisi oluşturacak şekilde anlaşmayı yapmaktır (Bull, 1995: 136).

Uluslararası toplumun temel özelliklerinden biri, egemen eşitlik ilkesinin devletler arasında karşılıklı olarak tanınmasına dayanmaktadır (Bellamy, 2007: 81-82). Ancak Dunne'ye göre (2013: 140) karşılıklı tanıma unsuru, İO'nun uluslararası toplumun anlayışı için oldukça önemliyken, varlığı için yeterli bir koşul değildir. Aktörlerin ticaret, seyahat özgürlüğü veya sadece istikrar ihtiyacı gibi bazı asgari ortak çıkarları olmalıdır. Devletlerin karşılıklı ekonomik bağımlılık seviyeleri de ne kadar yüksekse, gelecek çıkarları ve amaçları gerçekleştirmek için kurumları geliştirme olasılığı da o kadar yüksek olacaktır. Bununla birlikte egemen devletlerin bağımsızlığı, ortak hedeflerin gerçekleştirilmesinde önemli bir sınırlayıcı faktör olmaya devam etmektedir. Bu nedenle Westfalyan döneminin çoğu üzerinde anlaşılan amaçlar, sistemin ayakta kalmasına ve

içindeki egemen aktörlerin dayanıklılığına odaklanan oldukça minimal bir karaktere sahip olmuştur.

Bellamy (2007: 81-82) karşılıklı tanıma unsuruyla ilgili en az iki sorun olduğunu ileri sürmüştür. Birincisi, devletler ne resmi ne de geleneksel olarak egemen eşitliği ilkesini hiçbir zaman tanımamışlardır. Avrupa uluslararası toplumunun kökenlerinden bu yana, uluslararası toplumların üyeleri güç ve otorite hiyerarşilerini kabul etmiş ve neredeyse her zaman büyük güçlere özel haklar ve sorumluluklar tanımışlardır. İkincisi, uluslararası toplumun oluşumunda ortak ilkeler etrafında bir araya gelme önkoşulunda ısrar etmek sorunludur. Görünüşte "paylaşılan" değerler, gerçekte güçlüler tarafından zayıflara dayatılabilir. Bu tür durumlarda, devletler bir dereceye kadar bağımsızlıklarını sürdürebilirlerse, toplumu korumak ve bir arada yaşama kuralları konusunda mutabakata varmak için ortak bir çıkarın ötesinde ortak değerler oluşturmaksızın ortak diplomatik kültüre katılabilirler. Dahası, bu yaklaşım uluslararası bir toplumda radikal farklılık olasılığını ortadan kaldırır. Bununla birlikte pratikte, birçok farklı türden devlet (kapitalist, komünist, İslami vb.) olduğu gibi, birçok farklı yönetim şekli de aynı toplumda (imparatorluklar, devletler, şehir devletleri, 'özel' devletler vb.) bulunabilir.

Bull'un *The Anarchical Society* (1977) adlı eserinde uluslararası toplumun temellerine dair en ayrıntılı analizi sunmaktadır. Tüm toplumların (yerel ve uluslararası) şiddete sınırlama getirme, mülkiyet haklarını koruma ve anlaşmaların sürdürülmesini sağlama şeklindeki üç "birincil hedefi" korumak için düzenlemelere sahip olduğunu savunur (53-55). Bull'un yaklaşımı, devletlerin genellikle güç kullanımını sınırlamaya, mülkiyete saygıyı sağlamaya ve yalnızca vatandaşlar arasındaki ilişkilerde değil, bağımsız siyasi topluluklar olarak birbirleriyle ilişkilerinde güveni korumaya kararlı olduklarını savunuyor. Herhangi bir ortak kültür veya yaşam tarzı yerine bu ortak zemin, uluslararası toplumun gerçek temelini oluşturmaktadır (Linklater, 2005: 91).

Yerli toplumlar ve uluslararası toplum, birincil hedeflerin yerine getirilmesiyle ilgilenir, ancak ikincisi, kendine özgüdür çünkü o "anarşik bir toplum" dur. Modern devletin vatandaşları, nasıl davranmaları gerektiğini belirleyen toplumun 'birincil kuralları' ve ayrıca davranışla ilgili bu temel kuralların nasıl oluşturulması, yorumlanması ve uygulanması gerektiğini belirleyen 'ikincil kurallar' tarafından yönetilir (Bull, 1977: 133). Modern devlette, merkezi kurumlar birincil ve ikincil kurallar koyma hakkına sahipken, uluslararası toplumda ise devletler birincil kuralları ve bunların

oluşturulmasına, yorumlanması ve uygulanmasına ilişkin olarak ikincil kuralları oluşturur. Çünkü bu durum uluslararası toplumun benzersiz bir şekilde kendine ait bir dizi birincil hedefe sahip olmasından kaynaklanmaktadır (Bull, 1977: 16–20). Devletlerin küresel siyasi örgütlenmenin tek meşru biçimi olduğu inancı ve devletlerin egemenliğe saygı gösterme yükümlülüğü olduğu inancı olduğu gibi, devletlerin uluslararası toplumun üyesi olabilmeleri için egemen olmaları gerektiği fikri, toplumun ayırt edici özelliklerinden biridir (Linklater, 2005: 91).

İO' na göre uluslararası toplum anarşik olduğu için, devletler birlikte yaşamalarına ve temel hedeflerine ulaşmalarına izin veren kurallar ve normlar geliştirdiler: vatandaşları için güvenliğin sağlanması gibi (Bellamy, 2007: 79). Ayrıca Dunne' ye göre (2003: 306) uluslararası toplum, çeşitli siyasi toplulukları daha güçlü komşular tarafından istila edilmekten korumak için vardır. Bu nedenle, müdahalede bulunmama uluslararası toplumun kurucu normudur: başka bir topluluğun bağımsızlık hakkını tanımak, aynı zamanda kendi iç yargı yetkisine karışılmama sözüdür. Uluslararası toplumun kurucu normu olan “müdahale etmeme” kuralı, BM Şartının 2 (4). Maddesinde yer almaktadır. Müdahale etmeme kuralı olmadan, devletlerin sürekli olarak birbirlerinin işlerine müdahale etmesini durduracak hiçbir şey olmazdı. Devletler kelimenin tam anlamıyla savaşa girerlerdi çünkü onları durduracak hiçbir şey kalmazdı. Bu nedenle devletler, uluslararası düzeni sürdürme konusunda ortak bir menfaatleri olduğu için kurallara uymaktadırlar (Bellamy, 2007: 79).

Uluslararası toplum, devletlerin savaşa girme hakkına da kısıtlamalar getirebilir. Çünkü bir devletin herhangi bir nedenle ve herhangi bir sınırlama olmaksızın diğer devletlere karşı savaşa hakkını ileri sürmek, devletlerin ortak kurallara ve kurumlara bağlı olduğunu reddetmektir. Uluslararası toplum, bu kısıtlamaları dört şekilde uygulayabilir. Birincisi, savaşa hakkını egemen devletlerle sınırlar. İkincisi, örneğin geleneksel savaş kuralları yoluyla olduğu gibi, savaşın yürütülme şekline kısıtlamalar getirmeye çalışır. Üçüncüsü, tarafsızlık yasalarıyla patlak veren savaşların coğrafi yayılımını sınırlandırmaya, tarafsız ve savaşan devletlerin birbirleriyle ilgili hak ve yükümlülüklerini belirlemeye çalışır. Dördüncüsü, bir devletin meşru olarak savaşa başvurabileceği nedenleri Kellogg-Briand Paktı ve Birleşmiş Milletler Şartı gibi yasal araçlar aracılığıyla sınırlandırmaya çalışmıştır (Bull, 1995: 182).

Ancak uluslararası toplum, savaşı sınırlandırmaya çalışırken diğer yandan savaş kurumuna uluslararası düzenin korunmasına yönelik olumlu bazı roller atfetmiştir. Bunlardan ilki savaşı uluslararası hukukun olası bir uygulama aracı olarak görmektedir. Merkezi bir otoritenin veya dünya hükümetinin yokluğu göz önüne alındığında, uluslararası hukuk yalnızca onun adına silah kullanmaya istekli belirli devletler tarafından uygulanabilir. Asgari düzeyde bu savaş anlayışı, toprak egemenliği başka bir devlet tarafından ihlal edilen bir devletin meşru müdafaa hakkını kullanması olarak değerlendirilmektedir. İkincisi, uluslararası toplum on sekizinci yüzyılın başından itibaren, savaş kurumunu güç dengesini korumanın bir aracı olarak görmüştür. Yani uluslararası toplumda herhangi bir devletin baskın olması engellenerek uluslararası toplum içerisindeki düzenin devamı sağlanmıştır. Genel bir güç dengesinin korunması, devletler sisteminin ayakta kalması için gerekli görülmüş ve bu amaca yönelik savaş, olumlu bir işlevi yerine getirmektedir (Bull, 1995: 182-183).

Dunne (2005: 75), gücün tek bir aktörün elinde toplanmasının uluslararası toplumu tehdit edebileceğini, çünkü uluslararası toplumun kurucu gerekçesinin antihegemonik olduğunu söylemektedir, yani "uluslararası toplum, çeşitli siyasi toplulukları daha güçlü komşular tarafından istila edilmekten korumak için vardır". Bir dünya hükümetinin yokluğunda Dunne, Bull'un yaptığı gibi uluslararası toplumun kurucu kurallarını, özellikle de egemen eşitlik ve müdahale etmeme ilkelerini korumanın büyük güçlerin sorumluluğu olduğunu iddia etmektedir. Ayrıca Dunne, hiyerarşilerin her zaman var olduğunu kabul ediyor, ancak bunun uluslararası topluma yönelik oluşturduğu tehdidi düşünmenin en az üç nedeni olduğunu ifade etmektedir. İlk olarak, Simpson'ın (2004) terimini kullanarak, 'yasallaştırılmış hiyerarşiler' uygulaması geleneksel olarak karşılıklıydı. Yani bu tür yapılar daha zayıf tarafların rızasıyla inşa edilmiştir. Aksine, ABD 11 Eylül sonrası uluslararası hiyerarşinin yeniden düzenlenmesi için onay istememişti (Dunne, 2005: 76).

İkincisi, anarşik toplumlar bir dereceye kadar eşitsizliğe ihtiyaç duyarken, bu bir devletin yasayı diğerlerine zorla dayatmasına kadar uzanmamalıdır (Dunne, 2005: 76). Bull uluslararası hukukun karşılıklılığa bağlı olduğunu savunur, devletler başkalarının haklarını tanır çünkü diğerleri de onların haklarını tanır (Bull, 1977: 108). Aksine hegemonik bir devlet, kendi hakları için korkmadan başkalarının haklarını çiğneyebilir. Bunu yaparsa, uluslararası hukukun işleyişi için gerekli olan temel karşılıklılığı ortadan

kaldırılmış olmaktadır. (Dunne, 2005: 76). Üçüncüsü, geleneksel olarak uluslararası toplum, hegemonik güce meydan okumaya istekli ve muktedir olan aktör ve kurumlardan oluştuğu anlamına gelen, birden fazla büyük güçten oluşmuştur. Dunne, artık ABD hegemonyasına karşı koyacak organların olmadığını savunuyor. Bu, ABD'nin uluslararası kuralları ve kurumları basitçe görmezden geleceği anlamına gelmez, "diğer üyelerin haklarını göz ardı etme seçeneğini elinde tutacağı" anlamına gelir (Dunne, 2005: 76).

3. Uluslararası Toplum, Devlet Davranışı ve Çoklu Devlet Kimliği

Uluslararası ilişkiler çalışmalarında İO ve İnşacı yaklaşımlar benzer temellere sahiptir (Blencowe, 2010: 2). Tim Dunne (2013: 137), yaklaşımlar arasındaki bu benzerliği şöyle açıklar: “Her ikisi de devletler arası düzeni, devletleri failer olarak oluşturan ve onları kendi kurallarına ve geleneklerine göre sosyalleştiren temelde sosyal bir alan olarak görür. Her ikisi de normları ve kurumları paylaşılan bilgi ve değerlerin ifadeleri olarak görmektedir.” Soğuk savaş sonrası dönemde İO ve İnşacı yazarların, özellikle de devletlerin herkes için ortak olan fikirler, değerler, kimlikler ve normlar tarafından şekillendirilen uluslararası bir toplum oluşturduğuna dair inançları olmak üzere birçok ortak noktaya sahip oldukları giderek daha belirgin hale gelmiştir (Bellamy, 2005: 2).

Kimlik, kendini ve ötekini ayıran sınırların oluşturulmasını içermektedir (Chafetz, Spirtas ve Frankel, 1998: viii). Wendt' e göre kimlikler her zaman toplumsal olarak inşa edilmektedir. Nasıl ki insan yalnızken bir hiç, ancak çevresindekiler tarafından tanındığında bir insansa, bir devletin de ancak diğer devletler tarafından tanındığı ölçüde bir kimliği vardır. Sonuç olarak, egemenlik de bireyci bir kavram olarak değil, toplumsal bir kavram olarak düşünülmelidir. Egemenlik, devlete 'ait' olan bir mülk değil, diğer devletler tarafından kendisine verilen bir statüdür (Ringmar, 2005: 301-302). Kimliğin dört türü vardır: 1) Bireysel veya tüzel kimlik, 2) model (type) kimliği, 3) rol kimliği ve 4) kolektif kimlik (Wendt, 1999: 224). Birinci olan Bireysel veya tüzel kimlik, aktörleri farklı varlıklar yapan kendi kendini organize eden, homeostatik yapılar tarafından oluşturulur (Wendt,1999:224-225). Wendt' in James Fearon' dan ödünç aldığı ikinci Model (type) kimlikleri görünüşte, davranışsal özelliklerde, inançlarda, tutumlarda,

değerlerde, becerilerde (örneğin dil), bilgide, görüşlerde, deneyimde, tarihsel ortaklıklarda (bölge veya doğum yeri gibi) bazı karakteristik özellikleri paylaşan veya paylaştığı düşünülen kişilere uygulanan etiketlere atıfta bulunur (Fearon, 1997: 17).

Üçüncü sırada yer alan Rol kimlikleri, kültüre ve dolayısıyla Ötekilere olan bağımlılığı bir adım öteye taşır. Kişiler bu kimliklere ancak bir sosyal yapıda bir konum işgal ederek ve ilgili karşı-kimliklere sahip Ötekilere yönelik davranışsal normları izleyerek sahip olabilir. Rol kimliği kavramı, “dış politika rol teorisyenleri” tarafından devletlere uygulanmıştır. Rol kimliğini tanımlamada önemli olan kurumsallaşma değil, “Ben” ve “Öteki” arasında kurulan karşılıklı bağımlılık veya yakınlık derecesidir. Arap-İsrail çatışmasında olduğu gibi, yakınlık yüksek olduğunda, rol kimlikleri sadece kolayca atılabilecek bir seçim meselesi değil, önemli Ötekilerin temsilcileri tarafından aktörlere zorlanan pozisyonlar olabilir. Bu durumda bir devlet bir rolden vazgeçmek istese bile bunu yapamayabilir, çünkü Öteki kimliğini koruma arzusundan dolayı direnir (Wendt, 1999: 227-228). Son olarak Kolektif kimlik “Ben” ve “Öteki” arasındaki ilişkiyi mantıksal bir sonuca bağlayarak rol ve tip kimliklerinin belirgin bir bileşimini oluşturmaktadır. Aktörleri, Ben'in bir parçası olarak Öteki' nin refahını tanımlamaya ve “fedakâr aktörler” olmaya teşvik etmektedir (Wendt, 1999: 227-229). Ayrıca Kolektif kimlik ulusal kimlik ve devlet kimliğine atıfta bulunmaktadır (Bilgin, 1999: 62). Bir aktör aynı anda birden çok tür kimliğe sahip olabilir ve bu durum devletler için de geçerlidir (Wendt, 1999: 225-230).

İki kutuplu sistemin sona ermesiyle birlikte, genelde kimlik, özelde devlet kimliği üzerine yapılan çalışmalar, özellikle inşacı yaklaşım içinde yeni bir önem kazanmıştır. İnşacılık, devletlerin birbirleriyle etkileşime girdikçe kendileri için bir kimlik kazandıklarını ve diğerlerine de bir kimlik atfedildiğini varsayar. Bununla birlikte, devlet kimliğinin uluslararası yönü, tüm resmin sadece bir parçasıdır: bir devletin ne tür bir varlık haline geleceğini belirleyen yerel faktörler de vardır (Coşkun, 2008: 32-33). Alexander Wendt, devlet kimliğinin belirlenmesinde yerel ve uluslararası faktörlerin göreceli ağırlığını karşılaştırırken, devlet kimliğinin büyük ölçüde uluslararası sistem tarafından tesis edildiğini savunur (Wendt, 1999: 20-21).

Wendt devletlerin, kimlikleri ve çıkarlarının atfedebileceğimiz türden varlıklar olduğunu savunmaktadır (Wendt, 1999: 224). Devlet kimliği, "devletin eylemleri ve ideallerinin kamuya açık ifadelerinde belirtilen devletin doğası ve amacı hakkındaki

inançlar kümesinden" oluşur (Lynch, 1998: 349). Temelde bir devletin hak, yükümlülük ve sorumluluklarının tanımıyla ilgili olmakla birlikte, diğer aktörlere atfedilen anlamla da ilgilidir (Chafetz, Spirtas ve Frankel, 1998: VIII). Ashizawa'ya göre (2008: 575) en basit anlamıyla da devlet kimliği, ülkenin ne olduğu ve neyi temsil ettiğine dair bir anlayışı ifade etmektedir.

Bu arada belirtmek gerekir ki devlet kimliği, bir devletin izleyeceği dış politika türünü doğrudan etkilediği için önemli bir kavramdır (Campbell, 1992: 76). Devletlerin yeni bir kimlik edinmelerinin veya eski kimliklerini korumalarının önemli yollarından biri de dış politikadır. Diğer devletlerle etkileşimler, devletlere kendilerini belirli bir uluslararası topluluğun parçası olarak kabul ettirme ve saygı kazanmanın bir yolunu sunar. Özellikle kimlik oluşturma veya yeniden formüle etme sürecinde dış politika, karar vericilerin hedeflerini gerçekleştirmek için kullandıkları kilit bir araçtır (Coşkun, 2008: 33).

Yeni nesil İO teorisyenleri arasında öne çıkan Tim Dunne, "uluslararası toplum geleneği ile Alexander Wendt gibi inşacıların çalışmaları arasında bir yakınlık olduğunu" savunmaktadır. Her ikisi de devletlerin merkeziliğini üstlenir ve her ikisi de uluslararası sistemin/toplumun anlamını, kurulduğu öznelerarası uygulamalara göre sorgular" (1995, 384 ve 1998, 187–190). Uluslararası toplum, her şeyden önce, "eşit egemenlik, toprak bütünlüğü ve üye devletlerin müdahale etmeme değerlerine dayanan çok sayıda siyasi otoritenin bir birliğidir" (Jackson, 2000: 178). Reus-Smit' e göre de (2002: 503), uluslararası toplumda farklı amaç, değer ve hedeflere sahip devletlerin bir arada yaşamasını ve işbirliği yapmasını sağlayan diplomasi ve uluslararası hukuk gibi kurumları 'otoriter uygulamalar' olarak belirtmektedir. Ayrıca bu kurumlar, James Mayall' ın (2000: 29) ifadesiyle, devletlerin 'birlikte yürümesini' sağlar. Çoğulculara göre buradaki görüntü, pratik bir birlikteliği sürdürmek için çalışan farklı kimliklere ve çıkarlara sahip olan egemen devletlerdir. Derin bir kimlik politikası böylece uluslararası toplumu destekler ve toplumun üyelerini belirleme de etkendir (Reus-Smit, 2002: 503). Bununla birlikte, devletin sahip olduğu meşru kimliklerine ilişkin hüküm süren idealler, devletlerin bir arada yaşamayı ve işbirliği yapmalarını kolaylaştırmak için inşa ettikleri kurumların doğasıyla ayrılmaz bir şekilde bağlantılıdır (Reus-Smit, 2002: 503). Buzan'a göre (2004: 8) bireyler gibi devletler de oluşturdukları uluslararası toplumda birlikte yaşayabilmeleri için ortak bir kimliği (din, yönetim biçimi, dil) veya sadece ortak bir

kuralları /normları (diplomasinin nasıl yürütüleceği gibi) paylaşımları gerekir. Bu paylaşımlar sadece devletlerin davranışlarını belirlemez aynı zamanda bir sosyal sistemin sınırlarını da oluşturmaktadır.

Bull'a göre uluslararası hukuka uyumu sağlayan sebepler arasında salt faydacı hesap, kurallar hakkında daha yapısal bir meşruiyet duygusu olabilir ama en önemlisi ahlaki bir topluluğun parçası olarak paylaşılan kimlik yer almaktadır (Alderson ve Hurrell, 2000: 31). Buzan, toplumlar gibi sistemlerin de kuralların, ortak çıkarların ve kurumların kanıtlarını gösterdiğini kabul ederek bir toplumu bir sistemden ayıran şeyin ortak bir kimlik duygusu olduğunu öne sürmektedir. Bu nedenle, bu ortak kimlik duygusu ortaya çıktığında, uluslararası bir sistem uluslararası bir topluma dönüşür. Ayrıca Buzan, devletlerin karşılıklı olarak “egemen eşitliği” ilkesini tanıdıklarında bu noktaya ulaşıldığını savunmaktadır (Bellamy, 2005: 49). Karşılıklı tanıma ve yasal eşitlik, yalnızca kuralların ve kurumların gelişiminde bir dönüm noktası değil, aynı zamanda devletlerin birbirini aynı tür varlıklar olarak kabul ettiği ortak bir kimliğin kabulü anlamına da gelir (Buzan, 1993: 345).

Uluslararası toplum (Grotius/rasyonalizm), devletler arasında ortak çıkar ve kimliğin kurumsallaştırılması ile ilgilidir ve ortak normların, kuralların ve kurumların yaratılmasını ve sürdürülmesini uluslararası ilişkiler teorisinin merkezine koyar (Buzan, 2004: 7). Devletler kimliklerini inşa ederken uluslararası toplumu, kurumlarını ve değerlerini açıkça göz önünde bulundurmaktadırlar (Pella ve Zuo, 1995: 23). Adam Watson'a göre de (1992: 312), ortak uygarlık kimlikleri biçimindeki kültürler, uluslararası toplumun uyumunu kolaylaştıran ortak davranış kuralları, varsayımlar ve değerlerle bağlantılıdır.

Pella ve Zuo (1995: 1-24) “Reconstructing Identity to fit International Society: English school theory, constructivism, and the case of Taiwan” adlı makalesinde sosyal kimlik inşasına dair güçlü inşacı fikri ve küresel alanda uluslararası toplumu ele alarak bireysel bir devletin (Tayvan) sosyal kimliğini yeniden inşa etmeye çalıştığı süreci incelemişlerdir. Bu araştırma, ile bireysel bir devletin uluslararası toplum ve diplomasi kurumu arasındaki etkileşimi sonucunda İO teorisine katkı sunarak sosyal kimlik inşası kavramını teoriye kazandırmıştır. Sosyal kimlik inşasını, uluslararası toplum ve diplomasi kurumu arasındaki bu etkileşim üzerine ve bu kavramları bir değerler çalışmasıyla daha da ilişkilendirerek inşa etmiştir. Spesifik olarak, bir devletin kimliğinin

sadece diplomasi kurumu yoluyla değil, aynı zamanda o devletin uluslararası toplumun değerlerine kendini bağlaması yoluyla da inşa edilmektedir (1995: 7).

Buzan'a göre (2014: 24) İO'nun fikirleri bazı ilginç ve önemli teorik niteliklere sahiptir. En açık şekilde, uluslararası ilişkilerin başlıca çalışma nesnelere olarak alması gereken şeyin ayırt edici bir sınıflandırmasını ortaya koymaktadır: uluslararası sistem, uluslararası toplum ve dünya toplumu üçlüsü; birinci ve ikinci dereceden toplumlar; birincil ve ikincil kurumlar. Yukarıda da "Üçlü uluslararası yapı" başlığı altında uluslararası sistem, uluslararası toplum ve dünya toplumu anlatılmıştır. Burada ki başlığın kapsamı gereği çoklu kimlik bağlamında sadece ikinci dereceden toplumlardan bahsedilecektir. Konunun kısıtlılığı açısından yukarıda bahsedilen birincil ve ikincil kurumlara ayrıntılı olarak değinilmeyecektir.

Birincil kurumlar, İngiliz okulunun hem devletlerin hem de uluslararası toplumun kurucusu olarak bahsettiği, böyle bir toplumun hem temel karakterini hem de amacını tanımladıkları kurumlardır. İkinci derece toplumlar için bu tür kurumlar toplumu oluşturan birimleri tanımlar. İkincil kurumlar ise rejim teorisinde bahsedilen kurumlar, belirli uluslararası toplum türlerinin (en bariz şekilde liberal) ürünleridir ve çoğunlukla devletler tarafından bilinçli olarak tasarlanır (Buzan, 2004: xviii). Buzan ve Albert (2010: 315-337), birinci dereceden toplumları üyelerinin bireysel insanlar olduğu toplumlar olarak tanımlamaktadır. Bu tür toplumlar Sosyolojinin başlıca konusu olmuştur ve dünya toplumu kapsamına girenlerin çoğu birinci dereceden toplumlarla ilgilidir. İkinci derece toplumlar, üyelerinin bireysel insanlar olmayıp, devletler gibi birden daha fazla kimliklere ve aktör niteliklerine sahip, kalıcı insan toplulukları tarafından oluşturulan toplumlardır (Buzan, 2004: xviii).

Temel uluslararası toplum kavramı, toplum fikrini devletin dışına ve üyeler olarak bireysel insanlardan uzaklaştırmıştır. Uluslararası toplum, toplumu basitçe devletler içinde küresel düzeye ölçeklendiren kaba bir "yerli analogi" fikrine dayandırmak yerine, üyelerin bireysel insanlar olmadığı, ancak parçalarının toplamından daha fazla olan kimliklere ve aktör niteliklerine sahip insanların kalıcı toplulukları oluşturduğu yeni bir ikinci düzey toplum biçimini savunmaktadır (Buzan, 2004: 26). İO'nun uluslararası toplumun birimlerinin devletler ve bireylerden ziyade kolektif birimlerden oluşan ikinci derece toplumlar olduğu şeklinde ki temel fikri bazı inşacılar tarafından yakın zamanda ele alınan çarpıcı bir ayrılık olmuştur (Buzan, 2004: 110).

Bu bölümde kuramsal çerçevenin oluşturulması için İO teorisi detaylı olarak incelenmiştir. İncelenen bu teori diğer bölümlerde işlenecek olan konulara ve asıl son bölüme temel oluşturması açısından önem arz etmektedir. Çünkü Türkiye'nin uluslararası toplumun bir parçasını oluştururken İran'ın İslam Devrimi sonrasında nükleer kriz nedeniyle yalnızlaştırılmasını anlamak açısından önemlidir. Ayrıca uluslararası toplum ve kimlik arasında ortaya konulan ilişki de Türkiye'nin çok katmanlı kimlik yapısının nükleer kriz karşısında İran ile nasıl bir dış politika yürüteceğinin analizi yapılırken temel oluşturacaktır. Bir sonra ki bölümde ise Türkiye'nin Batılı kimlik yapısı ile çoklu kimlik yapısının içinde yer alan tarihsel/medeniyetsel, dini ve etnik kimlikleri dış politika tercihleri bağlamında detaylı olarak açıklanacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE, ULUSLARARASI TOPLUM VE ÇOKLU KİMLİKLERİ

Bu bölümde Türkiye'nin kimlik yapısı merkeze alınmıştır. Türkiye'nin kimlik yapısı incelenirken hem Batı uluslararası toplumun bir parçası olmakla birlikte sahip olduğu Batılı kimliği hem de Batı dışı kimlikleri olarak tarihsel/medeniyetsel, dini ve etnik kimlikleri olmak üzere iki yönlü olarak incelenecektir. Türkiye'nin sahip olduğu bu farklı kimlikleri onun dış politikada farklı politikalar izlemesine neden olmuştur. Bu yüzden bu kimlikler tek tek analiz edilecektir.

Öncelikli olarak Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinden itibaren yönünü çevirmiş olduğu Batı ve benimseye çalıştığı Batılı kimliği günümüze kadar incelenecektir. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu 1923 yılından sonra Batıcılık devlet politikasında daha etkili bir faktör olmaya başlamıştır. Bu etki Soğuk Savaş sonrası ve 2000'li yıllarda da devam etmiştir. Yeni bir Türkiye'nin kurulma aşamasıyla birlikte yeni bir kimlik oluşturulma sürecine de girilmiştir. Türkiye'nin uluslararası toplumun bir parçası olarak her dönem batıya eğilimli politikalar yürüttüğü görülmüştür. Örnek olarak tek parti döneminde Milletler Cemiyeti'ne üye olduktan sonra Birleşmiş Milletler Anlaşmasını imzalaması verilebilir. Ancak çok partili hayata geçişle birlikte Türkiye'nin sahip olduğu siyasi elitlerinin kimliklerinde farklılaşmalar olsa da yine dış politikada Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO)' ne üye olarak Batı eğilimli politikalarının devam ettiği görülmektedir. Batı merkezli Türk dış politikasının diğer yıllarda da artarak devam ettiğine ayrıntılı olarak değinilecektir.

Cumhuriyet'in kurulmasından sonra bu dönemde Türkiye diğer bölgelerle olan ilişkilerini sınırlı bir çerçevede devam ettirmiştir. Hem Orta Doğu ülkeleriyle hem de Arap devletleriyle sınırlı çerçeve sebebiyle dış politikada yaşadığı sıkıntılı noktalar açıklanacaktır. Türkiye'nin sınırlı tuttuğu bu politikası 1990'larda özellikle de AKP döneminde benimsediği "Komşularla Sıfır Sorun" politikası bağlamında değişiklik göstermiştir. Türkiye'nin farklı dönemlerde sahip olduğu çoklu kimlikleri yürüttüğü politikalar çerçevesinde detaylı olarak bu bölümde incelenecektir.

1. Türkiye'nin Batılı Kimliği

Kavram olarak kimlik (identity), Latince' de "idem" kökünden türetilmiş olup aynılık ve süreklilik anlamlarına gelmektedir. Türkçe' de ise "kim" soru kökünden türetilmiş ve aidiyeti (mensup olmayı) ifade etmektedir (Aydoğdu, 2004: 117). Connolly' göre (1995: 92-93) bir kimlik toplumunda var olanla arasındaki farklılıklar üzerinden kurduğu ilişki bağlamında oluşturulur. Bu iki kimlik arasında var olan farklılıklar diğerinin var olması için hayati önem taşımaktadır. Daha sonra var olmak için ihtiyaç duyduğu farklılığı ötekileştirerek kendisini güvenli alan içerisine konumlandırmaktadır.

Hem devlet kimliği hem de ulusal kimlik aynı temelden gelmelerine rağmen kavram olarak farklı anlamlar ifade etmektedirler. Öncelikli olarak Devlet kimliği, bir ülkenin uluslararası sistem içerisinde dış politika yönelimlerden oluşmaktadır. Bu açıdan devlet kimliği uluslararası konjoktüre göre farklılık gösterebilir. Ulusal kimlik ise kültürel ve beşerî normlara sahiptir. O ülkedeki ulusun sahip olduğu kültür, gelenek/görenek, ırk ve dil bu kimliğin birer parçalarını oluşturmaktadır. Bu bağlamda devlet kimliği ideolojiler ve siyasal rejim ile ilgiliyken ulusal kimlik ise o ülkenin içerisinde yaşayan toplumun sahip olduğu değerler üzerinden şekillenmektedir (Akıllı, 2013: 47). Ayrıca Lynch 'a göre (1998: 349) devlet kimliği sadece liderler tarafından sahip olunan bir kavram değil, aynı zamanda devlet eylemlerinin ve ideallerinin kamuya yönelik ifade edilen devletin doğası ve amacı hakkındaki inançlar dizisine de atıfta bulunmaktadır. Devletin kimliği ve toplumsal amacı, çoğu zaman en açık biçimde, liderler tarafından sunulan ve kamuoyu tarafından tartışılan dış politikanın gerekçeleri ve açıklamalarında görülebilmektedir.

Türklerde ulusal kimlik kavramı, ilk olarak yeni bir toplum oluşturulması açısından Orta Asya' da tartışılmaya başlandığında Osmanlı Devleti'ndeki Türkler' in daha böyle bir kavramın varlığından haberleri olmamıştır. Osmanlı' da Batılılaşmanın etkisiyle Türklük perspektifinde ulusal kimlik bilinci oluşmaya başlamıştır. Osmanlı topraklarında Türk ulusçuluğunun gecikmesinde bazı nedenler etkili olmuştur. Bunlardan bazıları: toplumun sosyolojik olarak geleneksel bir yapıya sahip olması beraberinde yaşam tarzının ve eğitim anlayışının da geleneksel olmasını getirmiştir. Bir diğer farklı milletlere tanınan hakların çerçevesini oluşturan millet sistemi ve kültürel olarak karışık bir toplum olması gibi nedenler bulunmaktadır. Ayrıca İmparatorluğun bir dünya

devletine sahip olmasının getirdiği güç ve bilinç ile 18. yüzyılda Batı' da ortaya çıkan ulusçuluğa karşı direnmesinde etkili olmuştur. Karakaş'a göre (2020: 160-161) bu durumda ulusçuluk üzerinde temellendirilen ulusal kimliğin gecikmesinin en birincil sebebidir.

Türkiye'nin son 200 yılı tamamen batılılaşma tarihi ile geçmiştir. Son Osmanlılar, Avrupalıların yükselen gücü karşısında devletlerinin gerilediğini fark ettikten sonra, muhtemelen Batı'yı "büyük" yapan "batılı" yolları benimseme sürecine girmişlerdir. Bu süreç ordunun ardından yönetimin batılılaşmasıyla başlamış ve son olarak Türklerin gündelik hayatlarına kadar etkisini göstermiştir. Devleti ve toplumu "yenilemek" için bir kavram ve program olarak ortaya çıkan Batılılaşma, daha sonra kimlik oluşturucu bir unsur haline gelmiştir (Dağı, 2005: 22).

Osmanlı Devleti, Avrupa kıtasının geniş bölgelerini yönetip kontrol ederken aynı zamanda Avrupa siyasetinde önemli bir aktör olarak yoğun bir şekilde rol oynamıştır. Fakat 17. yüzyıldan sonra İmparatorluğu'nun kademeli olarak gerilemesi ve Avrupalı güçlerle devam eden ilişkileri, onu Batılı diplomatik uygulamaları ve süreçleri benimsemeye zorlamıştır. Osmanlı Devlet İdaresinin diğer devletlerle tek taraflı olarak ilişki kurmaktan eşitlik çerçevesinde karşılıklı olarak ilişki kurmaya zorlanması, Osmanlı İmparatorluğu ile Hıristiyan devletler arasında karşılıklılık ve diplomasi temelinde uluslararası hukukun gelişmesine yol açmıştır. Bu karşılıklı tanıma süreci, Kırım Savaşı'nın ardından 1856 Paris Antlaşması ile Türkiye'nin Avrupa devlet sistemine girmesiyle sonuçlanmıştır. Antlaşma, yalnızca uzun bir entegrasyon sürecini resmileştirmiş, ancak sonuçlandırmamıştır. Avrupalı güçler, Osmanlı İmparatorluğu'nun AB'nin bir üyesi olduğunu kabul ettiler ve İmparatorluğun bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne saygı göstermeyi taahhüt etmişlerdir (Karaosmanoğlu, 2000: 204-205).

17. yüzyılın sonuna kadar Osmanlı politikasının amacı toprak, nüfus ve zenginlik elde ederek gücü en üst düzeye çıkarmak olan "saldırgan realpolitik" olarak tanımlanabilir. 1699 Karlofça Antlaşması'ndan sonra, Osmanlı İmparatorluğu ile Avrupalı güçler arasındaki askeri denge, Osmanlılar aleyhine değişmeye başlayarak Osmanlı reel-politiği savunmacı bir karakter kazanmaya başlamıştır (Karaosmanoğlu, 2000: 201). 18. yüzyıla gelindiğinde ise Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarını güneyde Mısır ve Kuzey Afrika'ya kuzey ve doğu da Rus Çarlığına, İran ve Arabistan'a kadar genişletmesi farklı milletleri içerisinde barındırmasından kaynaklı çevresinden gelecek

baskılara karşı açık bir konumda yer almaktaydı. Askeri gücün zayıflaması sonucunda diplomasi'nin hayati önemi artmış böylece diplomasi Osmanlı Devleti için de bir güvenlik aracı niteliği kazanmıştır. Bu süreçten sonra Osmanlı Devleti güvenliğini, güçlü bir devlete karşı başka güçlü bir devletle ittifak kurma şeklinde kendini gösteren “denge politikası” izlemeye başlamıştır (Kürkçüoğlu, 1980: 313-15).

Yaygın görüşe göre, Osmanlılar, İslami ilkelere bağlı olarak, kendilerini Avrupalılardan uzaklaştırdılar ve Avrupa diplomasisine karşı olumsuz bir tutum benimseyerek, 18. yüzyılın sonlarına kadar Avrupa başkentlerine daimî elçiler göndermeyi reddettiler. Daha sonra İmparatorluk, Avrupalı güçlere göre gücünü kaybetmiş ve reform girişimlerinin bir parçası olarak daimî elçilikler kurmak zorunda kalmıştır. Osmanlı'nın Avrupa ile herhangi bir aktif diplomatik ilişki kurmaya ilgi duymaması, 'İslam yurdu' ile gayrimüslim dış dünya arasında aşılması imkânsız olan net bir ayırım çizgisi çizen derin bir dünya görüşünden kaynaklanmıştır (Yurdusev, 2004: 6-7).

Fransız Devrimiyle beraber Napolyon Savaşlarının yol açtığı uluslararası karışıklıkla aynı dönemde tahta çıkan 3. Selim'in öncelikli olarak askeri alanda başlattığı Nizam-ı Cedid (yeni düzen) reformları, Avrupa'da daimî Osmanlı elçiliklerin açılmasıyla birlikte kültürel gelişmelerin de öncüsü olmuştur. Daha sonra yapılan modernleşme adımları arasında bir sağlık örgütü ve tıp okulu kurulmuş, var olan deniz kuvvetlerinin mühendislik okulu modern hale getirilmiş ve 1795'te kara ordusu için bir mühendislik okulu açılmıştır. 3. Selim'i bu reformları yapmaya iten güç ise Osmanlı ordusunun Rusya Savaşı'ndaki başarısızlığı etkili olmuştur (Zürcher, 2014: 44- 49). Kasaba' ya göre de (2005: 39) reform konusunda bu gelişmelerin kaynağı Rus Çarı Büyük Petro'ya ve aynı zamanda Avrupa' da yaşanan aydınlanma dönemlerine kadar gitse de asıl Osmanlı reformcularına ilham olan Fransız Devrimi olmuştur.

III. Selim den sonra takta çıkan II. Mahmut'un amacı da reformlar yoluyla modern bir ordunun kurulması neticesinde merkezi devletin güçlendirilmesiydi. II. Mahmut'u kendisinden önce gelen yöneticilere göre bir adım ileri taşıyan durum, mevcut olan yerleşik düzeni ve kurumlarını tamamen ortadan kaldırmak istemesi ya da zararsız hale gelebilecek şekilde yapılan reformların kapsamı idi. Örnek olarak yeniçeri ordusunun kaldırılması ve ulema sınıfının gücünün kırılması verilebilir. Böylece II. Mahmut kendisinden önce gelen yöneticilerin yapamadıklarını yaparak diğer yapılması planlanan

reform hareketlerinin önündeki engellerin kaldırılmasını da sağlamıştır. Yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra Sultan Mansure ordusunun kurulmasına karar vermiştir. Bunun için de öncelikle subayların eğitimi için Avrupa'dan eğitimciler çağırılmış daha sonra ise yeni ordunun giyim ve donatımı için farklı Avrupa ülkelerinden malzemeler ithal edilmiştir. Bu dönem reformlarının başarılı olmasının birinci nedeni fonların temin edilmesi iken ikinci neden ise bu reformları yönetebilecek bir kadronun oluşturulmuş olmasıydı. Ülke içerisinde yapılan diğer reform hareketlerine örnek olarak açılan askeri tıp okulu, askeri müzik okulu ve harp okulu verilebilir. Bu dönemdeki en önemli adımlardan bir diğeri de 1827'de ilk defa Avrupa'ya eğitim için öğrenci gönderilmesi olmuştur (Zürcher, 2014: 67-74).

II. Mahmut'un ardından Abdülmecit'in tahta çıkmasıyla birlikte devlet kimliği açısından yapılan reformlarda belirli değişiklikler meydana gelmiştir. Bu döneme kadar Batı'nın bilim ve teknolojisini almak olarak görülen batılılaşma hareketleri artık bu dönemde yerini demokratikleşme hareketlerine bırakmıştır (Güney, 2017: 38). Bu dönemde Batılılaşma/modernleşme hareketleri Tanzimat'ın ilanıyla başlamıştır (Karakas, 2020: 205). Tanzimat Fermanı'na baktığımızda, herkesin can, mal ve namusunun güvence altına alınması; askerliğin zorunlu olması; herkesin yasalar önünde eşit olması ve yeni bir vergilendirme sistemi getirilmesi gibi dört temel reform maddesinin yer aldığı görülmektedir. Tüm bunlara baktığımızda vatandaşın devlete olan bağlılık duygusunu yeniden oluşturulması için girişimlerde bulunduğu açık bir şekilde görülmektedir. Aynı zamanda 1839 yılından sonra yapılan reformlarda II. Mahmut'un reformlarıyla aynı çerçeveyi kapsamaktaydı: ordu, bürokrasi, devlet yönetimi, eğitim, vergi sistemi ve haberleşme. Bunların yanı sıra Tanzimat aynı zamanda sınırlı da olsa kültürel değişimleri de beraberinde getirmiştir. Örnek verecek olursak kalemiye sınıfının artık bürokrattılar olarak ifade edilmelerini yanı sıra yükselmeleri için Avrupa'yı ve Avrupa dillerini bilmelerinin şart olmasıydı (Zürcher, 2014: 84-106).

Tanzimat'ın reform hareketleri hiçbir zaman aşağıdan yukarıya yani halktan bürokrasiye doğru olmamış aksine bürokratlar gerekli görüp istedikleri için Osmanlı toplumuna kabul ettirilmiştir. Bu yüzden reformların toplumsal olarak desteği çok geniş olmamıştır (Zürcher, 2014: 107). Ayrıca hem Osmanlı hem de Türk eliti de bu şekilde düşünmekte olup reformları tepeden aşağıya doğru gerçekleşen gelişmeler olarak görmekteydiler (Kasaba, 2005: 39). Tanzimat Fermanı'nın ilan edildiği 1839 yılında

yaşanan Mısır Valisi'nin ayaklanması karşısında Osmanlı Devleti Avrupalı güçlerden yardım istemek zorunda kalmıştır. Benzer bir durum 1856 yılında Islahat Fermanı yayınlandığında da yaşanmıştır. Aynı dönemde Rusya ile savaş içerisinde olan Osmanlı Devleti bu savaşta da İngiltere'nin desteğine ihtiyaç duymuştur (Kürkçüoğlu, 1980: 316).

Sultan II. Abdülhamit'in Batı'yı örnek alınacak bir 'model' olarak görmesi sonucu yabancı dil bilenlerin sayısı artmış ve batı fikirleri yaygınlaşmaya başlamıştır (Mardin, 1991: 17). Tanzimat dönemi ıslahatları en çok II. Abdülhamid'in hükümdarlığı döneminde gerçekleştiği söylenebilmektedir. Bunun nedeni ise, Abdülhamid'in bir yönünün geleneğe bir yönünün ise Batıya dönük olmasından kaynaklanmaktadır. Abdülhamid bir yandan Batının milliyetçilik ve liberalizm gibi ideolojilerinden uzak durmaya çalışırken diğer yandan Batıya dönük tarafıyla da teknoloji, eğitim ve modern ordu tekniklerini imparatorluk yapısına kazandırmaya çalışmıştır (Güney, 2017: 41). Bernard Lewis de (1993: 177) bu dönemde yapılan bütün eğitim, hukuk ve idare alanlarında ki reform girişimlerinin Abdülhamit döneminin ilk yıllarında gerçekleşip aynı zamanda zirve noktasına eriştiğini ifade etmektedir. İlk telgraf hatları Kırım Savaşı sırasında döşenmiş, demiryollarına ait döşenen hat uzunlukları bu dönemde artmış, okur-yazarların sayısının artmasıyla Osmanlı basınına olan talepte de artış olmuştur. Ayrıca Sultan basın aracılığıyla karşı çıktığı liberalizm ve milliyetçilik gibi ideolojilerin etkilerini kendi saltanatının geleneksel ve İslami kimliğini vurgulayarak azaltmaya çalışmıştır. İslam kimliğini ön plana çıkarmak için de diğer padişahlara göre daha çok halifelik unvan ve sembollerini kullanmıştır (Zürcher, 2014: 122-125).

1901 ve 1908 yılları arasında Şam- Medine arasında kurulmuş olan Hicaz Demiryolu, Abdülhamid'in uzun saltanatı boyunca Pan- İslamizm' in en büyük ve belki de en önemli başarısını temsil etmekteydi. Aynı zamanda Abdülhamid için Hilafet koltuğunu dinin merkezine bağlamayı amaçlayan bir proje olmuştur. Bu projenin toplam gelirin yaklaşık yüzde ellisi, gönüllülerden elde edilmiş ve Haydarabad' da kurulan Hicaz Demiryolu Merkez Komitesi önemli bir yardım kampanyası sürdürmüştür. Ayrıca Abdülhamid bu proje ile sadece Arap topraklarının dış saldırılara karşı savunmasını güçlendirmekle kalmamış, aynı zamanda İslam dünyasındaki nüfuzunu ve prestijini artırmak istemiştir (Özcan, 1997: 108-110).

Bu nedenle, “on dokuzuncu yüzyılda Osmanlı diplomasisinin batılılaşmasından” söz etmek anlamlı olmaktadır. On dokuzuncu yüzyıla gelindiğinde, İmparatorluk, Avrupa

ulus-devletlerinde yaygın olarak görülen yönetimsel, askeri ve diplomatik teknikleri benimsemeye başlamıştır (Yurdusev, 2004: 20). 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu ikincil bir güce indirgenerek Avusturya ve Rusya'nın askeri emperyalizmine karşı mücadelesinde git gide Batı Avrupa güçlerine bağımlı hale gelmiştir. Bu zamandan Türkiye' nin NATO' ya katıldığı 1952 yılına kadar askeri ve diplomatik izolasyon Türkiye' yi imparatorluk toprakları üzerinde büyük güçler arasında pazarlıklara maruz bırakmıştır. Böylece toprak kaybetme ve terk edilme korkusu, İmparatorlukta Türk güvenlik kültürünün önemli bir yönü haline gelmiş ve aynı korkular birinci Dünya Savaşı sonrasında da Osmanlı topraklarının Avrupa Güçleri arasında paylaşılmasını sağlayan Sevr Antlaşması ile güçlendirilmiştir (Karaosmanoğlu, 2000: 202).

Diğer imparatorluk sistemlerinde olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda da günümüz ulus-devletlerinde görülen milliyet gibi tek tip bir kolektif kimlik görülmemektedir. Farklı bir sistem olarak, çeşitli kimlik birimlerini kapsamaktaydı. Padişah ve Babıali'ye bağlılıkta ifade edildiği gibi bir dereceye kadar tekdüzelik getiren gevşek bir evrensel kimlik, mutlak bir üstün kimlik görülmektedir. Bu bağlılıklar, hanedanla özdeşleşmeyle birlikte tüm Osmanlı tebaası için evrensel bir kimlik oluşturmuştur. Öte yandan, din ve etnik köken açısından çoklu kimlikler görülmektedir. Böylece insanlar kendilerini hâlâ aile, mahalle, şehir, tarikatlar, aşiret ve köylerle özdeşleştirmişlerdir. Osmanlı İmparatorluk sistemi hem evrenselliği hem de yerelliği birleştiren kozmopolit bir sistemi yansıtmaktadır (Yurdusev, 2004: 20).

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin kimlik inşasında öteki olarak konumlandığı Osmanlı kimliği olmuştur. Yani başka bir deyişle kimliklerin kendilerini “öteki” ne göre tanımladıkları yukarı da anlatılmıştı. Bu durumda yeni Türkiye kimliğinin ötekisi tamamen dışarıda olan çok farklı bir kimlik olmaktan ziyade kendisinin de içerisinden geldiği Osmanlı geçmişi olmuştur (Ereker, 2010: 141).

Bu dönem için Türk dış politikası açısından “Haysiyetli Dış Politika” söylemi kullanılmıştır (Oran, 2018a: 256). 1923-1930 yılları arasında Türk dış politikası yöneticileri bağımsızlık ve toprak bütünlüğü açısından en çok Batıdan korku duymuşlar, bunun neticesinde de daha Ulusal Bağımsızlık Savaşı sırasında Sovyetlerle yakın ilişkiler kurarak bunu sonraki dönemlerde arttırmışlardır. Toprak bütünlüğünü ya da bağımsızlığını korumaya yönelik Türkiye'nin yaşadığı güvenlik endişesi Türk dış politikasına genel olarak yön veren en önemli etkenlerden biri olmuştur (Ülman ve

Sander, 1972: 244). 1930'lu yıllarla birlikte daha azınlık halinde bulunan Batılılaşmış laik kültür ile daha geniş toplumsal halk kitlelerini temsil eden İslam'la birlikte anılan yerli kültür bir arada bulunmaktaydı (Ahmad, 1995: 133).

Türkiye İkinci Dünya Savaşı sonrasında da Sovyetlerin farklı istekleri ile karşılaşınca bu sefer güvenlik açısından duyduğu endişe Sovyetlere karşı olmuştur. NATO'ya katılmasında bu duyduğu endişenin payı büyüktür. Şeyh Sait İsyanı sonrasında Türkiye ile Sovyetler Birliği tekrar yaklaşarak 1925 Aralık ayında bir Türk-Sovyet Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması imzalamıştır. Bu anlaşma Batılılar ile ilişkilerin çok bozuk olduğu bir döneme denk gelmiş ve Türkiye en azından Sovyet sınırından emin olmak istemiştir (Ülman ve Sander, 1972: 245-248). Sovyetler Birliği 1945 yılında süresi dolacak olan bu dostluk anlaşmasının yenilenmeyeceğini onun yerine yeni bir dostluk anlaşması için Türk tarafından yerine getirmesini bekledikleri bazı maddeler olduğundan bahsetmişlerdir. Bu maddelerden sonra ABD'nin Türk hükümetine kararlı bir şekilde yol izlemesini tavsiye etmesi üzerine Türkiye aldığı bu destekle Sovyet isteklerini geri çevirmiştir (Zürcher, 2014: 306-307).

Cumhuriyet'in ilanından sonra kurulan yeni bir Türkiye, ulus devletin kurulma mücadelesiyle birlikte yönünü Batı'ya çevirmiş ve uzun bir dönem diğer bölgelerle hem Arap devletleri hem de Orta Doğu ülkeleriyle ilişkilerini sınırlı düzeyde devam ettirmiştir (Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, 2018a: 196). Oran'a göre (2018a: 252) Atatürk'ün benimsediği Batıcılık "Bağımsızlık İçinde Batılılaşma" olarak ifade edilebilecek bir yaklaşımdır. Kemalist düşüncenin dış politikayı inşa süreci hem batılılaşma minvalinde olmuş hem de Atatürk'ün benimsediği tam bağımsız bir dış politika şeklinde kendini göstermiştir (Ereker, 2010: 127). Ayrıca Kemalist ideoloji, Müslüman kültürünün eski şaşırtıcıları olarak kabul edilen değerlerin yerine, devrimle Batı tarzı yaşam sunan yani uygar dünyanın değerlerine uygun olarak ulusal ve laik bir alternatif tasarlamıştır (Robins, 1996: 69). Tek Parti dönemi ulus ve kimlik inşa etme sürecinde tek yönlü Batıya yönelim doğru olsa da Göka ve diğerleri (2006: 305) Batıcılık dışında da yer alan toplumsal değerlere iç politikada kapının sürekli açık tutulduğunu söylemektedirler.

1918 yılında başlayan Musul sorunu ve 1924 yılında bu sorunun çözülmesi üzerine İngiltere Türkiye'nin Milletler Cemiyeti' ne (MC) üye olması konusunda destek olmuştur. Çünkü bu durum İngiltere için Türkiye'nin statükocu tarafta olmasını ifade edeceğinden ayrı bir önem taşımaktaydı. Ancak Türkiye bu konuda Lausanne

Konferansında da başka görüşmelerde de herhangi bir söz vermemiştir. Sadece Mustafa Kemal 1924 yılının Mart ayında yaptığı bir konuşmasında MC' ne üye olmaktan ilk defa söz etmiştir. Daha sonra Lausanne anlaşması bağlamında da MC' ne üye olunmuştur (Uzgel, 2018a: 309). MC' ne üye olduktan sonra Türkiye'nin Batılılaşma yolunda attığı adımlardan bir tanesi de 1945 yılının Nisan ayında San Francisco Konferansı'na kurucu üye olarak katıldıktan sonra BM Anlaşmasını imzalaması olmuştur (Zürcher, 2014: 306).

Türkiye'nin tek parti döneminde inşa etmeye çalıştığı batılı/laik kimlik sürecinden sonra çok partili siyasal hayata geçişle birlikte kimlik açısından önemli değişiklikler meydana gelmiştir (Ereker, 2010: 180). 1945 yılının Eylül ayında Nuri Demirağ tarafından Milli Kalkınma Partisi'nin kurulmasıyla Türkiye'de çok partili siyasal hayata geçiş başlamıştır. İnönü'nün, 1 Kasım tarihinde TBMM' de yaptığı açılış konuşmasında, Türk siyasal hayatında muhalefet partisinin eksikliğinden bahsetmesiyle başlayan süreç, Demokrat Parti'nin (DP) 7 Ocak 1946 kurulması ve 1950 yılında yapılan genel seçimlerden sonra iktidara gelmesiyle devam etmiştir (Zürcher, 2014: 310-311). DP'nin iktidara gelmesiyle tek parti döneminde egemen olan siyasi güç el değiştirmiş böylece Türkiye'nin yeni siyasal kimliği de çiftçi, esnaf, tüccar, gibi geleneksel ve dinsel kesimi içerisine alan gelenekçi- liberal kimlik olarak yön değiştirmiştir (Göka ve diğerleri, 2006: 306). Devletin sahip olduğu devletçi ekonomi anlayışından liberal serbest pazar ekonomisine geçişi kolaylaştıran durum 1950 yılında DP'nin iktidara gelmesiyle değil, İnönü hükümetinin 1947 yılında Marshall Planı gibi almış olduğu kararlardan kaynaklanmaktadır. Ancak sonraki süreçte DP de iktidara geldiğinde liberalleşme politikalarının uygulayıcısı olmaya devam etmiştir (Zürcher, 2014: 327).

Uluslararası Para Fonu (IMF)' ye girebilmek için 7 Eylül 1946 yılında Türkiye'de devalüasyon yapılmış ve bir sonraki yıl 11 Mart'ta Türkiye hem IMF'ye hem de Dünya Bankasına üye olmuştur. Hemen ertesi gün 12 Mart tarihinde de ABD Başkanı Truman, kendi adında bir doktrin ilan etmiş ve bu doktrinin 12 Temmuz'da da imzalanması üzerine ABD hem Türkiye hem de Yunanistan'a maddi yardımda bulunmuştur. Çünkü ABD politikası için tehlike oluşturan Sovyet tehdidinin bu ülkelerdeki etkisi kırılarak yerine ABD etkisinin getirilmesi planlanmıştır (Oran, 2018a: 485-492). DP hükümeti de bu yardımları hem büyük bir memnuniyetle karşılamış hem de Türk dış politikasının Amerikan dış politikasına paralel olarak gittiği sürece bu yardımlarının artacağına dair umut taşımaktaydılar (Erhan, 2018a: 552). Oran'a göre (2018a: 498) DP Hükümeti de

Türkiye'nin kuruluşundan itibaren benimsediği geleneksel Batıcılık çizgisinden devam etmiş fakat hem diğer bölgelerle denge politikası izlemediği hem de Batı içerisinde de politikaları dengeleyemediği için kendisini sınırlandırmıştır.

Türkiye Sovyetler' den duyduğu güvenlik endişesi sebebiyle ilk defa Orta Doğu'da İsrail konusunda Arap ülkelerine göre farklı bir tavır sergilemiştir. 1945 yılından 1947 yılına kadar Türkiye, ABD'nin yardımıyla kurulan İsrail'e karşı büyük bir tepki gösteren Arap ülkelerine fikirsel olarak destek olmuştur. Fakat Truman Doktrinin ilanı ve Marshall yardımlarının da gelmesiyle Türkiye önceleri tarafsız bir politika izlerken, daha sonraları 1949 yılında İsrail'i tanıdığını ilan etmiştir (Ülman ve Sander, 1972: 270). ABD'nin Türkiye' de kendi etkinliğini artıracak olan ekonomik girişimi 1948 yılında başlayacak olan Marshall Planı olmuştur. Truman Doktrini ve NATO askeri perspektiften ne kadar etkili olduysa, bu planda ekonomik açıdan o kadar etkili olmuştur (Oran, 2018a: 485).

Bu dönemde Türkiye-ABD arasındaki yaşanan iki olay sonrasında ilişkiler daha da olumlu bir boyut kazanmıştır. İlk olay Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Münir Ertegün'ün vefatı üzerine naaşı Amerika'nın en büyük donanma zırhlılarından olan Missouri ile Türkiye'ye gönderilmesi olmuştur. Ayrıca ABD Missouri'yi önce Çanakkale Boğazından geçirip daha sonra Dolmabahçe önüne demirleterek yaptığı bu dış politika hamlesi ile SSCB'ye Türk Boğazlarının statüsü konusunda mesaj vermekteydi. Bu ziyaret sonrası yaşanan ikinci sıcak gelişme ise Türkiye'nin ikinci Dünya Savaşı'nda 'Ödünç Verme ve Kiralama Yasası' yoluyla ABD'den aldığı borçların 7 Mayıs 1946 yılında yapılan bir anlaşmayla silinmesiydi. ABD Avrupa ülkeleriyle benzer anlaşmalar çerçevesinde uyguladığı bu politikayı Türkiye'nin üzerinden de ağır ekonomik yükü kaldırarak gerçekleştirmiş oluyordu (Erhan, 2018a: 524-525).

DP iktidara gelmeden önce Türkiye zaten Avrupa Konseyi ve Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü' nün üyesiydi (Zürcher, 2014: 341). Cumhuriyet Halk Partisi iktidarda olduğu 1950'li yıllarda NATO'ya üyelik için başvuruda bulunmuş fakat başvurusu olumlu neticelenmemiştir (Erhan, 2018a: 545). Daha sonra DP iktidara gelmesiyle birlikte NATO'ya girebilmek için dış politika da Amerika'ya üs verilmesi kabul edilmiş ve aynı şekilde ABD de Türkiye'de üsler kurabilmek için Türkiye'yi NATO'ya alma noktasında başka çaresi kalmamıştır (Ülman ve Sander, 1972: 262).

Ayrıca Türkiye NATO'ya girebilmek için 1950 yılının Haziran ayında Kore'de yaşanan gelişmeler neticesinde Başbakan Adnan Menderes ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar başkanlığında toplanan bakanlar kurulu toplantısında alınan kararlardan sonra 25 Temmuz 1950'de Türkiye'nin Kore'ye 4500 asker göndereceği açıklanmıştır (Erhan, 2018a: 545). BM işgal karşısında Kore'ye üye olan ülkelerden işgalin durdurulması noktasında yardım istendiğinde hemen askeri olarak yardım gönderen ülkelerden biri de Türkiye olmuştur. Danimarka ve Norveç'in engellemelerinden dolayı NATO'ya girmekte sorunlar yaşayan Türkiye bu ülkelerin ikna edilmeleri sonucunda 18 Şubat 1952'de NATO'ya tam üye olmuştur (Zürcher, 2014: 342). Türkiye NATO ve BM' in bir parçası olduğunda Batılılaşma politikasını fikir boyutundan uygulama noktasına taşımıştır (Kahraman, 2004: 136).

1949 yılında ABD'nin öncülüğünde kurulmuş olan NATO'ya Türkiye'nin girmek istemesinin bazı nedenleri bulunmaktaydı. Bunlardan birincisi, 1945'teki Sovyetler Birliğinin isteklerinin Türkiye' de güvenlik endişesi oluşturmasıydı (Erhan, 2018a: 543). Türkiye kuzeyindeki Sovyet tehdidinden dolayı güvenliğini Batının güvenliği ile sağlamak isteyerek kuruluşundan hemen kısa bir süre sonra NATO'ya katılmak istemiştir (Ülman ve Sander, 1972: 271). İkincisi, Cumhuriyetin ilan edilmesinden itibaren dış politikada izlenen Batıcılığın bir gerekliliği olarak NATO'ya üye olmayı istemekteydi. Üçüncüsü bu uluslararası örgüte üye olunamaması durumunda ABD'den alınan ekonomik ve askeri yardımların azalacağından ya da alınacak olan yardımların dışında kalınmasından tedirginlik duyulmaktaydı. Sonuncu neden ise Türk halkı ve bazı Türk aydınları için NATO'ya katılmanın zorunlu ve gerekli olduğuna inanmaya başlamışlardı. Çünkü Türk siyasetinde önemli bir dönüm noktası olan ve 1946 yılında başlayan çok partili döneme geçiş sürecinin başarılı bir şekilde sürekliliğinin sağlanması için Türkiye'nin de Avrupa ülkeleriyle beraber bu uluslararası örgüt içerisinde yer alması gerektiğine hem inanmakta hem de savunmaktaydılar (Erhan, 2018a: 543-544).

Cumhuriyet kurulmasıyla birlikte daha yoğun bir şekilde yürütülen Batı'ya dönük politikalar Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında da aynı şekilde devam ederek NATO üyeliği ile daha ileri bir boyuta taşınmıştır. Bu durumda Türkiye'nin devlet kimliği yani dış politikasını belirleyen kimliği ile aslında mevcut olan ulusal kimliğinden farklı olduğu görülmektedir (Ereker, 2010: 186). Ayrıca Türkiye sadece NATO üyeliği ile ABD'ye bağlı olmamıştır. 1966 yılında Demirel'in yaptığı açıklamaya göre, 1950 tarihinden önce

3, 1950-1960 tarihleri arasında 31, 1960 ve 1965 yılları arasında ise yapılan 20 anlaşma ile Türkiye ABD'ye zaten bağlı durumdaydı (Erhan, 2018a: 556). Türkiye ile ABD arasında 1954 yılında imzalanan "Askeri Kolaylıklar Anlaşması" ile ABD Türkiye'de askeri üs ve tesis kurma hakkı elde etmiştir. Bu üslerin ve tesislerin yapımı, bakımı Türk ordusuna ait olmasına rağmen yönetim hakkı Amerikalılar'a ait olmuştur. Aynı zamanda 1957 tarihinden itibaren de Türkiye'ye Jüpiter füzeleri yerleştirilmiştir (Zürcher, 2014: 394).

1950'li yıllarda başlayan Kıbrıs Sorunu, ilk zamanlarda Türk- Yunan ilişkileri açısından daha geri planda tutulurken 1955 yılında Türk hükümetinin çıkan olaylar çerçevesinde soruna taraf olmasıyla Türk- Yunan ilişkilerinin yönünde de değişiklikler meydana gelmeye başlamıştır. İki ülke arasında yaşanan gerginliklerin NATO'ya olabilecek etkileri açısından ABD olaya müdahil olarak sorunların çözümü noktasında aracı konumunda yer almıştır (Fırat, 2018a: 593). 1960'larda Rumların adada Türkler'e karşı saldırıları artınca dönemin Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, ABD Başkanı Johnson'a gönderdiği mektupta adadaki Rum tarafına baskı yaparak yapılan katliamın biran önce durdurulması için uyarıda bulunmuştur. Johnson'un Başkan İnönü'ye cevap olarak gönderdiği mektupta hem adadaki soruna Türkiye'nin yanında taraf olmak istememiş (Fırat, 2018a: 685) hem de Türkiye'nin yapacağı müdahalede güvenliğin NATO ve ABD tarafından sağlanamayabileceğini ifade etmiştir (Kürkçüoğlu, 1980: 326).

Soğuk Savaş döneminde her iki ülke arasındaki ilişkilerde Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)'nin Türkiye'nin güvenliğine birincil tehdit oluşturduğu inancı hâkim olmuştur. Türkiye ancak Başkan Johnson'ın 1964'teki mektubundan sonra Sovyetlerin ilişkileri normalleştirme çabalarına ilgi göstermiştir. Türkiye'nin 1960'ların sonlarında SSCB ile Batı arasındaki yumuşamayı tanıması yaklaşık on yıl, Sovyetler Birliği ile ilişkilerini geliştirmesi ise bir on yıl almıştır. Bununla birlikte, SSCB ile ortak bir sınıra sahip olmak, Türkiye'nin son derece temkinli bir dış politika yürütmesine katkıda bulunan çok önemli bir faktör olmaya devam etmiştir (Aydın, 2003: 172).

Türkiye Eisenhower Doktrinine 22 Mart 1957'de Büyükelçi James P. Richards tarafından Ankara'ya yapılan resmi ziyaret sırasında yayınlanan ortak bir bildiriyle katılmıştır. Bu Doktrin Türkiye açısından belirli sonuçları olmuştur. Bunlardan birincisi, ABD Orta doğu bölgesindeki amaçlarını gerçekleştirebilmek için Türkiye'ye ihtiyaç duymuştur. İkincisi Amerika tarafından Türkiye'ye verilen askeri yardımların

oranlarında artış meydana gelmiştir. Üçüncüsü belirli yıllarda azalan Amerikan ekonomik yardımları tekrardan artmaya başlamıştır. Dördüncüsü ise Türkiye bu doktrini benimseyip katılmayan Arap ülkeleri ve onlarla aynı paralelde düşünerek destek olan SSCB ile olan ilişkilerinde gergin bir döneme girmiştir. Sonuncusu, Türkiye ilk kez NATO'nun amaç ve hedefleri dışında topraklarındaki üslerin Orta Doğu politikalarına müdahalesi için kullanılmasına izin vermiştir. Buna örnek olarak 1958 yılında hem Lübnan hem de Ürdün olaylarında incirlik üssünün kullanılması verilebilir (Erhan, 2018a: 568).

1962-1963 yılları arasında yaşanan Küba Füze Krizi sonrası yapılan görüşmelerde Başkan Kennedy, eğer Rusya füzelerini çekerse ancak o zaman Türkiye'deki ABD füzelerinin çekilebileceğini taahhüt ettiği bir anlaşma yapmıştır. Bu gelişmeler sonucunda NATO Türkiye'nin politik çıkarlarına göre değil de ABD'ye göre davranınca Türk hükümeti hem iç politika da hem de dış politika da zor duruma düşmüştür. Benzer bir olay 1964 yılında Kıbrıs sorunun da yaşanmıştır. Kıbrıs Cumhurbaşkanı Başpiskopos Makarios azınlık halinde olan Türklerin haklarını sınırlamak için Anayasayı değiştirmek üzere adımlar atınca İnönü hükümeti de geri adım atılmadığı takdirde işgal ile karşılık verileceğini söylemiştir. Başkan Johnson' ın İnönü'ye gönderdiği mektup yani Amerikan müdahalesi ile Türkiye'nin işgal düşüncesine engel olmuştur. Ayrıca mektupta NATO üyesi olan ülkelerin Türkiye'nin yanında yer almayabilecekleri uyarısında da bulunmuştur (Zürcher, 2014: 395-396).

1960'lı yıllarda Amerika ile yaşanan olumsuz olaylar neticesinde Türkiye Amerika'ya karşı yaşanan bağımlılığın azaltılması için gerek Avrupa ile gerekse de Sovyetler Birliği ve İslam dünyasıyla ilişkilerin geliştirilmesini istemiştir. Böylece Türkiye 1964 yılında Avrupa Topluluğunun üyesi olmuştur. Aynı zamanda bu dönemde İsrail ile yakın ilişkiler kurulması sebebiyle Arap dünyası ve İslam ülkeleriyle olan ilişkilerde sorunlar yaşanmıştır. 1973- 1974 yılları arasında yaşanan Petrol Bunalımı Türk hükümetini Araplar ile işbirliği yapmak için araştırma noktasından ileri bir noktaya taşımıştır. Necmettin Erbakan ve Milli Selamet Partisi' nin bakanları da bu işbirliğini desteklemişler ancak beklenildiği kadar olumlu sonuçlanmamıştır (Zürcher, 2014: 397-398).

1980 yılında yaşanan askeri darbeden sonra Türkiye ile ABD arasındaki siyasal perspektif Avrupa ile olan ilişkilerinden daha farklı bir boyutta ilerlemiştir. 1982 yılında Irak ve İran arasında yaşanan savaşta Türkiye tarafsız dış politikasını devam ettirmiştir.

Ancak ABD, 1983-1984 yılları arasında İran'a ekonomik yaptırımlarda bulunduğunda Türkiye en önemli ihracatçılarından biri olmuştur. Özellikle 1980'lerin sonlarına doğru iki ülke arasındaki ilişkiler iyileşerek daha da yukarılara taşınmıştır (Zürcher, 2014: 462-466).

1990'lı yıllara gelindiğinde ise Türkiye Ortadoğu'dan soyutlanmış bir durumdaydı. Türkiye'nin bu dönemde İsrail ile gerek askeri gerekse de yakın ilişkileri sebebiyle Arap ülkeleriyle olan ilişkileri de gergin ve soğuk ilerlemiştir. Refah Partisi (RP)'nin iktidara gelmesiyle dış politikada farklılık oluşturmak amacıyla Erbakan'ın içerisinde İran ve Libya'nın da olduğu ilk yurtdışı ziyaretleri Müslüman ülkelere olmuştur. Aynı yıllarda Türkiye'nin Orta Asya'nın Türki devletleriyle olan ilişkilerine baktığımızda ise bazı olumsuzluklar yaşanmasına rağmen Soğuk Savaş sonrasında olumlu gelişmelerin yaşandığı da görülmektedir. 1992 yılında Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün kurulması Makedonya, Bulgaristan ve Arnavutluk ile olan ilişkilerin geliştirilmesi sonucu gerçekleşmiştir. Bu durum aynı zamanda Türkiye'nin Karadeniz bölgesindeki ilişkilerinin geliştirilmesi noktasında da olumlu bir etki oluşturmuştur (Zürcher, 2014: 474-475). Bu yıllarda Turgut Özal, Türkiye'nin uzun yıllardır devam eden Batı yönlü dış politikasını kırarak Balkanlar'a yönelmiş ve Türk- Müslüman azınlıkların sorunlarıyla ilgilenmiştir. Ayrıca Soğuk Savaştan sonra Orta Asya bölgesinde bağımsız olan Türki Cumhuriyetler ve Azerbaycan'a da Türk-İslam sentezi bağlamında yaklaşarak ilişkilerin gelişmesini sağlamıştır (Yenigün, 2010: 70).

İki kutuplu dünya düzeninin sona ermesinin ardından ülkedeki kimlik söylemlerinde de farklılıklar meydana gelmiştir. Türkiye' de özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hem iç hem de dış nedenlerle Batı odaklı dış politikalar benimsenmiştir. Ancak 1980'lerin sonunda ve 1990'ların başında uluslararası sistemde meydana gelen radikal değişiklikler, devlet kimliği konusunda kapsamlı iç tartışmalara yol açmıştır. Türkiye'nin Soğuk Savaş sırasında inşa ettikleri eski kimliklerini korumaları şaşırtıcı olmuştur. Coşkun'a göre, Türkiye' nin eski kimliğini korumasının temel nedeni Soğuk Savaş döneminde elde ettiği siyasi, stratejik ve ekonomik faydalardan kaynaklanmaktadır. Türkiye, Batılı kurumlarla kurumsal bağlantılar kurarak, algılanan tehditlere karşı güvenliklerini garanti altına almak istemiştir. Esas olarak ABD'den, İkinci Dünya Savaşı sonrası ekonomik canlanmaları için hayati önem taşıyan mali yardım almıştır. (Coşkun, 2008: 32).

3 Kasım 2002 yılında yapılan seçimlerden sonra hükümetin başına geçen AKP ile birlikte hem Türk dış politikası hem de ABD ile olan ilişkiler açısından yeni bir döneme girilmiştir (Uzgel, 2018c: 253). Soğuk Savaşın sona ermesinin ardından tek kutuplu olan dünya düzeni artık sona ererek yerini iki kutuplu dünya düzenine bırakmıştır. Böylece ABD tüm dünyada “süper güç” olarak kabul edilmiş ve bunun neticesi olarak da ABD hegemonyası tüm ülkelerin dış politikalarında etkin rol oynamaya başlamıştır. Uluslararası ortam da meydana gelen bu değişiklikler sebebiyle diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’nin de dış politikasında değişiklikler meydana gelerek çok yönlü ve aktif bir politika izlemesine neden olmuştur.

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren bütün hükümetlerin dış politikada özellikle önem verdikleri konulardan biri olan komşularıyla iyi ilişkiler kurma adımları aynı şekilde AKP hükümetleri tarafından da dış politika vizyonu olarak sürdürülmeye devam etmiştir (Oğuzlu, 2012: 9). AKP hükümetinin geliştirmeye çalıştığı bu çok boyutlu dış politika anlayışı “stratejik ortak” olarak nitelendirdiği ABD tarafından rahatsızlıkla karşılanmıştır. Çünkü bu politika çerçevesinde Türkiye’nin İran, Suriye gibi ABD’nin Ortadoğu’ da kendisinin yeni bir düzen vermesi gerekliliğini düşünerek politikalar geliştirdiği ülkelerle politika bağlamda ilişkileri ağırlık kazanacaktır. (İnat ve Duran, 2005: 23).

1993 yılında Huntington'ın geliştirdiği "Uygarlıklar Çatışması" tezine göre İslam Medeniyeti ile Hristiyan Batı arasında çatışmalar çıkması bekleniyordu. AKP döneminde de Türkiye geliştirilen bu tezin anti-tezi olarak algılanmıştır. Ancak Türkiye özellikle bu dönemde hem İslamcı parti olarak iktidara gelmiş hem de Batı ile ilişkilerini kesintiye uğratmadan diğer taraftan da AB üyeliğinden vazgeçmeden uğraşan ve bütün Orta Doğu ülkelerine rağmen İsrail ile de ilişkilerini olumlu yönde geliştirmekten çekinmeyen bir hükümet olarak hem Müslüman hem demokratik hem de yönü Batıya dönük olarak bir örneği teşkil etmiştir (Uzgel, 2018c: 253).

11 Eylül 2001 yılında El Kaide örgütünün New York'ta yer alan Dünya Ticaret Merkezine (İkiz Kuleler) ve Washington'daki Savunma Bakanlığına saldırması sonucunda ABD'nin hem iç politikası hem de dış politikası farklı yönlerle evrilmiştir (Uzgel, 2018c: 249).

Çünkü bu olaydan sonra Washington yönetiminin yeni dış politika anlayışının merkezinde uzlaşma yerine çatışma ve güç yer almıştır (İnat ve Duran, 2005: 19-20). Bunun

sonucunda Türkiye ile ABD arasındaki ilişkilerinin seyrinde de değişiklikler meydana gelmiştir. Soğuk Savaş'tan itibaren dış politikada müttefik olan ABD ile Türkiye, 11 Eylül saldırısından sonra ABD'nin dış politikasının yeniden şekillenmesiyle Irak'ı işgal etmesi sonucunda Türkiye'nin sınır komşusu olmuştur (İnat ve Duran, 2005: 14). Gözen'e göre de 11 Eylül saldırılarının Türkiye ve ABD ilişkileri açısından hem olumlu hem de olumsuz sonuçları olmuştur. Olumlu sonucu, Türkiye'nin ABD açısından öneminin artması olmuştur. Olumsuz sonuç ise ABD'nin Irak'ı işgali ile başlayan ve sonrasında devam eden anlaşmazlıkların meydana gelmesidir (Gözen, 2011: 270). Irak savaşı sırasında da Türk-Amerikan ilişkileri kopma noktasına gelirken aynı zamanda hem AB ile ilişkilerin tıkanıdığı hem de NATO ile olan ilişkilerin sorgulanmasına neden olacak bazı krizler yaşanmıştır (Kardaş, 2011: 27).

Irak'ta yaşanan bu süreç Türk Amerikan ilişkilerini olumsuz etkilemiş olsa da Türkiye'nin Afganistan ve Balkanlar'da ABD ile işbirliği devam etmiş ve aynı zamanda Washington yönetimi de Türkiye'nin AB üyeliğine verdiği desteği her fırsatta dile getirmiştir. Irak savaşı sonrası iki ülke arasındaki ilişkiler de yavaş yavaş düzelmeye başlamıştır. Buna örnek olarak bazı gelişmeler yaşanmıştır. 2004 yılında Başkan George Bush'un İstanbul ziyareti, Türkiye'nin İncirlik üssünü bazı kargo transferleri için ABD'nin kullanmasına izin vermesi, son olarak da ABD'nin PKK'nın terör eylemlerine karşı ABD, Türkiye ve Irak arasında üçlü bir ittifak oluşturulma fikrini kabul etmesi iki ülke arasındaki ilişkilerin düzelmeye başladığını göstermektedir (Balci, 2017: 11).

Türkiye ile ABD arasındaki ilişkiler 1990'lar sonu ve 2000'li yılların başında inişli çıkışlı devam etmiştir. Türkiye bir taraftan 2005 yılının Ocak ayında ABD ile Suriye politikasında aynı siyasal çizgide hareket ederken diğer taraftan 2006 yılının Şubat ayında ise Ankara'da Hamas lideri Halid Meşal ile görüşmüştür. Aynı zamanda hem İncirlik üssünün ABD tarafından kullanılmasına izin verirken hem de ABD'yi rahatsız edeceğini bildiği halde 2006 yılında Irak sınırına Türk askerlerini göndermiştir. 2009 yılında ise Erdoğan'ın Davos zirvesinde "One Minute" olayında İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres'e kızarak toplantıyı terk etmesine rağmen İsrail ile ekonomik ilişkiler aynı seyrinde devam etmiş hatta ABD'ye gittiğinde Yahudi lobilerini de ziyaret etmiştir (Uzgel, 2018c: 262-263).

Türkiye'nin ABD'den sonra Batı'ya endekslenme adımlarından biri de AB ile geliştirmeye çalıştığı ilişkileri bağlamında üye olabilmek için yıllarca önemli girişimlerde

bulunmuştur. AB, eğer 2004 yılının Aralık ayında yapılacak olan zirvede Türkiye'nin siyasi kriterleri karşıladığına ikna olursa "katılım müzakerelerini" başlatacağını ifade etmiştir. Bunun üzerine Türk hükümeti de iki ana yasa değişikliği ile 5 farklı uyum paketini meclisten geçirmiştir. Bu bağlamda da AB, 2005 tarihinde Türkiye ile müzakereleri başlatma kararı almıştır. Ayrıca müzakerelerin başlamasının Türk dış politikası açısından Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren devam eden Batılılaşma bağlamında önemli bir gelişme olduğu görülmektedir (Balcı, 2017: 15). Daha sonra Katılım müzakerelerinin hem Türk tarafı açısından olumlu sonuçları olmasına hem de 2005 yılından 2011 yılına kadar devam etmesine rağmen iki taraf arasındaki ilişkiler hızını yitirmiş ve güven sorunu meydana gelmiştir (Uzgel, 2018c: 337).

Yine bu dönemde bütün uğraşlarına rağmen AB ile ilişkilerinde olumlu bir yol kat edemeyen Türkiye kendisine alternatif politikalar üretmek için farklı bölgelerde etkin ilişkiler kurmakta bulunmuştur (Turan, 2010: 58). Bu dönemde Orta Doğu, Türk dış politikasının merkezi konumunda yer almıştır. Bu durum hem hükümetin siyasal kimliğinin hem de 2000'lerde Orta Doğu'da meydana gelen gelişmelerinin sonucunda gerçekleşmiştir. Ekim 1998'de Öcalan'ın Suriye'den ayrılmasından sonra bu ülke ile ilişkilerin düzelmesi, 1 Mart tezkeresinin başlangıçta mecliste onaylanmaması gibi gelişmeler Türkiye'nin bölgede daha etkili bir dış politika izlemesinin önünü açmıştır. Ahmet Davutoğlu'na göre de bundan önceki hükümetlerde etken olan Batılılaşma politikaları çerçevesinde bu bölgenin ihmal edildiğini ileri sürerek ancak daha farklı politikalar izlenmesi sonucunda bölge ile etkileşimlerin arttığını ifade etmektedir (Uzgel, 2018c: 264).

Ahmet Davutoğlu döneminde de "Komşularla sıfır sorun politikası" çerçevesinde hem komşu ülkelerle hem de uluslararası örgütlerle ilişkilerin geliştirilmesine önem verilmiştir. Bu dönemde ilişkilerin iyileştirilmeye çalışıldığı ülkelerden biri Ermenistan olmuştur. Türkiye perspektifinden Ermenistan ile yaşadığı en büyük sorun, Osmanlı Devleti tarafından 1915 yılında gerçekleştirilen tehcirin soykırım olarak tanınmasının istenmesidir. (Tarcan ve diğerleri, 2018: 259). ABD Temsilciler Meclisi Dış İlişkiler Komitesi'nde 2010 yılının Mart ayında gündeme gelen Ermeni tasarısı, 22 olumsuz oya karşı 23 oyla kabul edilmiş ancak kongre süreci gerekli prosedürlerin tamamlanamaması sonucunda kadük kalmıştır. Böylece Türkiye- ABD ilişkilerini etkileyecek derecede bir krize sebebiyet vermeden aynı yıl gündemden düşmüştür (Gözen, 2011: 289-290).

Yukarıda da değinildiği üzere bu dönemde sadece komşular ile değil aynı zamanda uluslararası örgütler ile de ilişkilerin iyi yönde gelişmesi için politikalar izlenmiştir. Buna örnek olarak Türkiye'nin AB'ye üyelik için katettiği yol verilebilir (Tarcan ve diğerleri, 2018: 257). AB ile ilişkilerin geliştirilmesi sonrasında bir diğer ilişkilerin iyileştirilmesi yönünde adım atılan uluslararası örgüt ise BM olmuştur. Bu açıdan Türkiye, BM Güvenlik Konseyinin 2009-2010 yılları arasında yapılacak olan geçici üyelik başvurusu için birçok çalışma yapmıştır (Akgün, 2009: 29).

Türkiye'nin bu dönemde yönetmeye çalıştığı "Komşularla Sıfır Sorun Politikası"nın İran gibi ülkeleri de kapsamı ABD de rahatsızlık oluşturmuştur. Çünkü ABD'nin İran üzerinde siyasi ve ekonomik olarak baskısını artırdığı bir dönemde Türkiye'nin bu ülke ile hem siyasi ilişkilerini geliştirmesi hem de ekonomik olarak doğalgaz anlaşması imzalaması ABD de rahatsızlık meydana getirmiştir. (Uzgel, 2018c: 265). Hedeflenen "Komşularla Sıfır Sorun Politikası" kapsamında yürütülen politikalar İsrail ile olan ilişkilerin düzelmesi noktasında yeterli olamamış aksine 2009 yılından itibaren daha fazla bozulmaya başlamıştır. İlişkilerin daha kötü bir noktaya evrilmesine neden olan üç kriz: "One Minute/Davos", "Alçak Koltuk Krizi" ve "Mavi Marmara" meydana gelmiştir (Gürpınar, 2017: 244).

Türkiye ile İsrail arasında yaşanan bu krizler ABD tarafından da tepki ile karşılanmıştır (Gözen, 2011: 288). Türkiye, yaşanan bu krizlerin olumsuz sonuçlarını telafi etmek için bazı girişimlerde bulunmuştur. Dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, 1-2 Haziran tarihlerinde olaylar daha sıcakken Washington'a bir ziyaret gerçekleştirerek Clinton ve Ulusal Güvenlik Danışmanı Jones ile görüşmüştür. Bu ziyaret sırasında Türkiye'nin hem Mavi Marmara hem de İran politikalarını açıklamış ve görüşme sonunda Davutoğlu'nun "ABD Türkiye'nin kaygılarını çok daha iyi anlamıştır" ifadesi iki ülke arasında Obama yönetiminden itibaren var olan "Model Ortaklık" ilişkisinin süreceğini göstermiştir (Yazıcıoğlu, 2010). 2008 yılının Kasım ayında ABD' de yapılan seçimlerde başa geçen Barack Obama tarafından iki ülke arasındaki ilişkiler "Model Ortaklık" olarak tanımlanmıştır (Uzgel, 2018c: 263). Daha sonra bu söylem bağlamında iki ülke arasında ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi için dönemin Devlet Bakanı Çağlayan, 2010 yılının Mayıs ayında ABD Ticaret Temsilcisi Büyükelçi Ron Kirk ve diğer devlet temsilcileri ile görüşmüştür. Fakat görüşmeler sonunda hayata geçirilen bir gelişme olmamıştır (Gözen, 2011: 295).

AKP hükümetin başına geldiği 2000’li yılların ilk yarısında hem Batılı ülkeler hem de AB gibi uluslararası örgütlerle iyi ilişkiler sürdürürken diğer ikinci yarısında ise Suriye, İran ve Irak gibi Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmesi “eksen kayması mı?” yaşanıyor tartışmalarını da beraberinde getirmiştir (Kardaş, 2011: 21). Bu tartışmalara maruz kalan Türkiye Batıya sırtını çevirmediğini göstermek için 19-20 Kasım 2010 yılında NATO Lizbon Zirvesi’nde Füze Savunma Sistemi çerçevesinde Türkiye’ye erken uyarı sistemlerinin kurulmasının istenmesi üzerine 2011 yılında radar sisteminin Malatya’ya yerleştirilmesini kabul etmiştir. Ancak bu durum Türkiye’nin Orta Doğu politikası perspektifinde İran ile sorunlar yaşanmasına neden olmuştur (İnat, 2012: 15-16).

AKP döneminde eksen kayması mı yaşanıyor tartışmalarının temelinde bazı eleştirilere göre AKP’nin ideolojik kimliğinden kaynaklı olan “İslamcı” yönüne vurgu yapılmıştır. Ancak Kardaş’ a göre (2011: 28-29) Türkiye’ nin bu dönemde iç ve dış politikasına yön veren AKP’nin tek bir kimliğinden ziyade hem realpolitik hem de stratejik kimliği üzerinde durulmasının daha sağlıklı olduğunu söylemektedir. Ayrıca Kardaş (2011: 38) Türkiye’nin eksen kayması yaşamadığını aksine dış politikasını çeşitlendirerek önceki uygulanan Batı merkezli politikaların dengelendiğini ifade etmektedir.

Bir ülkenin güvenliğine yönelik tehditler genel olarak en yakın olduğu ülkelere gelebilmektedir. Kardaş’ a göre (2011: 27) Türkiye’nin de güvenliğini tehdit eden unsurların en yakın olduğu Orta Doğu ve çevresinden geldiği düşünülürse bu bölgelerde aktif politika izlemek istemesi anlaşılabilir bir davranış olarak kabul edilebilir. Türkiye’nin hem bölgesel güvenliğini sağlamak hem de ABD politikalarının olumsuz etkileri sonucunda İran, Irak gibi ülkelerle bölgesel işbirliği yapması kendi avantajına olacaktır. Çünkü İran ve Suriye ile yapılacak anlaşma PKK ile içinde bulunulan mücadele de önemli bir unsuru teşkil etmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu’ dan Cumhuriyet’in kuruluşuna, Cumhuriyet’ten de günümüze kadar geçen süreç içerisinde de kimlikler çerçevesinde şekillenen politikalar hem Türk siyasal yaşamında hem de toplumsal hayatta kendisini hissettirmiştir (Karakas, 2020: 224). Özellikle AKP Hükümetleri döneminde de komşu ülkelerle ve özellikle Orta Doğu bağlamında ilişkilerini Osmanlı ve İslam kimliği üzerinden geliştirmeye çalıştığını görmekteyiz (Aksoy ve Çemrek, 2010: 165).

Türkiye'nin dış politika pratiklerinde görüldüğü üzere Osmanlı'nın son yüzyıllarında başlayan Batılılaşma girişimleri bağlamında özellikle 1990'lardan sonra Batılı kimliğini hala sürdürmeye devam ettirmesine rağmen dış politika davranışları bu yönde olmamıştır. Farklı kimliklerin dış politika sürecinde etkileri görülmüştür. Bunlardan bir tanesi medeniyetsel kimliğidir. Medeniyetsel kimliği kendisini Soğuk Savaş sonrası neo- Osmanlılık olarak özellikle Davutoğlu dönemi dış politika pratiklerinde göstermiştir. “Komşularla Sıfır Sorun” politikası çerçevesinde hem belirli dönemlerde görmezden gelinmiş olan Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmek istenmesi Osmanlı'nın miras bıraktığı kimlik üzerinden şekillenmiştir.

Türkiye hem batılı kimliği ile batı uluslararası toplumunun parçası olurken aynı zamanda diğer sahip olduğu dini kimlik olan İslamcılık bağlamında da İran ile ilişkilerini belirli düzlemde götürmeye çalıştığını görmekteyiz.

1990'lı yıllardan sonra ülkede yaşanan bu dış politika farklılıklarının nedeni Türkiye'nin sahip olduğu çoklu kimliklerinden kaynaklanmaktadır. Buradan Türkiye'nin dış politikasının farklı kimlikler neticesinde belirlendiği sonucu çıkmaktadır. Biz bunun örneklerini 1990'larda Türkiye'nin Orta Asya politikasında, 2000'lerde Ahmet Davutoğlu sürecinde neo-Osmanlılık kimliği üzerinden daha sonra ise yine aynı dönemlerde dini kimliğinin İran ile olan ilişkiler düzeyinde dış politikayı belirlediğini bizzat görmekteyiz.

2. Türkiye'nin Batı Dışı Kimlikleri

Osmanlı'nın son yüzyıllarında ortaya çıkan Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük, Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte baskılanmış ve daha sonra Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle önlerine “yeni (neo)” takısı alarak yeniden Türkiye'nin hem iç hem de dış politika eylemlerinde etkili olmaya devam etmişlerdir (Yücel, 2012: 90). Türkiye'nin sahip olduğu bu çoklu kimlikleri onun batı uluslararası toplumu ile olan ilişkilerini de şekillendirmektedir. Bunu Türkiye'nin İran ile olan ilişkileri özelinde görmekteyiz. Diğer bölümde ayrıntılı olarak incelenecek olan İran yaptırımlarına burada sadece dini kimliği bağlamında örnek verilecektir.

Türkiye, İran temelinde yaşanan nükleer silahsızlanma meselesinde önceleri sorunun barışçı yollardan çözümü için arabuluculuk rolü üstlenmişken daha sonraları dini

kimliği bağlamında farklı bir politika izlemiştir. Cenevre’de 1 Ekim 2009 yılında yapılan UAEK çatısı altında yapılan İran görüşmelerinde arabulucu rolü üslenmiştir. 1 Ekim görüşmelerinde önerilen takas anlaşması maddelerini İran’ın kabul etmemesi üzerine Cenevre Anlaşması uygulamaya koyulmamıştır. Bunun üzerine Türkiye Takas Anlaşmasını imzalamaya İran’ı ikna etmek için yine arabulucu olarak devreye girmiştir. Tüm diplomatik uğraşların sonucunda Takas anlaşması 16-17 Mayıs tarihinde Tahran’da imzalanmıştır ancak ABD yönetiminin desteğini alamamıştır (Gözen, 2011: 282-283). Bunun üzerine ABD tarafından hazırlanıp BM Güvenlik Konseyi’ne sunulan İran’a yönelik yaptırım kararına Türkiye, Brezilya ile birlikte hayır oyu kullanmıştır (Uzgel, 2018c: 265).

2.1. Türkiye’nin Tarihsel/Medeniyetsel Kimliği

Tanzimat’ın ilan edilmesinden sonra yeni bir akım olarak ortaya çıkan Osmanlılık siyaseti, Osmanlı’nın kimlik anlayışında da değişiklikler meydana getirmiştir. Çünkü imparatorluğun kuruluşundan itibaren benimsediği “millet sistemi” nin yerine yeni bir kimlik siyaseti uygulanmaya çalışılmıştır (Karakaş, 2020: 224). Burada millet kavramı ile bugün kullanılan anlamdan farklı olarak “dini cemaat” manası kastedilmiştir (Hanioglu, 1985a: 1389). 1864 vatandaşlık kanununa kadar halk padişahın kulu olarak geçmekteydi ancak bu kanunla birlikte artık halk Osmanlı Devleti’nin vatandaşı olma hakkı kazanmıştır. Böylece toplumsal statü değişikliği sonucunda Osmanlılık ’ta somut bir durum haline gelmiştir (Karpas, 2009: 17).

Fransız İhtilali’nin sonuçlarından biri olan milliyetçi akımların Osmanlı’yı etkilemesi neticesinde Genç Osmanlılar, ülke bütünlüğünün korunması için tüm milletleri “Osmanlılık” çatısı altında toplamak istemişlerdir. Osmanlılık çatısı altında tüm insanların din, dil, ırk ve mezhep ayrımı gözetilmeden aynı hak ve yetkilere sahip olacağı belirtilmiştir (Karakaş, 2020: 224). Osmanlılık akımı hem Osmanlı İmparatorluğu açısından devletin yıkılmasını önlemek hem de toplumdaki gerek Müslüman olsun gerekse de gayrimüslim olsun tüm insanların beraberliğini sağlamak açısından ayrı bir önem teşkil etmektedir (Uçar, 2018: 87).

Batılılaşmanın etkisiyle Avrupa’da “milli kimlik” olarak ortaya çıkan ve milliyetçilik akımının olumsuz etkilerinden korunmak için Osmanlı İmparatorluğu

tarafından “Osmanlı kimliği” kavramının üretildiğinden yukarıda bahsedilmiştir. Bu kavram çerçevesinde ilerleyen dönemlerde etkisini gösterecek şekilde kimlikler siyasetinin zemini oluşmuş olmaktadır (Karakaş, 2020: 223). Aynı zamanda bu fikir akımı toplumda var olan gayrimüslimler arasında yeni yeni ortaya çıkmaya başlayan ulusçuluk hareketlerine karşı alternatif bir politika olarak devletin resmî ideolojisi olmuştur. 19. yüzyılda önce Tanzimat Fermanı daha sonra ise Islahat Fermanı ile ifade edilen bir fikir olarak ortaya çıkmış olan Osmanlılık akımı, 1876 yılında tahta geçen II. Abdülhamid’in de yürürlüğe koymuş olduğu Kanun-i Esasi ile siyasal düzlemde uygulananın resmî belgesi olmuştur (Uçar, 2018: 93-94).

Bazı Osmanlı seçkinleri, İmparatorluğun kendine özgü kimliği korunarak Avrupa devlet sistemine dahil edilmesi halinde İmparatorluğun güvenliğinin ve toprak bütünlüğünün garanti altına alınacağına inanmışlardır. Yeni Cumhuriyetçi seçkinler ise, yeni devletlerinin genel güvenliğinin ancak Avrupalıların Türkleri Avrupalı olarak tanımları halinde garanti altına alınacağı fikrine büyük ölçüde inanmaktaydılar (Oğuzlu, 2002: 581). Türkiye toplumunda da Osmanlıdan günümüze kadar kimlik siyaseti hem siyasi yapı üzerinde hem de sosyolojik olarak toplumsal yapı üzerinde belirleyici bir etken olmuştur (Karakaş, 2020: 223). Osmanlılık fikir yapısı 31 Mart’tan sonra eski gücünü kaybetmeye başlamıştır (Türkdoğan, 2016: 32). 1912-1913 yılları arasında gerçekleşen Balkan Savaşları da Osmanlılık politikasının eski gücünü kaybetmesinde etkili olmuştur. Çünkü bu savaşlarda imparatorluk hem Avrupa’daki Osmanlı (“Avrupa-yı Osmanî”) topraklarını hem de çok uluslu toplum yapısını kaybetmiştir (Hanioglu, 1985a: 1393).

Günümüze baktığımızda ise 1990’ların başlarından itibaren değişen bölgesel ve küresel sistemin sonucunda ortaya atılmış olan Yeni Osmanlılık, Osmanlılığın devamı olarak Turgut Özal döneminde konuşulmaya başlanmış olup Ahmet Davutoğlu’nun dış politika eylemleriyle devam etmiştir. Türkiye’de Özal’ın Cumhurbaşkanlığı dönemi Sovyetler Birliği’nin yıkılıp Türki devletler ile Azerbaycan’ın bağımsızlıklarını kazandığı döneme denk gelmiştir. Uluslararası ortamda meydana gelen bu değişiklikler sonucunda Türkiye’nin Avrasya olarak adlandırılan bölgede yeni bağımsızlıklarını kazanmış Türki devletlerle ilişkilerini geliştirebilirse o zaman bölgesel güç olabileceği sürekli dile getirilmiştir (Cavlan, 2010: 130-132).

Yeni Osmanlılık kavramına baktığımızda ise Osmanlı’nın kendi İmparatorluk zamanında hükümdarlığı altında bulunan topraklarda Türkiye’nin günümüzde etkinliğini

artırmaya yönelik giriştiği politikaları temellendirdiği fikir akımı olarak nitelendirilmektedir (Cavlan, 2010: 133). Gözen (2010: 29), Davutoğlu'nun yöneldiği dış politika yaklaşımının temelinde Yeni Osmanlılık anlayışının olduğunu iddia etmektedir. Yukarıda da değinildiği üzere Turgut Özal ile başlayan neo-Osmanlılık, Davutoğlu'nun "Stratejik Derinlik" kitabıyla birlikte hem teorik bir alt yapı hem de akademik bir isimlendirme kazanmıştır. Avcı ve Kurnaz'a göre de (2018: 181) 2001 yılında yayımlanan bu kitapla birlikte Türk dış politikasının karar sürecinde etkin bir isim olan Davutoğlu'nun politik davranışları neo-Osmanlılık üzerine temellendirilmiştir.

AKP'nin neo-Osmanlı eğilimlerini belirleyen üç faktör vardır. Birincisi, Türkiye'nin Osmanlı ve İslam mirasıyla yurtiçinde ve yurtdışında uzlaşmaya istekli olmasıdır. Bu neo-Osmanlı paradigmasında Ankara hem eski Osmanlı topraklarında hem de Türkiye'nin stratejik ve ulusal çıkarlarının olduğu diğer bölgelerde politikalarını daha fazla "yumuşak güç" aracılığıyla ekonomik, diplomatik ve kültürel temelde geliştirmek istemektedir. İkincisi, Türkiye'yi bölgesel bir süper güç olarak görmektedir. Türkiye, merkez devlet olarak, "merkez" olduğu geniş bir coğrafyada çok aktif bir diplomatik, siyasi ve ekonomik rol oynamalıdır. Üçüncüsü, İslam dünyasını olduğu kadar Batı'yı da kucaklama hedefi bulunmaktadır. Müslüman mirasına yakın oldukları kadar Batı ve Batı'nın siyasi etkilerine de açıktırlar (Taşpınar, 2008: 14-16).

Türkiye'nin Ortadoğu'da yeni-Osmanlıcı perspektifinde geliştirmeye çalıştığı politikalar "ortak medeniyet" bağlamında desteklenmektedir. Bu bağlamda sahip olunan ortak kültür, tarih ve değerler sık sık dile getirilmektedir. Bunu Türk karar vericiler de sözleriyle destekleyerek ortak medeniyet mensubu olunmasından dolayı Türkiye'nin Ortadoğu ülkelerine karşı manevi sorumluluğa sahip olduklarını ifade etmişlerdir (Kardaş, 2011: 28-33). Ayrıca medeniyet düşüncesi AKP döneminin dış politika oluşum sürecinde Ortadoğu'ya yönelimini temellendiren kavram olmuştur (Dal, 2012: 246).

Davutoğlu döneminde geliştirilen "Komşularla sıfır sorun" politikası çerçevesinde Türkiye hem bölge ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmek hem de bölgesel liderlik arzusu taşımaktadır. Türkiye bu politikalarını Osmanlılık kimliği perspektifinde geliştirirken bu dönemde bölge ile geliştirdiği politikalar Türkiye açısından hem çıkar odaklı hem de kimliksel motivasyonları içermektedir.

2.2. Türkiye'nin Dini Kimliği

Dinsel kimliklerin temeli dini esaslara dayandığı için diğer kimliklerin oluşumuna göre farklılıklar gösterirken aynı zaman da dini kimlikler de kendi içlerinde değişiklikler göstermektedirler. Hristiyanlık ve İslam gibi dini kimlikler daha çok evrensel nitelikler taşıırken Yahudilik ve Kıptîlik gibi coğrafya ve kültüre dayanan dini kimlikler daha dar çerçevelidir. Ayrıca dinsel kimlikler de sadece din merkezli bir kavramlaştırma ile sınırlı kalmamışlar bazı durumlarda milli kimlik gibi diğer kimlik türleriyle etkileşim içerisine girerek farklı boyut kazandıkları durumlarda olmuştur. (Karakaş, 2020: 227). Kara'ya göre (1985: 1405) İslamcılık, 19. ve 20. yy' da İslam'ın bir bütün olarak hayatın içerisinde yaşanması ve Batı'nın sömürgeci davranışları karşısında İslam dünyasını kurtarmak, medenileştirmek, kalkındırmak ve birleştirmek için hem siyasi hem de ilmi bağlamda yapılacak olan çalışmaların tamamını kapsayan bir hareket olarak ifade edilmektedir.

İslamcılık, siyasi olarak ilk öncelikle Mısır ve Hindistan da ortaya çıkmış ve Osmanlı toprakların da ise ilk etapta Sultan Abdülaziz daha sonra ise II. Abdülhamid tarafından destek bulmuştur (Karakaş, 2020: 227). Osmanlı Devleti 18. yüzyılda Batı karşısında giderek zayıflaması sonucu kendi kimliğini üstün kılabilmek ve muhafaza edebilmek için Osmanlıcılık' tan sonra başvurduğu yollardan diğeri İslamcılık ideolojisi olmuştur (Koç, 2018: 3188). Aslında İslamcılık, İmparatorluğun Batı karşısında gerilemeye başladığı ve Hindistan' ın da İngilizler tarafından yavaş yavaş sömürülmeye başladığı dönemin sonlarından itibaren başlayan bir söylem halini almıştır (Çolak, 2016: 69).

II. Abdülhamid'in politikalarının İslamcılık ideolojisine göre şekillenmesinin en büyük sebeplerinden biri 19. yüzyılda İslami aydınlar tarafından İslam'ın siyasal bir ideolojiye dönüştürülme çalışmalarıdır (Karakaş, 2020: 228). Ayrıca Koç'a göre (2018: 3188) II. Abdülhamid, Osmanlı Devleti'nin Batı'ya karşı zayıflamasındaki çözümü sekülerleşme ile birlikte İslamcılık ideolojisini siyasal bir araç olarak kullanmakta bulmuştur. Çünkü Padişah İslamcılığı hem kendi topraklarındaki halkını hem de ülkesi dışında yaşayan Müslümanları birleştirici bir güç olarak düşünmeye başlamıştır (Mardin, 1985: 1402). Ancak bazı İslamcılık ideolojisine taraf olanlar Batı taklitçiliğine yani Batının her şeyini almaya karşı çıkararak sadece bilim ve teknik bilgilerin alınmasını yeterli görmüşler böylece Batıya karşı taraflı bir politika yürütmüşlerdir. (Karakaş, 2020: 229).

İslamcılık kendisini ötekine göre konumlandırırken bunu Batı'ya karşı üstünlüğünü yeniden sağlamak üzerinden yapmıştır (Koç, 2018: 3194).

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla beraber İslamcılık politikasının siyasal etkisi zayıflamış ancak Cumhuriyetle birlikte yeni bir devlet kurulma sürecinde İslami kimlik söylemi varlığını devam ettirmiştir. Ancak Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte İslamcılık dışlanarak hukuki ve siyasi çerçevede bastırılmış bir ideoloji haline gelmiştir. Bu dönemde milli kimlik oluşturulma sürecinde İslami kimlik olgusu öteki olarak kabul edilmiş ve tüm alanlarda baskılanmaya çalışılmıştır. 1950'lerde DP'nin iktidara gelmesiyle birlikte İslamcılık akımı tekrardan bir hareketlenme yaşamıştır. İslamcılıkla birlikte dinin yeniden siyasal ve toplumsal alanda etkin olmaya başlamasıyla 1960 ve 1980 askeri darbeleri yaşanmıştır (Karakaş, 2020: 230-231).

Cumhuriyet'in kuruluşundan itibaren Kemalist fikirlere alışkın olan basın 1984 yılından itibaren, İslami kitapların ve yayınların sayısında ki artış, yeni camilerin inşa edilmesi, toplumsal olarak insanlar arasında İslami yaşantının artmasına radyo ve televizyonlarda dikkat çekmekteydi. Bu farklılaşmalar bu güne kadar gelmiş olan devletin laik kimliğini değiştirecek gelişmeler olarak görülmekteydi (Zürcher, 2014: 416). 1980 sonrası dönemde de toplumda İslami bağlamda dini kimlik arayışı ve taleplerinin yükselişte olduğu görülmektedir (Karakaş, 2020: 246).

1990'lı yıllardan itibaren İslamcılar ve laikler arasında uçurum ve kutuplaşma artarak devam etmiştir. Diğer kesimler tarafından İslamcılar olarak adlandırılan tarafta Necmettin Erbakan'ın kurduğu RP'nin yanı sıra, daha köktenci olan Cemalettin Kaplan Hoca, İBDA (İslami Büyük Doğu Akıncıları) ve Hizbullah (Allah'ın Partisi) gibi gruplar aktif rol oynamışlardır (Zürcher, 2014: 417). 20 Ekim 1991 Genel Seçimlerinden önce Milliyetçi Çalışma Partisi (MÇP) ve İslahatçı Demokrasi Partisi (IDP) ile ittifak yapan RP, bu seçimde %16,2 oy alarak ilk kez TBMM'de 62 milletvekili ile temsil edilme hakkı kazanmıştı. Ruşen Çakır'a göre RP'nin diğer partilerden bir adım öne geçmesinin sebebi; taşrada ki insanları unutmuyarak oralarda da çalışmalar yapış olmasıdır. Aynı zamanda "hanım komisyonları" aracılığıyla çalışmalarını daha geniş bir alanda yürütmesi olmuştur (1994: 75). RP 27 Mart 1994 yılında yapılan yerel seçimlerde %19,14'lük oy oranı ile hem büyük bir başarı kazanmış hem de aralarında İstanbul ve Ankara'nın da bulunduğu 329 belediye başkanlığını elde etmiştir. Bu seçimde de 28 ilin belediye başkanlıklarını

kazanan RP “köylü-kasabalı” partisi değil kentli bir parti olduğunu (Çakır, 1994: 227) göstermiştir. Zürcher’ e göre (2014: 424-425) RP’nin kazandığı bu başarılar “adil düzen” olarak seçilen seçim sloganı ile tabanda görev yapan insanların iyi bir şekilde çalışmaları sayesinde olmuştur.

Belediyelerdeki başarısı ile halkın teveccühünü kazanan RP, 24 Aralık 1995’te yapılan seçimlerde %21 oy alarak sandıktan birinci parti olarak çıkmıştır. 1994 yerel seçimlerinde RP’nin aldığı oy oranıyla gösterdiği başarı, 1995 genel seçimlerinde birinci parti olmasının yolunu açmıştır. İlk olarak ANAP ile koalisyon kurmayı düşünen Erbakan, Anavatan Partisi (ANAP) Genel Başkan’ı Mesut Yılmaz ile yaptığı görüşmeler olumsuz sonuçlanınca seçimlerden bir yıl sonra Doğru Yol Partisi ile hükümeti kurma kararı almışlardır. 54. Refah-Yol Hükümeti Süleyman Demirel tarafından 28 Haziran 1996 tarihinde onaylanmış. Hükümet Programı ise 04 Temmuz 1996’da mecliste okunarak, 08 Temmuz’da güven oyu almıştır. Laik bir kimliğe sahip olan Türkiye’nin İslamcı olarak nitelendirilen bir Başbakan tarafından yönetilecek olması Batı dünyası tarafından endişe içerisinde bekle ve gör politikası izlemelerine sebep olmuştur (Zürcher, 2014: 428-430).

Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısı Vural Savaş 21 Mayıs’ta RP’nin kapatılmasını istemesi üzerine Anayasa Mahkemesi 16 Ocak 1998 tarihinde RP’sini kapatarak Erbakan’a belirli süreyle siyaset yasağı getirmiştir. 23 Şubat 1998 yılında 41 eski RP’li milletvekili tarafından Fazilet Partisi (FP) kurulmuştur. FP de RP’nin devamı niteliğinde olmakla suçlanmış ve yine Vural Savaş tarafından partiye kapatma davası açılması üzerine 22 Haziran 2001’de Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmıştır. Bu durum FP içerisinde ki muhafazakârlar ile yenilikçiler arasında ki ayrılık noktasını kesinleştirmiştir. Bunun üzerine parti içerisindeki yenilikçiler kanadında yer alan Recep Tayyip Erdoğan ve Abdullah Gül’ün önderliğinde FP’den ayrılarak 14 Ağustos 2001 yılında AKP’yi kurmuşlardır (Zürcher, 2014: 432-436).

AK Parti Hükümetinin sahip olduğu İslamcı kimliği yeni Türk dış politikasının oluşum sürecinde, hem genel olarak Ortadoğu ile olan ilişkilerinde hem de özel de Filistin ve İran’a aktif olarak destek verme bağlamında belirleyici olmuştur (Öniş, 2011: 62). Öncelikli olarak İsrail-Filistin konusunda AKP’nin tavrı, Türkiye’nin Batı’dan uzaklaşarak İslamcı kimliği ile hareket ettiği üzerine Batılılar tarafından eleştirilere maruz kalmıştır. Davos Zirvesi döneminde Başbakan olan Recep Tayyip Erdoğan’ın “One

Minute” çıkışı buna kanıt olarak gösterilmektedir. Bu bağlamda Cavlan’ a göre (2010: 146) Ortadoğu’ da ve İslam dünyasında sözü geçen etkili bir ülke olabilmenin yolu Filistin’i desteklemekten geçmektedir. Ayrıca Türkiye’nin İsrail’in bölgedeki politikalarını eleştirmesi de Davutoğlu’nun İslamcı kimlik eğiliminin bir uzantısı olarak görülmüştür (Avcı ve Kurnaz, 2018: 189).

Türkiye’nin dış politikasında benimsediği siyasal İslamcılığın İran’a karşı politikası 1979 İslam Devriminden sonra değişmiştir. İki ülke yıllardır Sünnilik-Şiilik ekseninde devam eden çatışma algısını geride bırakarak “İslam birliği” fikir yapısı üzerinden Müslüman kimliğinde işbirliğine gitmişlerdir (Ünver, 2013: 64). Paylaşılan bu ortak kimlik algısı iki ülke arasında ki bir çok politikanın belirlenmesinde etkili olmuştur. Örnek vermek gerekirse 26 Ekim 2008 tarihinde Erdoğan’ın gerçekleştirdiği Tahran ziyareti sırasında İranlı liderler Türkiye ile Filistin sorunu meselesinde aynı politikaya sahip olmanın memnuniyeti ifade etmişlerdir. Ayrıca Ayetullah Hamanei, Türk hükümetinin Filistin sorunu karşısında ki tutumunu “doğru, akıllıca ve İslami” bulduğunu belirtmiştir (Sinkaya, 2009: 21).

2000’lerde ABD’nin dış politika tercihlerinde Türkiye’den giderek uzaklaşması da iki ülkeyi birbirine daha çok yaklaştırmış ve işbirliklerinin artmasında etkili bir faktör olmuştur. İki ülke arasında 2009 yılında hem askeri alanda hem de enerji alanında işbirlikleri gerçekleştirilmiştir. Güney Pars doğalgaz tesislerine büyük yatırımlar yapılmıştır (Ünver, 2013: 65).

Türkiye’nin İran’a karşı dış politika davranışını dini kimlik bağlamında şekillendirdiği diğer önemli bir konu ise İran’ın nükleer kriz sorunudur. Bu kriz 2003 yılında uluslararası bir boyut kazanmıştır. Türkiye de 2009 yılın da İran ile ABD, Rusya ve Fransa arasında gerçekleşen Viyana Görüşmeleri’ nin olumsuz sonuçlanması üzerine dönemin Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı (IAEA) Başkanı Muhammed El Baradei’nin İran’ın elinde mevcut olan az zenginleştirilmiş uranyumun geçici bir süre ile Türkiye’de depolanması teklifi neticesinde bu krizde aktif olarak rol oynamaya başlamıştır (Sarı ve Ürküt, 2014: 201).

Bu sürecin devamında 2010 yılının 12-13 Nisan tarihlerinde Washington’da gerçekleşen Nükleer Güvenlik Zirvesi’nin gündem maddeleri arasında İran nükleer krizi de yer almıştır. ABD, zirve de İran’a karşı uygulamayı düşündüğü yeni yaptırım kararları taslağına destek bulmayı amaçlamıştır. Ancak Türkiye ve Brezilya bu zirveyi nükleer

krizin diplomatik yollara çözümünü için fırsat olarak görmüştür. Hatta Brezilya lideri Lula da Silva ile Başbakan Erdoğan ile nükleer krizde arabuluculuk yapma konusunda anlaşmışlardır (Sarı ve Ürküt ,2014: 210). 17 Mayıs tarihinde Türkiye ile Brezilya, İran uranyumunun takas edilmesi konusunda Tahran Bildirisini imzalamışlardır. İki ülke birlikte hareket ederek aynı gün BM Güvenlik Konseyi'nin İran'a yönelik 1929 sayılı yaptırım kararına hayır oyu kullanmıştır (Bal, 2010: 51). Türkiye'nin İran'ı yalnız bırakmayarak dini kimliğine göre hareket etmesi ABD'de ciddi rahatsızlık oluşturmuştur (Uzgel, 2018c: 265).

2.3. Türkiye'nin Etnik Kimliği

18. yüzyılda Batı'da ortaya çıkan milliyetçilik akımları Osmanlı'nın dağılması üzerine etki edince bazı Türk aydın ve siyasetçileri hem birlik ve beraberlik duygularını pekiştirmek hem de milliyetçiliğe karşı bir tepki olarak Türkçülük fikrinin ortaya çıkmasını sağlamışlardır (Karakaş, 2020: 232). Osmanlı İmparatorluğu döneminde yaşanan II. Meşrutiyet'ten sonra Türk Milliyetçiliği bağlamında gelişme gösteren fikir akımı "Türkçülük" olarak ifade edilmektedir (Hanioglu, 1985: 1394).

Türkçülük, II. Meşrutiyet ve sonrasında daha çok kültürel söylem ekseninde gelişme göstermiştir. Daha sonra I. Dünya Savaşı'nda ise kültürel söylem boyutundan siyasal boyuta etkisi taşınmıştır. Türkçülüğün bu kadar kısa süre içerisinde hem kabullenilip hem de siyasallaşmasında bazı faktörler etkili olmuştur. Bu faktörlerden en önemlisi İmparatorluğun sınırlarının değişmesi ve sonucunda etnik ve dinsel olarak toplumsal farklılaşmaların meydana gelmesidir. İkinci faktör, İttihat ve Terakki'nin 1908 İhtilali sonrası politikada önemli bir aktör haline gelmesi olmuştur. Son faktör ise milli bağımsızlık hareketlerinin Arap coğrafyası ve Balkanlar' da ortaya çıkmasıdır (Karakaş, 2020: 232).

Türkçülük akımının siyasal bir boyut kazanması için öncelikli olarak Türk birliğinin kurulması öngörülmüştür. Bunun içinde yapılması gerekenlerden ilki İmparatorluk içinde yaşayan Türk nüfusunda ulusal bir bilinç oluşturulması gerekmektedir. İkinci olarak, lisan birliği oluşturarak Türkler' in tek bir siyasal organizasyon etrafında toplanmasını sağlanmalıdır (Hanioglu, 1985: 1398). Aynı zamanda inşa edilen bu Türk milli kimliği öteki olarak nitelendirdiği Kürt kimliği

karşısında var olurken aynı şekilde Batılı değerler perspektifinde gelişen modernleşmecilaik politikalar ise İslamcılık kimliğini karşısında oluşumunu tamamlamıştır (Karakaş, 2020: 238).

Anadolu topraklarında Türkçülük akımının hızlı bir şekilde yayılmasında Rus topraklarına Orta Asya'dan gelen Türkler' in önemli bir etkisi olmuştur. Çünkü Avrupa'da başlayan milliyetçilik akımlarına Osmanlı'dan önce vakıf olan bu topluluk, Türkçülüğün Anadolu'da siyasal bir harekete evrilmesinde etkili bir şekilde rol oynayarak bu fikir akımının hızlı bir şekilde yayılmasını sağlamışlardır. Aynı zamanda hem Rusya'nın hem de Batılı ülkelerin Orta Asya' da yapmış olduğu eğitim çalışmaları ve diğer faaliyetler de bu akımın doğmasına öncülük etmiştir (Çolak, 2016: 66).

Dönemin önemli yazarlarından Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp'in entelektüel katkıları da Türkçülüğün oluşması ve gelişmesinde etkili olmuştur. Bu akım daha sonrasında Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte Türk ulusçuluğuna evrilmiştir. Ayrıca bu süreçte Türk ulusu yeniden inşa edilirken oluşturulan ulusal kimlikte ulusal kültürden beslenmiştir. Fakat "Ulusal kültür" temeline de bazı Türk aydınları tarafından karşı çıkmıştır. Çünkü buradaki kültür sadece Türkçülüğü değil aynı zamanda İslamcılığı ve Osmanlı geleneklerini de yaşatmayı kapsamaktaydı (Karakaş, 2020: 176).

Yukarıda sıralanan her bir kimlik değişik zamanlarda Türk dış politikasını farklı biçimlerde şekillendirmiştir. Çoklu kimliğe sahip olmak Türkiye açısından dış politikasındaki farklı eğilimleri anlamlandırmak açısından önemlidir. Batılı kimliği sürekliliğe sahip olsa da etnik kimliği ile Türki devletlerle, medeniyetsel kimliğiyle eski Osmanlı coğrafyasındaki topluluklarla, dini kimliği zemininde de Müslüman ülkelerle ilişki geliştirmiştir. Çoklu kimliğe sahip olmak bu noktada yer yer Batılı kimliğinden sapma olarak görülebilecek dış politika uygulamalarına da sebebiyet vermiştir. Özellikle dini kimliği zeminindeki ilişkileri bu noktada önemlidir. Türkiye Batılı kimliğiyle Batı uluslararası toplumunun bir parçasıdır ve böyle devam etmek konusunda da kararlıdır. Ancak ülkenin çoklu kimlikleri Türkiye'nin Batı uluslararası toplumu ile ortak hareket etmesi noktasında yer yer sorunlar ortaya çıkartmaktadır. İran ile dini kimlik zeminindeki ilişkisi bu tür bir örnektir ve Batı uluslararası toplumunun İran ile ilişkilerinde Türkiye'nin tavrı bu noktada bu çalışmanın ampirik konusunu oluşturmaktadır. Bir sonraki bölümde uluslararası toplumun İran ile ilişkileri detaylandırılacaktır. Öncelikle İran'a yönelik uygulanan yaptırımlara neden olan olaylar analiz edilecektir. Daha sonra

uluslararası toplum tarafından uygulanan yaptırımlar incelenecektir. Ayrıca bu yaptırımlar karşısında İran'ın nasıl bir tutum sergilediği de anlaşılmalı çalışılacaktır.



ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ULUSLARARASI TOPLUM VE İRAN

Bu bölümde öncelikli olarak İslam Devrimi öncesi ABD'nin desteği ile başlayan İran'ın nükleer çalışmaları tarihsel olarak incelenecektir. Devrim öncesinde uluslararası toplum içerisinde yer alan İran, devrim sonrasında yönetici elitin Batı karşıtı söylemleri ve eylemleri neticesinde farklı dış politikalar izlemesi sonucunda uluslararası toplumun dışında bırakılarak ambargo ve yaptırımlara maruz kalmıştır. Daha sonra uluslararası toplumun İran'a yönelik uyguladığı yaptırımları anlamak için İran'ın devrim sonrasındaki nükleer çalışmaları ele alınacaktır. En sonunda ise İran'ın nükleer çalışmalarına ilişkin BM, ABD ve AB tarafından alınan yaptırım kararları ayrıntılı olarak incelenecektir.

1. İran Nükleer Programının Tarihsel Arka Plânı

1.1. İslam Devrimi Öncesi İran Nükleer Programı

İran'da ilk nükleer girişim 1957 yılında, ABD'nin bölgedeki hem SSCB hem de komünizm tehditleri sebebiyle İran'ın askeri kapasitesini artırmasına destek vermesiyle başlamıştır (Sahimi, 2004). 1957 yılında İran, "Birleşik Devletler atom için barış" programı, çerçevesinde ABD ile nükleer iş birliği anlaşması imzalamıştır. Yine bu dönemde ABD'nin teknik olarak destek sağlamasıyla 1967 yılında Tahran Üniversitesi'nde Tahran Nükleer Araştırma Merkezi (TNAM), 1973 yılında da Atom Enerji Kurumu kurulmuştur. Ayrıca İran, 1968 yılında da "Nükleer Silahların Yaygınlaşmasını Önleme Anlaşması" na (NPT) imza atmıştır (Birsell, 2013: 44- 45).

1979 İslam Devrimine kadar olan süreçte ABD, İran'ın dış politikasında önemli bir yer tutarken, devrim sonrasında ise İran'ın değişen dış politika dinamikleriyle iki ülke arasındaki ilişkiler negatif yönde seyretmeye başlamıştır (Görçün, 2008: 116). Devrim öncesi iki ülke arasındaki ilişkilere baktığımızda İran bölgesinde ABD'nin en önemli müttefiklerinden biri konumundadır. Bu durum iki temel sebebe dayanmaktadır. Birincisi, ABD açısından İran'ın sahip olduğu enerji kaynakları önem arz etmektedir. İkincisi ise Sovyetler Birliği'nin yüzyıllardır var olan sıcak denizlere inme ve bu enerji

kaynaklarına ulaşabilmesini engelleyecek kapasitede bir modern orduya sahip olmasıdır (Görçün, 2008: 116).

İran Şahı Rıza Pehlevi ülkesinin barışçıl amaçlarla nükleer silahlara sahip olması gerektiğine karar vererek ilk girişimi 1967 yılında ABD'den zenginleştirilmiş uranyum ile çalışan 5 megawattlık reaktör satın alarak gerçekleştirmiştir (Aksu ve Güngör, 2019: 44). 1970'li yıllara gelindiğinde ise İran nükleer çalışmalarına hız vermiştir (Ekren, 2017: 152). Daha sonra 1974 yılının kasım ayında ise İran, Alman şirketlerinden biri olan Kraftwerk Union (KWU) ile Buşehr kentinde 1200 mw'lık santral kurulması için anlaşma imzalamıştır. Ayrıca aynı yıl Fransa ile de Bandar-e Abbas'a yerleştirilmek üzere 900 mw'lık santral kurulumu için anlaşma yapılmıştır. Fakat 1979 yılında yaşanan İslam Devrimi sonrasında ABD'nin baskılarıyla hem Fransa hem de Almanya bu projeleri durdurmak zorunda kalmıştır (Birsell, 2013: 47-48). Şah döneminde başlayan İran'ın nükleer faaliyetleri hem ABD hem de uluslararası toplum tarafından devrime kadar destek görmüştür.

1.2. İslam Devrimi Sonrası İran Nükleer Programı

1979 yılında yaşanan İran İslam Devrimi'nden sonra ülkedeki nükleer girişimler durdurulmuştur. Bununda bazı sebepleri vardır. Bunlardan ilki, devrim sonrası başa geçen liderler tarafından nükleer çalışmalar dini açıdan sakıncalı olarak değerlendirilmiş ve durdurulmuştur. İkinci sebep İran'ın nükleer çalışmaları İran-İrak savaşı sırasında olumsuz olarak etkilenmiştir (Birsell, 2013: 48). Son sebep ise devrimden sonra İran'da oluşturulan yeni rejimin batı karşıtı olmasından dolayı bütün nükleer anlaşmalar Batılı ülkeler tarafından iptal edilmiştir (Önder, 2013: 94).

Nükleer çalışmaların durdurulmasına ikinci sebep olan ve 1980'de başlayan İran-İrak Savaşı'nın uzun yıllar sürmesi İran'ı hem olumsuz yönde etkilerken hem de elektrik enerjisine olan ihtiyacın artırması sebebiyle İran'ın nükleer teknolojinin öneminin farkına varması için neden olmuştur. Böylece İran yeniden nükleer çalışmalara başlamıştır (Kuloğlu, 2010: 60). Bunun üzerine İran sahip olduğu kaynaklarla nükleer güç için yeni planlamalar yapmıştır. Çünkü İran'ın siyasi karar alıcıları, bu yönelmeyi yeni düşündükleri politikanın konvansiyonel güç politikasına göre maliyetinin daha düşük olmakla birlikte etkisinin daha fazla olduğuna inanmaktaydılar (Görçün, 2008: 167).

İran İslam Devrimi, İran ve ABD arasında bir kırılma noktası olmuş ve iki ülke arasındaki ilişkiler bozulmuştur. Ayrıca İran, devrim sonrasında ABD'yi "Büyük şeytan" olarak ifade eder olmuştur (Hacıoğlu, 2019: 131). Devrim sonrası ülke de değişen yönetimle beraber oluşturulan yeni rejim sonucunda ABD ve AB ülkeleri hem Batı'ya karşı politikalar geliştiren bu yeni rejimle karşı karşıya kalmışlar hem de bölgedeki en önemli müttefikleri olan İran'ı kaybetmişlerdir (Küpeli, 2016: 106).

1986 yılında tekrar nükleer çalışmalarına başlayan İran, İran-İrak savaşında batılı ülkelerin Irak'ı desteklemeleri üzerine yarım kalan nükleer santrallerin tamamlanabilmesi için alternatif yollar arayarak Brezilya, Arjantin, Çekoslovakya gibi ülkelerle görüşmeler yapmıştır (Birsell, 2013: 50). Bir de devrim sonrasında İran, ABD tarafından büyük düşman olarak nitelendirilmiş ve Batı dünyasından izole edilmiştir (Görçün, 2008: 122). ABD'nin bu ifadelendirmesine kimlik açısından baktığımızda ABD, devrim sonrası İran'ı bölgedeki "öteki" olarak konumlandırmış olmaktadır. Bunun üzerine İran hem uluslararası toplumdaki yalnızlığını giderebilmek hem de askeri alanda kendini geliştirebilmek için aradığı desteği Rusya'da bulmuştur. Bu bağlamda 1992 yılında İran ile Rusya nükleer iş birliği anlaşması yapmıştır. Ayrıca Buşehr' de yapılması planlanan ancak devrimden dolayı yarım kalan nükleer santral, 1995 yılında Rusya ile yapılan anlaşma neticesinde hayata geçirilmiştir (Birsell, 2013: 50-51). Bu anlaşma Batılı ülkeler tarafından İran'ın nükleer silahlanma çalışması olarak görülmüştür (Sinkaya, 2009: 72).

İran, Rusya ile ilişki içerisinde olduğu bu yıllarda aynı zamanda işbirliği için Çin'e de yönelmiştir. Çin, İran'ın nükleer programının geliştirilmesine hem sivil açıdan hem de uranyum zenginleştirilmeye yönelik askerî açıdan yardımcı olmuştur. Örneğin 1985 yılından 1996 yılına kadar Çin, İran'a çeşitli kritik nükleer teknoloji ve makineler sağlarken diğerlerini de edinmesine yardımcı olmuştur. İran'a uranyum arama ve madenciliği konusunda yardım etmiştir. Özellikle, Çinli teknisyenler ve mühendisler, İranlı nükleer mühendislerin yetiştirilmesinde ve İran'ın nükleer programının geliştirilmesinde merkezi bir rol oynayan Esfahan Nükleer Araştırma Merkezi'nin kurulmasında önemli rol oynamışlardır. Ancak 1997 yılında Çin, ABD ile bağlarını geliştirme ve kendi sivil nükleer programından yardım alma çabasının bir parçası olarak İran'a doğrudan nükleer destek sağlamayı durdurmuştur (Hareld ve Nader, 2012: 8).

İran'ın nükleer çalışmaları 2002 yılında bazı olaylar sonucunda uluslararası krize dönüşmüştür. 2002 yılında Bush yaptığı konuşmada, Irak ve Kuzey Kore'nin de içinde

yer aldığı “şer eksenine” (axis of evil) İran’ı da dahil etmiştir (Dodson ve Dorraj, 2008: 78-79). Bush’un iktidarda olduğu yıllarda bu kavram, kitle imha silahları üretmek isteyen ve terörizme destek veren ülkeler için birçok defa kullanılmıştır (Dündar, 2018: 61). Aynı yıl içerisinde ağustos ayında ise İran Ulusal Direniş Konseyi’nin eski üyelerinden biri olan Alireza Jafarzade’nin Natanz’ da uranyum zenginleştirme ve Arak’ta ağır su reaktörü tesislerini basın aracılığıyla tüm dünyaya duyurması ile İran Nükleer Krizi başlamış olmuştur (Aydın ve Tekbıyık, 2007: 111). Yapılan bu açıklama sonrasında İran nükleer çalışmalarını UAEK’ ya bildirmedeği gerekçesiyle ABD tarafından gizli nükleer silah yapmakla suçlanmıştır (Hacıoğlu, 2019: 132). Aynı zamanda UAEK bu tesisleri incelemek istediğini belirterek Şubat 2003’te UAEK Başkanı Muhammed El Baradei beraberinde bir ekiple beraber İran’a giderek bu tesislerde inceleme yapmıştır. İncelemeler sonucunda Baradei yaptığı açıklamasında İran’ın nükleer çalışmalarının çok ileride olduğunu ve bu çalışmaların nükleer silah yapma noktasında alt yapısını oluşturacağını ifade etmiştir. Ancak İran bu iddiaları reddetmiştir (Aksu ve Güngör, 2019: 45).

Tesislerin ortaya çıkmasından sonra ABD İran’a baskı yapmaya başlamıştır. ABD’nin İran’a karşı baskılarını azaltmak amacıyla AB üçlüsü olarak ifade edilen Almanya, İngiltere ve Fransa bu krize dahil olarak İran ile müzakerelere başlamıştır. Müzakerelerde iki temel konu üzerinde durulmuştur. Birincisi, İran nükleer enerji çalışmalarını nükleer silah yapmak için kullanmayacak ve bunun için uluslararası topluma teminat verecek, ikincisi ise İran UAEK’ nin koyduğu kurallara uygun hareket ettiği sürece BM yaptırımları ile karşı karşıya kalmayacak ve AB üçlüsü nükleer çalışmalarında İran’a destek verecektir (Tarock, 2006: 657).

Alireza Jafarzade’nin yaptığı açıklamadan sonra UAEK’ nin Arak’ta fazla miktarda zenginleştirilmiş uranyum bulması üzerine ABD İran’ın BMGK’ya sevk edilmesini istemiş ancak AB Üçlüsü ile İran arasında gerçekleşen görüşmelerinin olumlu geçmesi sonucunda ABD yönetimi yumuşamıştır (Jane, 2017: 274). 21 Ekim 2003 tarihinde Tahran Deklarasyonu yayınlandıktan sonra İran, AB üçlüsü ile yürütülen müzakereler sonucunda 18 Aralık’ta NPT Ek Protokolünü imzalamayı kabul etmiş ve uranyum zenginleştirme çalışmalarını durduracağını söz vermesine rağmen imzaladığı belgeyi daha sonra onaylamak istememiştir. Benzer bir anlaşma AB üçlüsü ile 2004 yılında bu sefer Paris’te yapılmıştır. Yapılan bu Paris anlaşması ile İran’a istediği nükleer

yakıtın sağlanacağıının sözünü verirken İran tarafından da yine uranyum zenginleştirme çalışmalarının durdurulması istenmiştir. Ancak İran nükleer enerji üretme hakkından asla vazgeçmeyeceğini ifade etmiştir (Önder, 2013: 332). Aynı yıl içerisinde İran yönetimi Paris anlaşmasının geçerliliğini kaybettiğini açıklamıştır. Ayrıca UAEA İran'ın uluslararası toplumla işbirliği yapmadığı ve tesislerinin denetime açmadığı için dosyayı BMGK'ya gönderme kararı almıştır. Alınan bu karara İran yönetimi tepki göstererek görüşmelere devam etmemiş ve Ek protokolü onaylamaktan vazgeçmişlerdir. Aynı zamanda tesislerinin UAEA'nın ani denetimine de müsaade etmeyeceklerini ifade etmişlerdir (Önder, 2013: 332).

2005 yılında Mahmud Ahmedinejad' ın İran Cumhurbaşkanı olarak seçilmesinden sonra (Dodson ve Dorraj, 2008: 71) hem Ahmedinejad' ın Batı karşıtı söylemleri hem de İran'ın nükleer çalışmalarına devam etmesi İran ve ABD arasında politik bir kriz haline dönüşmesine neden olmuştur (Önder, 2013: 163). Çünkü Cumhurbaşkanı olarak Ahmedinejad' ın söylemleri uluslararası toplum tarafından İslam Devriminin ilk yıllarına dönüş olarak algılanmıştır. Ayrıca Ahmedinejad göreve başladığı Ağustos ayında hem İsfahan şehrinde uranyum dönüştürme faaliyetlerine hem de 2006 yılının Ocak ayında yine uranyum alanında araştırma çalışmalarının yeniden başladığını açıklamıştır (Jane, 2017: 277-278).

Ahmedinejad' ın yaptığı açıklamalardan sonra 2006 yılının Aralık ayında UAEA İran'ı nükleer silah geliştirme suçuyla BMGK'ya şikâyet etmiştir (Önder, 2013: 111). UAEA'nın Şubat ayında yapılan toplantısında 27 evet oyuna karşılık, 5 çekimser ve 3 hayır oyuyla İran'ın nükleer dosyasının BMGK'ya gönderilmesi kararı alınmıştır (Dalar, 2008: 289). UAEA'nın BMGK şikâyet bildiriminden sonra İran nükleer çalışmalarına devam edeceğini açıklamış ve bunun üzerine BM Ağustos ayının sonuna kadar İran'a çalışmalarını durdurması için süre tanımıştır. Ancak İran'a verilen süre içerisinde BM'nin uyarılarını dikkate almamasından dolayı yaptırım kararları uygulanmaya başlanmıştır (Önder, 2013: 112). BM Güvenlik Konseyi İran'ı uranyum zenginleştirme çalışmalarından vazgeçirmek için 2006, 2007, 2008 ve 2010 yıllarında yaptırım kararları almıştır. Bu yaptırım kararları detaylı olarak aşağı da açıklanacaktır.

2. Uluslararası Toplum Tarafından İran'a Uygulanan Yaptırımlar

1979 İslam Devrimi'nden sonra İran'ın ülke de oluşan yeni rejimle beraber batı karşıtı söylemler geliştirmesi ve politikalarını da bu yönde değiştirmesi uluslararası toplumdan ihracına neden olmuştur. Bu bağlamda nükleer çalışmalarını da devrim öncesinde olduğu gibi uluslararası toplum ile işbirliği içerisinde yapmaya devam etmemesi sonucunda yaptırımlarla karşı karşıya kalmıştır. Yaptırım kavramına bakacak olursak 1990'lara kadar uluslararası toplumdaki düzen ve istikrarın sürdürülmesine ilişkin tehlike oluşturan ülkeye karşı uluslararası kuruluşlar ya da devletler tarafından uygulanmaya çalışılan zorlayıcı tedbirler olarak kullanılmıştır (İnat ve Duran, 2019: 32-33). Bu çalışmanın sınırlılığı kapsamında bu başlık altında ilk olarak BM'nin daha sonra ABD ve AB'nin İran'a uyguladıkları yaptırımlar incelenecektir.

2.1. Birleşmiş Milletler' in İran'a Yönelik Yaptırım Kararları

6 Haziran 2006'da P5+1 ülkeleri, İran'ı uranyum zenginleştirme çalışmalarını süresiz olarak askıya almaya ikna etmeyi amaçlayan nükleer enerji, teknolojik işbirliği, siyasi ve güvenlik konularında yeni bir teşvik paketi açıklamıştır. P5+1 önerisi, İran'ın yanıt vermesi gereken bir son tarih belirlememesine rağmen, İran'ın zenginleştirme programı için zaman kazanmaya çalıştığı endişesiyle 31 Temmuz 2006'da BM Güvenlik Konseyi'nden 1969 sayılı herhangi bir yaptırım içermeyen kararın çıkmasını sağlamışlardır. Bu kararla birlikte İran'ın, UAEK tarafından doğrulamasına tabi olarak, tüm uranyum zenginleştirme ile ilgili ve plütonyum yeniden işleme faaliyetlerini 31 Ağustos'a kadar askıya almasını talep etmiştir. Tanınan bu süre içerisinde İran'dan beklenen taleplerin yapılmaması durumunda yaptırımlar uygulanacağı ifade edilmiştir. (Kile, 2007: 490-491). İran BMGK' nın aldığı bu karara sert bir tepki göstererek 6 Haziran tarihinde verilen öneriye de 21 sayfadan oluşan bir cevapla karşılık vermiştir. İran cevabında çözüm için önerilerin muğlak olduğunu ifade etmesine rağmen yine de müzakerelere hemen başlayacağını belirtmiştir (Islamic Republic of Iran's Response to the Package Presented on June 6, 2006). Ancak İran müzakerelerin başlaması için ön şart olarak sunulan uranyum zenginleştirme çalışmalarını durdurmayı kabul etmemiştir. Yani

İran bu davranışı ile BMGK' nın isteklerini yerine getirme noktasında isteksiz olduğunu açıkça göstermiştir. İran'ın bu davranışları üzerine BM Güvenlik Konseyi'nde İran'a karşı ilk 1737 sayılı yaptırım kararı çıkarılmıştır (United Nations, Resolution 1737, 2006a).

1696 sayılı karar ile Güvenlik Konseyi, BM Anlaşmasının VII. bölümünün 40. maddesi uyarınca hareket ederek:

a) İran'ın daha fazla gecikmeden UAEK' nin aldığı GOV/2006/14 sayılı kararda ifade edilen güven inşa etmek ve çözülmemiş sorunları çözmek için gerekli olan adımları atmaya çağırır;

b) İran'ın, UAEA tarafından doğrulanacak araştırma ve geliştirme de dahil olmak üzere tüm zenginleştirme ve yeniden işleme faaliyetlerini askıya almasını talep eder,

c) İran'ın hem nükleer çalışmalarını askıya alması hem de UAEK tarafından belirlenen gerekliliklere tam olarak uyduğu takdirde sorunun diplomatik yollarla çözümü için inancı olduğunu ifade etmiş, ayrıca uluslararası toplumun böyle bir çözüm için olumlu bir şekilde çalışmaya istekli olduğunu altını çizmiştir,

d) AB3+3 devletlerinin İran'a sunduğu ilişkilerin geliştirilmesine olanak sağlayacak uzun vadeli kapsamlı bir düzenlemeye yönelik önerileri onaylar,

e) Tüm devletlere ulusal mevzuat ve uluslararası hukuka uygun olarak, İran'ın balistik füze programı ve zenginleştirme ile yeniden işletme faaliyetlerine katkıda bulunabilecek her türlü madde, malzeme, mal ve teknolojinin transferini önleme konusunda çağrı yapmış,

f) UAEK' nin otoritesini güçlendirme konusundaki kararlılığını ve UAEK Yönetim Kurulunun rolünü güçlü bir şekilde desteklediğini ifade eder, UAEK Genel Müdürü ve sekreterliğini İran'da kalan tüm çözülmemiş sorunları çözmek için devam eden profesyonel ve tarafsız çabaları için takdir ve teşvik eder. Ajans çerçevesinde, UAEA'nın İran'ın nükleer programıyla ilgili tüm önemli konuları netleştirmek için çalışmalarını sürdürmesi gerektiğinin altını çizerek ve İran'ı Ek Protokol hükümlerine uygun hareket etmeye ve tüm şeffaflık önlemlerini gecikmeden uygulamaya davet eder,

g) 31 Ağustos 2006 tarihine kadar IAEA Genel Direktöründen, öncelikle İran'ın bu kararda belirtilen tüm faaliyetlerinin tam ve sürekli olarak askıya alınıp

alınmadığı ve İran'ın UAEA Kurulu tarafından gerekli görülen tüm adımlara uyma süreci hakkında bir rapor talep eder,

h) İran'ın bu tarihe kadar alınan kararlara uymaması durumunda, BM Sözleşmesinin VII. Bölümünün 41.maddesine göre daha fazla yaptırım kararının alınması gerektiğinin altını çizer,

i) İran'ın bu karara uyması durumunda bu tür ek önlemlerin gerekli olmayacağını teyit eder; (United Nations, Resolution 1696, 2006).

1696 sayılı kararın yukarıda yazılan maddelerin de anlaşılacağı üzere BMGK, diplomatik bir çözüme varılabilmesi için İran'dan 31 Ağustos'a kadar tüm nükleer faaliyetlerini askıya almasını ön şart olarak istemiştir. İran yönetimi ise alınan bu BMGK kararını hukuk çerçevesinde yasa dışı olduğunu ifade ederek kınamıştır. İran nükleer müzakerecisi Ali Larijani kararın ardından yaptığı açıklamada ise İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurmayacağını açıkça dile getirmiştir.

İran'ın nükleer politikaya bakışı nükleer enerji ve nükleer silah sahibi olma noktasında ayrılmaktadır. Yani İran'a göre nükleer enerjiye sahip olmasını hak sebebi saymakta ve nükleer enerji elde etme isteğini açıkça belirtmektedir. Sahip olmak istediği nükleer enerjiyi barışçıl amaçlarla kullanacağını da ifade ederken özellikle elektrik üretimi, tıp ve tarım gibi gelişmelerin temeli olarak görmektedir (Keskin, 2013). Ayrıca İran yönetimi nükleer enerjiye sahip olmayı rejimin varlığının ve devamlılığın sağlanması için gerekli olan bir unsur olarak da görmektedir (Önder, 2013: 119).

Yukarıda ifade edilen 1696 (2006) sayılı karar, İran'ın nükleer politikasına yönelik ilk alınan karar olmakla beraber yaptırım içermemektedir. Ancak alınan bu karara uyulmaması durumunda yeniden bir toplantı düzenlenerek gerekli olan ekonomik yaptırımları içeren yeni bir yaptırım kararının alınacağı ifade edilmiştir. Ancak İran bu açıklamalara rağmen uranyum zenginleştirme çalışmalarını durdurmak yerine daha da artırmıştır. Bu durum karşısında BMGK'nın İran'a karşı daha sert ve ciddi kararlar almasına neden olarak 1737 sayılı yaptırım kararı 23 Aralık 2006 da oybirliği ile alınmıştır (Aksu ve Güngör, 2019: 47). 1737 sayılı karar, BM Şartı'nın VII. Bölümünün 41. Maddesi uyarınca İran'a sınırlı bir dizi ekonomik ve siyasi yaptırım uygulamıştır (United Nations, Resolution 1737, 2006a). Ancak İran kararın alınmasından bir gün sonra 24 Aralık' ta uranyum zenginleştirme kapasitesini daha çok artıracığını ifade ederek alınan bu kararı "geçersiz" ve "yasadışı" bularak reddetmiştir

<https://www.aljazeera.com/news/2006/12/24/un-votes-for-iran-nuclear-sanctions>, 2006).

23 Aralık 2006 tarihinde BMGK tarafından alınan yaptırım kararında, 1969 (2006) sayılı yaptırım kararında geçen malzemelere ek olarak İran'a yönelik finansal alanda da destek sağlanması engellenmiştir. Bu bağlamda İran'ın başta BMGK üyelerinin bankaları daha sonra ise tüm bankalardaki fonlarının durdurulması kararına varılmıştır. Ayrıca BMGK raporunda İran'ın nükleer programı ile ilgili olduğu iddia edilen kişi ve kuruluşlara da yer verilmiştir. Bunlardan bazıları; Mesbah Enerji Şirketi, Kala Elektrik, İran Atom Enerjisi Ajansı, Shahid Hemmat Endüstri Grubu, Fajr Endüstri Grubu, Shahid Bagheri Endüstri Grubu, Arak Nükleer Tesisi Operasyon Sorumlusu Behman Asgarpour, Natanz Nükleer Tesisi Sorumlusu Dawood Agha-Jani, İAEA Ar-Ge'den Sorumlu Başkan Yardımcısı Mohammad Qannadi, (United Nations, Resolution 1737, 2006a).

1737 sayılı kararda yer alan önemli bazı maddeler şöyle sıralanabilir:

- a) İran'ın, daha fazla gecikmeden UAEK' nın GOV/2006/14 sayılı kararında, nükleer programının barışçıl olduğuna yönelik güven inşa etmek ve çözüm bekleyen sorunları çözmek için gerekli olan adımları atmaya çağırır,
- b) Bu bağlamda, İran'ın aşağıdaki nükleer silahların yayılmasına duyarlı nükleer faaliyetlerini daha fazla gecikmeden askıya almalıdır,
- c) Tüm devletler, İran'ın uranyum zenginleştirme, yeniden işleme veya ağır su üretimi ile ilgili faaliyetlerine veya nükleer silah dağıtım sistemlerinin geliştirilmesine katkıda bulunabilecek tüm öğelerin, malzemelerin, ekipmanların, malların ve teknolojinin satılmasını önlemek için gerekli olan tedbirleri almalıdır,
- d) Tüm Devletleri, İran'ın nükleer faaliyetleri geliştirilmesi ile uğraşan, doğrudan bağlantılı olan veya bu faaliyetlere destek sağlayan kişilerin ülkelerine girişleri veya ülkeleri üzerinden transit geçişleri konusunda dikkatli olmaya çağırır,
- e) Tüm devletler, bu kararın ekinde belirtilen kişi veya kuruluşlar tarafından sahip olunan veya kontrol edilen fonları, diğer mali varlıkları ve ekonomik kaynakları, dondurmasına karar verir,
- f) Tüm devletleri, İran'ın hassas nükleer faaliyetlerinin yayılmasına ve nükleer silah dağıtım sistemlerinin geliştirilmesine katkıda bulunacak İran vatandaşlarına, kendi topraklarında veya kendi vatandaşları tarafından özel olarak öğretilmesini veya eğitilmesini önlemeye ve dikkatli davranmaya çağırır.

BMGK' nın aldığı 1737 sayılı karar da görüldüğü gibi İran'ı uranyum zenginleştirme faaliyetlerinden vazgeçirmek için kapsamlı bir karar almışlardır. İran 1737 sayılı bu BMGK yaptırım kararlarına da uymayınca Güvenlik Konseyi yaptırımları daha da artırmayı amaçlayan 24 Mart 2007 yılında 1747 sayılı yaptırım kararını (United Nations, Resolution 1747, 2007) kabul etmiştir. Bu kararla İran'a yönelik tüm zenginleştirme faaliyetlerinin tam ve sürekli olarak askıya alınması da dahil olmak üzere hem UAEK Yönetim Kurulu tarafından istenen adımlara İran'ın uyması gerektiğini hem de Ek Protokolün onaylanması ve uygulanması gerekliliği teyit edilmiştir (Kile, 2008: 339). Güvenlik Konseyi, UAEK Genel Direktöründen 60 gün içinde yeni bir rapor yayınlamasını istemiştir. İran'ın tüm zenginleştirme faaliyetlerini askıya aldığı UAEK tarafından doğrulandığı sürece yaptırımların askıya alınacağına söz verilmiştir (United Nations, Resolution 1747, 2007). İranlı yetkililer, 1747 sayılı Kararı Güvenlik Konseyi'nin yasal yetkisini aştığı gerekçesiyle sert bir şekilde eleştirmiş ve ülkenin Güvenlik Konseyi'nin uyguladığı yaptırımlar karşısında UAEK ile işbirliğini sınırlandırabileceği konusunda uyarıda bulunmuşlardır (Kile, 2008: 339-340).

BMGK' nın 1747 numaralı kararında 1737 sayılı kararında sayılan firmalara ve kişilere Bank Sebah, Karac Nükleer Araştırma Merkezi, Natanz' daki tesisin yöneticisi Seyed Jaber Safdari, Sepah Genel Müdürü Ahmad Derakhshandeh gibi isimler rapora dahil edilerek bunlara dikkat çekilmiştir. Ayrıca bu yaptırım kararında insani destek yardımları haricinde İran'a yönelik teknoloji transferleri, yatırım anlaşmaları ve ticaret yasaklanmıştır (United Nations, Resolution 1747, 2007). Bunlara ilave olarak İran'ın silah ithalatı yasaklanırken nükleer program ile bağlantısı olduğu iddia edilen kurumların ve kişilerin mal varlıklarının dondurulmasına yönelik olan uygulama genişletilmiştir. Ancak Önder (2013: 338) bu yaptırım kararında da çok etkili olmadığını ifade etmektedir.

25 Nisan 2007'de Javier Solana, İran'ın Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi Sekreteri Ali Laricani ile nükleer meseleye ilişkin müzakereleri yeniden başlatmak üzere bir araya gelmişlerdir. Toplantıdan önce, AB Konseyi'nin İran'a toplam silah ambargosu da dahil olmak üzere 1737 ve 1747 sayılı kararlarda öngörülenlerin ötesine geçen ek yaptırımlar uygulama kararı alınmıştır. Solana, İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini durdurmayı kabul edeceği ve AB ile Güvenlik Konseyi'nin uzun vadeli bir çözüm müzakeresine kadar yaptırımları askıya alacağı bir "çifte dondurma" önermiştir (Kile, 2008:340-341). Ancak görüşmelerden bir sonuç alınmadan sona ermiştir. Bunun

üzerine İran Cumhurbaşkanı Mahmud Ahmedinejad, İran'ın nükleer faaliyetleri durdurmayacağını ve “çifte dondurma” fikrini reddetmiştir (Hafezi, 2007).

25 Nisan da yapılan görüşmeye benzer bir görüşme bu sefer 23 Ekim 2007 tarihinde Laricani' nin istifasının ardından yerine geçen İran'ın yeni nükleer baş müzakerecisi Saeed Jalili ile Solana arasında Roma'da tekrar yapılmıştır. Solana, İran'ın güven artırıcı bir önlem olarak uranyum zenginleştirme faaliyetlerini geçici olarak kabul etmesi halinde BMGK' nın yaptırımlarının da durdurulacağı bir “çifte dondurma” önerisi sunmuştur. Bunu İran'ın zenginleştirme programının tamamen askıya alınması ve eş zamanlı olarak mevcut yaptırımların askıya alınması izleyecektir. Ancak Nisan ayında yapılan görüşmede Mahmud Ahmedinejad İran'ın zenginleştirme programından herhangi bir taviz vermeyi reddetmesi gibi Saeed Jalili de reddetmiştir. Roma'da ki görüşmenin ardından 30 Kasım'da Solana ve Jalili, yeni bir müzakere için bir araya gelmiş ancak bu görüşmede sonuçsuz bir şekilde sona ermiştir (Kile, 2008: 345-346).

3 Mart 2008'de Güvenlik Konseyi, İran'ın "zenginleştirme ile ilgili tüm yeniden işleme faaliyetleri ve ağır su üretme ile ilgili projeleri tamamen ve sürekli olarak askıya alma" konusundaki başarısızlığını kınadığı 1803 sayılı kararı kabul etmiştir (United Nations, Resolution 1803, 2008). Yeni kararda, Güvenlik Konseyi'nin BM Şartı'nın VII. Bölümünün 41. Maddesi uyarınca 1737 ve 1747 sayılı kararlarda kabul ettiği İran'ın nükleer ve balistik füze programlarını hedef alan yaptırımları biraz daha ağırlaştırmıştır (Kile, 2009: 388). Önceki yaptırım kararlarına göre ticari ve ekonomik zemindeki yaptırımlar daha çok sertleştirilirken İran bankaları gözlem altına alınmış ve daha önce uygulanan nükleer çalışmalarla bağlantılı olduğu düşünülen kişi ve kurumların mal varlıklarını dondurma ve seyahat kısıtlamalarının sınırları genişletilmiştir (Önder, 2013: 338). Ayrıca İran'a nükleerle ilgili teknoloji transferleri üzerindeki kısıtlamaların kapsamını, NSG (Nükleer Tedarikçiler Grubu) tarafından düzenlenen tüm çift kullanımlı ekipman ve malzemeleri içerecek şekilde genişletmiştir. Bunun üzerine İranlı yetkililer, 1803 sayılı kararı, Güvenlik Konseyi'nin BM Şartı kapsamındaki yetkisini aştığı “haksız” bir karar olarak sert bir şekilde eleştirmişlerdir (Kile, 2009: 389).

2008 yılında Obama'nın ABD başkanı olması ile beraber ABD'nin Orta Doğu politikasında da değişiklikler olmuş ve bu çerçevede İran ile ilişkiler de yumuşama dönemine girmiştir (Önder, 2013: 131). Diğer taraftan ABD yönetimi İran'ın uranyum zenginleştirme çalışmalarını durdurması şartıyla müzakereler için hazır olduğunu

bildirmiştir. Bu bağlamda 2008 yılının Temmuz ayında Cenevre’de İran ile p5+1 ülkeleri arasında görüşmeler başlamıştır (Sinkaya, 2009: 73). Görüşmeler sırasında P5+1 ülkelerinin istekleri bir kez daha İran’a iletilmiş ancak İran bir kez daha uranyum zenginleştirme çalışmalarını durdurmayacağını ifade etmiştir (Uzun, 2013: 64-65).

Cenevre’de yapılan toplantıdan sonra 15 Eylül 2008 tarihinde UAEA’nın raporu yayınlanmıştır. Raporda yine İran’ın uranyum zenginleştirme çalışmalarından vazgeçmeyeceği ifade edilmiştir. Bunun üzerine bir de İran p5+1 ülkelerinin hazırladığı ekonomik teşvik planını reddetmesi BMGK’nın yeni bir yaptırım kararı çıkarması için zemin hazırlamıştır. 27 Eylül 2008 tarihinde kabul edilen 1835 sayılı kararda yeni yaptırım kararları yer almasa da İran’ın önceki kararlara uyması istenmiştir. Ayrıca İran bu dönemde UAEA’ya uranyumu %20 oranında zenginleştirmeye başlayacağını bildirmiştir (Uzun, 2013: 64-65).

Cenevre görüşmelerinden sonra diğer önemli bir gelişme de 17 Mayıs 2010 tarihinde İran, Türkiye ve Brezilya arasında imzalanan Tahran Anlaşması (Ortak Bildirisi) dir. 10 maddelik bildirinin 5., 6. ve 7. Maddeleri ilgi çekicidir. Söz konusu maddeler şunlardır:

- “Md. 5: İran İslam Cumhuriyeti 1200 kg düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyumun Türkiye’de muhafazası konusunda mutabıktır. Türkiye’de olduğu süre zarfında söz konusu düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyum İran’a ait olmaya devam edecektir. İran ve UAEA, Türkiye’de bahse konu düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyumun muhafazasını izlemek için gözlemci konuşlandırabilir.

- Md.6: İran bu Bildirinin yayın tarihini takip edecek yedi gün içinde UAEA’na yazılı olarak resmi kanallardan yukarıdaki hususlarla mutabakatını bildirecektir. Viyana Grubu’nun (ABD, RF, Fransa ve UAEA) olumlu yanıtı üzerine, değişimin ayrıntıları İran ve özellikle Tahran Araştırma Reaktörü’ne (TAR) ihtiyaç duyulan 120 kg yakıtın aktarılmasını taahhüt etmiş olan Viyana Grubu arasında yazılı bir anlaşma ve uygun bir düzenlemeyle tespit edilecektir.

- Md. 7: Viyana Grubu bu hükme dair taahhüdünü açıkladığında, iki taraf 6’ncı maddede belirtilen mutabakatın uygulanmasını taahhüt edeceklerdir. İran İslam Cumhuriyeti bir ay içinde düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyumu (1200 kg) teslim etmeye hazır olduğunu açıklamıştır ve aynı mutabakat temelinde Viyana Grubu bir yıl geçmeden İran Araştırma Reaktörüne gerekli 120 kg yakıtı iletmelidir.

(https://www.mfa.gov.tr/17-mayis-2010-tarihli-turkiye_-iran-brezilya-disisleri-bakanlari-ortak-deklarasyonu.tr.mfa, 2010).

Müzakere süreçlerinin BMGK' nın istediği gibi sonuçlanmaması nedeniyle 9 Haziran 2010 tarihinde 1929 sayılı yeni bir yaptırım kararı kabul edilmiştir. (Uzun, 2013: 65). Önder'e göre (2013: 339) BMGK toplantısında İran hakkında verilen 1929 sayılı bu yaptırım kararı diğer yaptırım kararları içerisinde en sert olanıdır. Bu yaptırım kararına Brezilya ve Türkiye hayır oyu kullanırken Lübnan ise çekimser oy kullanmıştır. Bu yaptırım kararı içerisinde silah ambargosu genişletilmiş, İran bankalarına sıkı denetimle birlikte yaptırım getirilmiş, aynı zamanda uluslararası bankalar ile İran bankaları arasındaki alım satım işlemleri de sıkı denetim altına alınmıştır. Özellikle bu yaptırım tasarısında finans sektörü hedef alınarak yaptırımlar uygulanmıştır. Bu bağlamda yaptırım uygulanan kurum ve kişilere First East Export Bank, Bank Mellat, Doostan Uluslararası Şirketi gibi yeni 40 isim daha eklenmiştir (United Nations, Resolution 1929, 2010). Ayrıca 2010 yılında BMGK' nın yaptırımlarına AB de destek vermiştir. Böylece İran'a yaptırım uygulayan ülke sayısında da artış olmuş ve bu durum İran açısından hem ekonomik hem de siyasi olarak sıkıntılı bir sürecin başlangıcı görülmüştür (Telci, 2018: 1).

Bu yaptırım kararından sonra çıkan 9 Haziran 2011 tarihli 1984 sayılı (United Nations, Resolution 1984, 2011), 7 Haziran 2012 tarihli 2049 sayılı (United Nations, Resolution 2049, 2012), 5 Haziran 2013 tarihli 2105 sayılı (United Nations, Resolution 2105, 2013) ve 9 Haziran 2014 tarihli 2159 sayılı (United Nations, Resolution 2159, 2014) yaptırım kararlarında daha önce ifade edilen hususlar ve yaptırımlar tekrar edilmiştir. BMGK genel olarak aldığı yaptırım kararları ile İran'dan uranyum zenginleştirme ve ağır su reaktörü inşa etme faaliyetlerine devam etmemesini, UAEA ile işbirliğini artırarak NPT Ek Protokolünün imzalamasını istemiştir (Sinkaya ve Yıldırım, 2010: 41).

1929 sayılı yaptırım kararından sonra UAEA 2011 yılının Kasım ayında bir rapor yayınlamıştır. Raporda İran'ın bildirilmemiş olan nükleer çalışmalarını askeri amaçlar doğrultusunda yapabileceğini dair kaygılarını ifade edince İran'a karşı daha sert yaptırımların gündeme gelmesi için zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda ABD yönetimi, İran'ın hem enerji, gemi sanayi, nakliyat ve liman sektörleriyle iş yapmasını kısıtlayan hem de İran'a alüminyum, çelik ve nükleer sektörlerle ilgili alanlarda ürün satan kurum

ve kişilere de kısıtlamalar uygulanmasını kapsayan yaptırım paketini onaylamıştır. Ayrıca AB de İran'a gaz, deniz taşımacılığı ve bankacılık konusunda yeni bir yaptırım paketi üzerine anlaşmaya vararak aynı zamanda 27 AB üyesi ülkenin de Tahran'dan bundan sonra doğalgaz almayacağını açıklamıştır (Uzun, 2013: 64-65).

BM, 9 Ocak 2012 tarihin de İran'ın Fordo tesislerinde ki uranyum zenginleştirme faaliyetlerine başladığını doğrulamıştır. UAEK sözcüsü Gill Tudor yaptığı açıklama da tesislerde ki nükleer maddelerin UAEK' nın denetimi altında olduğunu söyleyerek uranyum üretiminin %20'ye ulaştığını ifade etmiştir. Ancak Tahran çalışmaların orta düzeyli olarak yapıldığını belirtmiştir. Uzman görüşü ise bu uranyum oranlarının nükleer silah yapımı için yeterli olacağı yönünde olmuştur. Tüm açıklamaların üzerine konuşan İran'ın dini lideri Ali Hamaney ise Batı'dan gelen sert tepkilere karşılık çalışmaların durdurulmayacağını ifade etmiştir (https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/01/120109_iran_nuclear, 2012).

23 Kasım 2013'te P5+1 ülkeleri ile İran tekrar Cenevre'de nükleer müzakereler için bir araya gelmiştir. İyi geçen toplantı sonucunda varılan geçici anlaşmaya göre İran nükleer tesislerini UAEA' ya bilgilendirerek denetime açmayı kabul etmiş böylece ABD ve Batılı ülkeler de yaptırımları azaltarak yeni bir yaptırım kararı getirmeyeceklerini taahhüt etmişlerdir (Jane, 2017: 282). Cenevre'de yapılan görüşmeler sırasında imzalanan ancak 20 Ocak 2014 tarihinde uygulanmaya başlanan Ortak Eylem Planı çerçevesinde 20 Temmuz 2014 tarihine kadar 6 aylık müzakere süresi önerilmiştir. Bu bağlamda İran güven verici bir adım olarak nükleer çalışmalarını biraz da olsa yavaşlatmış ve buna karşılık İran'ın üzerindeki yaptırımlarda aynı oranda azaltılmıştır (Sinkaya, 2014: 24). Bu görüşmelerden de sonuç çıkmayınca müzakerelerin 4 ay daha uzatılmasına karar verilmiştir (https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iran-ile-nukleer-muzakereler-4-ay-daha-uzatildi/140036#, 2014). 4 ay uzatılan müzakere süreci 24 Kasım 2014'te İran ile P5+1 ülkeleri arasında gerçekleşmiş ancak görüşmede herhangi bir ilerleme kaydedilmeyince 30 Haziran 2015 yeni tarih olarak belirlenmiştir. Belirlenen yeni tarihe kadar sürece olumlu katkısı olması açısından İran'ın dondurulan petrol gelirlerinin bir bölümünden daha yaptırım kaldırılmıştır (İnat, 2015; 17).

2 Nisan 2015'te İsviçre'nin Lozan şehrinde taraflar arasında "çerçeve uzlaşma" toplantısı gerçekleşmiş ve bu toplantı sonucunda 30 Haziran'a kadar kapsamlı anlaşma metnini yazacaklarını açıklamışlardır. "Çerçeve Uzlaşma" toplantısında tarafların

üzerinde anlaştıkları maddeler şöyle olmuştur; (<http://www.aljazeera.com.tr/haber/iranin-nukleer-muzakereleri-7-gun-uzatildi>, 2015)

- “İran gelecek 10 yıl boyunca sadece Natanz nükleer tesisinde uranyum zenginleştirebilecek, bunun dışındaki tesislerde bulunan santrifüjler depoya kaldırılacaktır.

- Uranyumu zenginleştirme oranı %3,67 oranında tutularak, zenginleştirme işleminde sadece düşük verimli eski nesil IR-1 santrifüjleri kullanılacak. Santrifüjlerle ilgili araştırmalar denetime tabi tutulacaktır.

- İran gelecek 15 yıl süresince yeni uranyum zenginleştirme tesisi ya da ağır su reaktörü inşa edemeyecektir.

- İran 10 bin kg olan zenginleştirilmiş uranyum stokunu 300 kg’a indirecek, 15 yıl süreyle bu miktarda tutarak geri kalanını Rusya’ya gönderecektir.

- Fordo nükleer tesisinde 15 yıl süreyle santrifüj ve fisil madde bulundurulmayacak ancak bilimsel deneyler yapabilecektir.

- Arak ağır su reaktörü UAEK denetçileri nezaretinde hafif su reaktörüne çevrilecektir.”

Nihayet 14 Temmuz 2015’te imzalanan Kapsamlı Ortak Eylem Planı (KOEP), Nükleer Anlaşması, İran ile uluslararası toplum arasında 2002 yılından beri devam eden nükleer kriz açısından bir dönüm noktası olmuştur. Anlaşma, İran’a karşı uygulanan yaptırımların kaldırılması şartıyla, İran’ın da nükleer çalışmalarını sınırlandırmasını içermektedir (https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/07/150714_iran_anlasma, 2015). 2015 Nükleer Anlaşmaya (<http://www.radikal.com.tr/dunya/iste-nukleer-anlasmanin-maddeleri-1397752/>, 2015) göre;

- a) “BMGK onayından itibaren anlaşma 90 gün sonra yürürlüğe girecek.
- b) Anlaşma yürürlüğe girdikten sonra İran’a yaptırımlara dayanak oluşturan 7 BMGK kararı iptal edilecek.
- c) Silah ambargosu 5, füze ambargosu 8 yıl daha yürürlükte kalacak.
- d) Uranyum zenginleştirme oranı 15 yıl boyunca yüzde 3.67’yi geçmeyecek.
- e) Bomba için zenginleştirilmiş uranyum üretebilecek santrifüjlerin 3’te 2’si kaldırılacak.
- f) Zenginleştirilmiş uranyum stokunun yüzde 98’i elinden çıkarılacak.

g) İran, Fordo nükleer tesisini bir teknolojik merkeze dönüştürecek. Bu tesisteki santrifüjler izotop üretiminde kullanılacak.

h) Tahran yönetimi, gelecek 15 yıl içinde herhangi yeni bir ağır su reaktörü inşa etmeyecek. Arak ağır su reaktöründe değişikliğe gidecek.

i) P5+1 ülkeleri ve İran yılda en az 2 kere olmak üzere bakanlar düzeyinde toplantılar gerçekleştirip nükleer anlaşmanın gereklerinin yerine getirilip getirilmediğini değerlendirecek.

j) İran anlaşmayı ihlal ederse, 65 gün içinde yaptırımlar geri getirilecek.

k) Yeni BMGK kararı 10 yıl geçerli olacak.

l) Tahran'ın BM tarafından gelecek askeri tesislerine giriş talebini sorgulama hakkı olacak.”

Böylece bu anlaşma ile uluslararası toplum tarafından İran'ın nükleer haklarının tanınması sağlanmıştır (Gül ve Karapınar, 2020: 287). 13 Ekim 2015'te İran parlamentosu tarafından onaylanan KOEP anlaşması 18 Ekim tarihinde de resmen kabul edilmiştir (Sinkaya, 2016: 3). Ocak 2016'da uygulanmaya başlanan bu anlaşma ile İran'a uygulanan yaptırımların kalkması sonucu İran ekonomisinde de olumlu gelişmeler yaşanmıştır (Jane, 2017: 298). İran ekonomisi için dönüm noktası olarak kabul edilen 2016 yılında yaptırımların kaldırılması enflasyon oranı %40'tan %7,5'a gerilemiştir. Ayrıca negatif seviyelerinde olan büyüme oranı da %7'ye yükselmiştir (<https://businessht.bloomberght.com/piyasalar/haber/1500693-iran-secimleri-hakkinda-bilinmesi-gereken-her-sey>, 2017).

Bu anlaşma sonucunda İran'ın nükleer faaliyetlerine yönelik yaptırımlar kaldırılmış olsa da diğer alanlarda pek öyle olmadığı görülmektedir. Çünkü ABD İran'ın terörizme destek verdiği iddiası ve insan haklarını ihlal ettiği gerekçesiyle hala yaptırım uygulamaya devam etmektedir. Aynı şekilde AB de insan haklarını ihlal gerekçesiyle yaptırım kararlarını İran'a karşı bir yıl daha uzatmıştır (Sinkaya, 2016a). ABD'nin 2018 yılından günümüze kadar İran'a uyguladığı yaptırımlar “ABD'nin İran'a Yönelik Ek Yaptırım Kararları” başlığı altında detaylı olarak ele alınmıştır.

2.2. ABD'nin İran'a Yönelik Ek Yaptırım Kararları

ABD'nin İran'a karşı yaptırımları 1979 İslam Devriminden sonra başlayıp günümüze kadar sürmüştür (Jane, 2017: 293). İran'ın yaptırımlar ile karşılaşma sebepleri: kitle imha silahları tedarik etme girişimleri, uluslararası terörizmi desteklemesi, İsrail ve Ortadoğu barış sürecine aktif olarak karşı çıkmasından dolayı olmuştur (O'Sullivan, 2003: 47). ABD tarafından İran'a yönelik olarak ilk yaptırımlar 1979-1981 yılları arasında yaşanan "rehine krizi" nin neden olmasıyla Jimmy Carter tarafından İran petrolünün ithal edilmesinin yasaklanması ile başlamıştır (<https://www.presidency.ucsb.edu/documents/proclamation-4702-imports-petroleum-and-petroleum-products-from-iran>, 1979). Daha sonra ABD, İran Merkez Bankası'nın ülkesindeki varlıklarını dondurma kararı almıştır. Böylece İran ile ticaret ilişkileri kısıtlanacaktır (<https://www.presidency.ucsb.edu/documents/executive-order-12170-blocking-iranian-government-property>, 1979). Bunlara ek olarak bir de ABD ile İran arasında ki gıda, ilaç, tıbbi amaçlara yönelik sarf malzemeleri ve giyim eşyası bağışları hariç olmak üzere herhangi bir ögenin, malın veya ürünün ithalat ve ihracatına sınırlamalar getirilmiştir (<https://www.presidency.ucsb.edu/documents/executive-order-12205-economic-sanctions-against-iran>, 1980).

1987 yılında ABD, Basra Körfezi'nde İran tarafından yapılması öngörülen mayın saldırılarını önleme açısından sualtında kullanılabilecek malzemelerin ihraç edilmesine yasaklama getirmiştir (Torbat, 2005: 411). Aynı yıl ABD dönem başkanı olan Ronald Reagan tarafından 12613 sayılı Başkanlık Emri ile İran'dan gelecek olan ürünlerin ithalatında ambargo başlatılmıştır. Ancak bu karar İran'ı kazançlı bir pazar olarak gören ve bundan vazgeçmek istemeyen Amerikan şirketlerinin ürünleri ihraç etmeleri üzerinde etkili olmamıştır (Çıtak, 2014: 174).

1979 İslam Devriminden sonra uluslararası toplumdan ihraç edilerek yalnız kalan İran, SSCB ile ilişkilerini geliştirirken Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle Çin ve Rusya başta olmak üzere birden fazla devletle nükleer enerji alanında anlaşmalar yapmıştır. Çin ile 1990-1992 yılları arasında nükleer reaktör alım satımı konusunda anlaşma yapılırken Rusya ile de 1995 yılında 800 milyon dolar değerinde olan Buşehr' deki nükleer santralin inşasına yeniden başlanması için anlaşmaya varılmıştır. Bu santral 2010 yılında tamamlanmıştır. İran'ın yaptığı bu anlaşmalar Batılı uluslararası toplum tarafından

teпкиyle karşılanmıştır. Bu bağlamda 1995 yılında ABD İran'a karşı sadece petrol ve ticaret yaptırımları uygulamakla kalmamış aynı zamanda 1996 yılında da Irak ile birlikte "Çifte Çevreleme" politikası uygulamaya başlamıştır (Jane, 2017: 273-274). 1996 yılında ABD 'nin uygulamaya başladığı "Çifte Çevreleme" politikasının uzantısı olarak İran da yapılacak olan uluslararası enerji yatırımlarının önüne geçmek için "İran Yaptırımları Yasası" çıkarılmıştır. Bu bağlamda İran'ın enerji sektörünün etkilenmesinden kaynaklı olarak petrol üretimini artırma yönündeki girişimleri de engellenmiştir (Sinkaya ve Yıldırım, 2010: 43).

2001 yılında Amerikan Hazine Bakanlığı 13224 sayılı bir kararname çıkarmıştır. Bu kararname ile Başkan'a terörizme destek verdiği ispatlanan kurum ve kişilerin mallarına el koyabilme, Amerika kurumları ile olan ilişkilerini sonlandırma ve yeni oluşacak işlemleri engelleme hususunda yetkiler verilmiştir. Bu bağlamda 26 Ekim 2001'de çıkarılan "Vatanseverlik Yasası" (The USA Patriotic Act) na göre uygulanan yaptırımlar dikkat çekicidir. Bu yasa çerçevesinde terörizme destek veren İran bankalarının ABD finansal sisteminden çıkarılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca ABD'nin Hazine Bakanlığına bağlı olan Finansal Suçla İcra Ağı, The Financial Crimes Enforcement Network (FINCEN) tarafından bu İran bankalarının ABD'deki hesaplarına el koyma hakkına sahiptir (Sinkaya ve Yıldırım, 2010: 44). Hazine Bakanlığı, bu kapsamda Bank Saderat' ın ABD mali sistemine erişimine engel olarak yaptırım altına almıştır. Bu yasa ile ABD Hazinesi, ABD yönetimi tarafından riskli ilan edilen İranlı finans kurumları ile işbirliği yapan kurumları Amerikan finans sisteminden çıkarmış ve aynı zamanda bunu İran'ı uluslararası toplumdan izole etmek için bir yöntem olarak kullanmıştır (Kitfield, 2007).

2002 yılında İran'ın nükleer çalışmalarını UAEA' ya bildirmedığı ortaya çıkınca daha sonra UAEA'nın yaptığı çalışmalar sonucunda Natanz' da uranyum zenginleştirme tesisleri ve Arak' daki ağır su reaktörünün varlığı onaylanmıştır. Bu bağlamda ABD'nin İran'ın nükleer silah üreteceği konusundaki şüpheleri artmış ve bu yüzden İran nükleer dosyasının BMGK'ya gönderilmesini istemiştir (Alakuş ve Eylemer, 2015: 152). ABD Başkanı G.W. Bush 2005 yılında ise nükleer faaliyetlerin yayılmasını önlemek için 13382 sayılı kararname çıkarmıştır. Bu kararnamede yaptırımlarla karşı karşıya kalan kurumların Amerika'daki tüm mal varlıklarının bloke edilerek Amerika'da bulunan tüm kurumlarla ilişkilerinin kesilmesi kararlaştırılmıştır. Bu karar sonrasında İran'dan çok

fazla kişi ve kurumlara Amerikan Hazinesi tarafından yaptırım uygulanmıştır. Bunların arasında Future Bank, Bank Melli, Bank Sepah, Persia International Bank (İngiltere), İran İhracat ve Kalkınma Bankası ile Assa Anonim Şirketi yer almaktadır (Sinkaya ve Yıldırım, 2010: 44).

Aynı zamanda 2005 yılında İran da cumhurbaşkanı olarak Mahmut Ahmedinejad'ın seçilmesinden sonra ABD-İran ilişkileri daha çok gerginleşmiştir. 2006 yılında ABD'nin İran nükleer dosyasının tekrardan BMGK'ya gönderilmesini istemesindeki neden, kendisinin tek tarafı olarak uyguladığı yaptırım kararlarının Konsey tarafından da uygulanması halinde yaptırımlar çok tarafı bir boyut kazanmış olacak ve böylece İran üzerinde daha kuvvetli bir uluslararası baskı oluşmuş olacaktır. Bu çerçevede BMGK 23 Aralık 2006'da 1737 sayılı kararı, 24 Mart 2007'de 1747 sayılı kararı, 3 Mart 2008'de de 1803 sayılı kararı ve 9 Haziran 2010 'da 1929 sayılı kararı almıştır. Bu kararlarda genel olarak İran'a nükleer faaliyetlerine katkısı olacak her türlü malzemenin ithalatı ve ihracatı yasaklanırken insani amaçlar haricinde hiçbir devletin maddi yardımında bulunmaması öngörülmüştür. En önemlisi de İran'ın uranyum zenginleştirme faaliyetlerini biran önce durdurması için çağrı yapılmıştır (Telatar, 2012: 57-58).

BMGK tarafından 2010 yılında çıkarılan 1929 sayılı yaptırım kararına ek olarak ABD yönetimi de 1 Temmuz 2010'da "Kapsamlı İran Yaptırımları, Sorumluluk ve Mahrumiyet Yasası" nı kabul ederek İran'a tek tarafı yaptırımlar uygulamaya devam etmiştir. Bu yasa aslında 1996 yılında çıkarılan "İran Yaptırımlar Yasası" nın (Iran Libya Sanctions Act- İLSA) genişletilmiş halidir (Telatar, 2012: 67). Bu yasa ile İran'ın nükleer çalışmalarına her türlü destek olan kişi ve kurumlara yaptırım uygulanmasını öngörmekteydi (<https://www.congress.gov/111/plaws/publ195/PLAW-111publ195.pdf>, 2010).

UAEA'nın 2011 yılında yayınladığı rapor sonrasında ABD, İran'a karşı uygulanan tek tarafı yaptırımların daha çok ağırlaştırılması için Obama tarafından 21 Kasım'da 13590 sayılı yaptırım kararını onaylamıştır. Bu kararda İran'a doğalgaz ve petrol sektöründe 1 milyon dolardan fazla ve petrokimya sektöründe de 250.000 dolardan fazla değerde ürün ve hizmet sağlayacak kişi ve kurumlara yaptırım uygulanması kararlaştırılmıştır (<https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/11/21/executive-order-13590-iran-sanctions>, 2011). Bir yıl sonra ABD yönetimi İran'a karşı iki farklı yaptırım kararı almıştır. Bunlardan birincisi 5 Şubat

tarihinde Obama tarafından imzalanmış olan 13599 sayılı karardır. Bu kararda İran Merkez Bankası da dahil olmak üzere İran'daki tüm finans kurumlarının ve İran yönetiminin de ABD'deki mal varlıklarının bloke edilmesi onaylanmıştır (Katzman, 2012: 23). İkincisi ise 12 Temmuz alınan yaptırım kararında, İran Devrim Muhafızları, İran Savunma Bakanlığı ve İran Nakliye Hattı ile ilişkisi olduğu onaylanan 11 şirket ve 4 kişi yaptırım listesine eklenmiştir. Bu şirket ve kişilerin tüm mal varlıkları ABD tarafından dondurulurken bunların ABD vatandaşları ile iş yapması da yasaklanmıştır (<https://www.treasury.gov/press-center/press-releases/Pages/tg1634.aspx>, 2012). ABD yönetimi 2013 yılında da İran'a karşı ek yaptırım kararları almaya devam etmiştir. 6 Şubat tarihinde onaylanan bu yaptırım kararına göre, İran'dan ithal edilen doğalgaz ve petrolün karşılığının altın ve değerli taşlarla ödenmesi yasaklanmıştır (İnat, 2015: 15).

ABD yönetimi, 2016 yılında yapılan Nükleer Anlaşma nedeniyle İran'a uygulanan yaptırımları kaldırmış ancak Ocak ayından itibaren Tahran yönetimine bu kez "balistik füze denemesi" nedeniyle yaptırımlar uygulamaya başlamıştır. Yeni yaptırımlar, İran'dan füze programıyla bağlantılı 11 kişi ve kurumun ABD bankacılık sistemini kullanmalarının yasaklamasını öngörmüştür (https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/01/160117_iran_yeni_yaptirim, 2016). Yani ABD yönetimi, yaptırımları tamamen kaldırmamakta ve hatta İran'a karşı söylemlerinde sert olmaya devam etmektedir (<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40646389>, 2017). Ancak Ruhani hükümeti de ABD'nin nükleer anlaşmaya uymaması durumunda İran'ın da uranyum zenginleştirme çalışmalarına hemen devam edebileceğini söyleyerek aynı sertlikle karşılık vermiştir (<https://tr.sputniknews.com/20170822/iran-abd-uyari-5-gun-1029813747.html>, 2017).

Yukarıda da belirtildiği gibi 2016 yılından itibaren ABD'nin İran'a karşı politikaları yine sertleşmiştir. Bunda o dönem ABD başkanı olarak Donald Trump'ın seçilmesiyle beraber değişen dış politikanın da etkisi olmuştur. Değişen ABD dış politikası çerçevesinde Trump 8 Mayıs 2018 tarihinde tek taraflı olarak Nükleer Anlaşmadan çekildiğini açıklamıştır. Ayrıca bundan sonraki süreçte İran'a karşı önceki yaptırımlardan daha ağırlandırının uygulanacağını da belirtmiştir (Telci, 2018: 1). Daha sonra ABD Maliye Bakanlığı da yaptığı açıklamada Trump'ın söylediklerini destekler nitelikte İran'a yönelik metal ticareti, döviz ve otomobil sektörlerinde uyguladıkları eski yaptırımların tekrar uygulanacağını ifade etmiştir

<https://tr.sputniknews.com/20180508/abd-iran-donald-trump-nukleer-anlasma-1033357559.html>, 2018).

Trump' ın, İran Nükleer Anlaşması' ndan çekildiğini açıklamasından sonra ABD yönetimi, İran'a iki aşamada yaptırım uygulamaya başlamıştır. Bu yaptırımların ilki 6 Ağustos'ta devreye girmiştir. ABD, İran ile yapılacak olan ticarete dolar kullanımını yasaklarken aynı zamanda uluslararası ödeme sisteminde de İran ile ilişkileri engelleyici önlemler almıştır. (<https://www.gazeteduvar.com.tr/dunya/2018/10/09/iran-yaptirimlarina-dogru-saflar-netlesiyor>, 2018). 5 Kasım 2018 tarihinde yürürlüğe giren yaptırımların ikinci aşamasında denizcilik, petrol ve finans sektörlerinde yatırım yapan yabancı şirketlerin yatırımları durma noktasına gelmiştir. Bu yaptırımlar sadece ABD'li şirketleri değil aynı zamanda İran ile ticaret ilişkisi olan tüm şirketleri kapsamaktadır. Ayrıca IMF'nin yaptığı açıklamaya göre, yaptırımlar sonrası İran ekonomisinde %3,9 daralma gerçekleşmiştir (Yorulmaz, 2020). Trump da yaptığı bir açıklamada bu yeni yaptırımların çok güçlü olmakla beraber önceki yaptırımlara göre en sertti olduğunu ve İran'ın durumunun iyi olmadığını ifade etmiştir (<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46093311>, 2018). Bu yaptırımlar bağlamında ABD, Türkiye'nin de içerisinde bulunduğu 8 ülkeyi (Çin, Hindistan, İtalya, Yunanistan, Japonya, Güney Kore, Tayvan ve Türkiye) bu yaptırımlardan muaf tutacaklarını ancak İran ile olan ekonomik ilişkilerini en aza indirmelerini istemiştir (Narin ve Gholizadeh, 2019: 2).

Tüm yaptırımlara rağmen 2019 yılında UAEK' nın yayımladığı son rapora göre İran'ın nükleer faaliyetlerine yeniden başladığı teyit edilmiştir. Bu nükleer sorunun derhal çözümü için UAEK, Tahran'a işbirliği çağrısında bulunmuştur (<https://www.dw.com/tr/abden-irana-yapt%C4%B1r%C4%B1m-uyar%C4%B1s%C4%B1/a-51208649>, 2019). ABD'li bir yetkili 8 Eylül 2019 tarihinde yaptığı açıklamada, ABD'nin İran petrolünü satın alanlara ve İran Devrim Muhafızları ile iş yapanlara yaptırım uygulamaya devam edeceklerini aynı zamanda petrol muafiyetinin yeniden verilmeyeceğini söylemiştir (Hafezi, 2019). Aynı yıl içerisinde ABD, aralarında oğullarından birinin de bulunduğu Dini Lider Ayetullah Ali Hamaney' in yakın çevresine yeni yaptırımlar getirmiştir. Hazine Bakanlığı, yaptırım uygulanan dokuz kişi arasında Hamaney' in genelkurmay başkanı, yargı başkanı ve üst düzey askeri şahsiyetlerin de olduğunu ve ayrıca İran Silahlı Kuvvetleri Genelkurmay Başkanlığı'nı kara listeye aldığını söylemiştir (<https://www.aljazeera.com/economy/2019/11/5/us-puts-new->

[sanctions-on-iranian-supreme-leaders-inner-circle](https://www.straitstimes.com/world/europe/un-blocks-us-bid-to-trigger-snapback-sanctions-on-iranian-supreme-leaders-inner-circle), 2019). Trump yönetimi, Tahran'ı 2015 İran nükleer anlaşmasının şartlarına uymamakla suçlamış ve Güvenlik Konseyi'nden İslam Cumhuriyeti'ne yeniden yaptırımlar uygulamasını talep etmiştir. Ancak Birleşmiş Milletler, ABD'nin İran'a uluslararası yaptırımları yeniden uygulama yönündeki tartışmalı teklifini engellemiş ve Güvenlik Konseyi de tartışmalı olan bu konuya devam edemeyeceğini söylemiştir (<https://www.straitstimes.com/world/europe/un-blocks-us-bid-to-trigger-snapback-sanctions-on-iran>, 2020).

20 Eylül 2020 tarihinde ABD, İran'a yönelik BM yaptırımlarının tekrar yürürlükte olduğunu iddia etmiştir. Ancak bu iddia KOEP Nükleer Anlaşmasının diğer tarafları tarafından reddedilmektedir. ABD'nin açıklamasına karşılık Ruhani, ABD'nin anlaşmaya taraf ülkeleri BM yaptırımlarını geri getirme beyanına uymaları için "zorbalık" etmeye çalışması halinde, İran'ın buna uygun "kararlı bir tepki" vereceğini söylemiştir. Anlaşmaya taraf olan AB üçlüsü de İran'a yönelik BM yaptırımlarının hafifletilmesinin devam etmesi gerektiğini vurgulayarak, yaptırımları yeniden uygulamaya koymak için herhangi bir karar veya eylemin "yasal etkiden yoksun olacağını" ifade etmişlerdir (<https://www.aljazeera.com/news/2020/9/20/us-claims-un-sanctions-on-iran-reinstated-the-world-disagrees>, 2020). Trump yönetimi 21 Eylül günü İranlı savunma bakanlığı yetkililerine, nükleer bilim adamlarına, İran Atom Enerjisi Ajansına ve İran'la konvansiyonel silah ticareti yapan herkes dahil olmak üzere 27 kişi ve kurumlara yaptırımlar uyguladığını açıklamıştır. Yaptırımları açıklayan ABD Dışişleri Bakanı Mike Pompeo İngiltere, Fransa ve Almanya'nın sadece yaptırımlara uymakla kalmayıp bunları uygulamakla da yükümlü olduklarını belirtmiştir (Wintour, 2020).

ABD 8 Ekim 2020'de, 10 Ocak 2020 tarihli 13902 sayılı Başkanlık kararına dayanarak 18 İran bankasına ek yaptırım uygulama kararı almıştır. Ancak ABD Hazine Bakanlığı yaptığı açıklamada, yasakların İran'a tarımsal, gıda, ilaç ve tıbbi cihaz tedarikine yönelik işlemlere uygulanmadığını söylemiştir. Yaptırım listesine alınan bankalar şunlardır: Amin Investment Bank, Bank-e Keshavarzi Iran, Bank-e Maskan, Bank-e Refah-e Kargaran, Bank-e Shahr, Bank-e Eghtesad-e Novin, Gharzolhasaneh Resalat Bank, Bank-e Hekmat Iran, Bank-e Iran Zamin, Bank-e Karafarin, Khavarmianeh Bank, Bank-e Gharzolhasaneh Mehr Iran, Bank-e Pasargad, Bank-e Saman, Bank-e Sarmayeh, Bank-e Tose'e Ta'avon, Bank-e Gardeshgari, Bank-e Taawon Mantagheey-e

Eslami (<https://www.jpost.com/breaking-news/us-hits-irans-financial-sector-with-fresh-round-of-sanctions-645072>, 2020).

2021 yılına gelindiğinde uygulanan tüm yaptırımlar karşısında Tahran yönetimi nükleer çalışmalarını durdurmak yerine daha da hızlandırmıştır. Ocak ayında İran Atom Enerji Ajansı, Fordo Nükleer tesisindeki uranyum zenginleştirme çalışmalarını yüzde 20'ye ulaştığını açıklamıştır. Bu oran, ABD ve Avrupa tarafından İran'ın nükleer silah üreteceğine dair endişelerinin yeniden artmasına zemin hazırlamıştır. Daha sonra İran'ın 23 Şubat tarihinde NPT kapsamında Ek protokolü uygulamayı durdurduğunu açıklaması ise UAEA'nın İran tesislerine olan erişiminin belli bir süre için kısıtlanmasına neden olmuştur. Böylece UAEA artık tesislere habersiz denetim yapamayacak ve nükleer çalışmaların kamera kayıtlarına erişemeyecektir. (Toprak, 2021).

2.3. AB'nin İran'a Yönelik Ek Yaptırım Kararları

ABD ve BM'nin İran'a uyguladığı yaptırımları detaylı olarak inceledikten sonra bu başlık altında da AB tarafından uygulanan yaptırımlar incelenecektir. AB de ABD ve BM gibi İran'ın nükleer faaliyetlerini durdurulması ve nükleer silah üretebilmesinin önüne geçmek için İran'a yaptırımlar uygulamıştır. AB bünyesinde İran'a karşı ilk yaptırım, BMGK'nin 2007 yılında çıkardığı 1737 sayılı kararın kabul edilmesinden sonra gerçekleşmiştir. Yani AB, BMGK'nin çıkardığı bu kararı kabul etmiştir. Karara ek olarak, zorunlu olmamakla beraber AB tarafından BMGK listesinde yer alan İran'ın nükleer çalışmalarına destek veren isimlerin AB ülkelerine yapacakları seyahatlere yasaklama getirilmiştir (Sabatini, 2010). Bu kararla beraber neredeyse tüm çift kullanımlı mallara, askeri silahlara ve nükleerle ilgili maddelere ambargo uygulanmıştır. Ayrıca yaptırım kararı, İran bankalarının AB ülkelerinde varlık göstermesini de yasaklamıştır. (Cordesman ve diğerleri, 2014: 48).

AB, 2012 yılı içerisinde dört tane önemli yaptırım kararı almıştır. 23 Ocak tarihinde alınan bu kararların ilkinde AB, Tahran ile daha önceden yaptığı anlaşmaları 1 Temmuz itibarıyla sona erdirmeye ve yeni petrol anlaşması yapmama kararı almıştır. Ayrıca İranlı şirketlerin nükleer faaliyet alanlarında kullanacakları her türlü ürün, teknoloji ve teçhizatın ihracatı ve bu alanlara yatırım yapılması yasaklanmıştır. AB üyesi ülkelerin İran'dan petrol ve petrol ürünlerini ithal etmeleri yasaklanmıştır.

(<https://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:019:0022:0030:EN:PDF>, 2012).

23 Mart'ta alınan ikinci yaptırım kararında İran rejiminin, ülkedeki mobil veya sabit ağlar üzerindeki telefon iletişimini izlemesi veya ele geçirmesi için öncelikli olarak kullanılması amaçlanan ekipman veya yazılımın satışı, tedariki, transferi, ihracatı yasaklanmıştır

(<https://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:087:0085:0089:EN:PDF>, 2012).

Üçüncü yaptırım kararı 15 Mart tarihinde uygulanmıştır. Bu kararla birlikte AB, İran yaptırımlarına tabii herhangi kişi ve finans kuruluşlarına veri alışverişinde kullanılan özel finansal mesajlaşma hizmetlerinin sağlanmasını yasaklamıştır (<https://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:077:0018:0018:EN:PDF>, 2012). 2012 yılının son yaptırım kararı ise 15 Kasım tarihinde alınmıştır (<https://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:282:0058:0069:EN:PDF>, 2012). Bu son kararda birkaç maddeyi şöyle sıralayabiliriz: Birincisi, İran'a grafit, alüminyum, çelik, endüstriyel tesis kontrol yazılımlarının ihracatını ve bunlarla ilgili teknik veya mali yardımları ve İran'dan doğal gaz ithalini yasaklamıştır. İkincisi, AB vatandaşlarının veya şirketlerinin sahip olduğu gemilerin İran petrolünü taşıması veya depolaması yasaklanmıştır. Üçüncüsü, AB şirketlerinin İran'a gemi inşa teknolojisi ve deniz teçhizatı sağlaması yasaklanmıştır. Dördüncüsü, İran'a petrol, gaz ve petrokimya endüstrileri için ekipman ihracat yasağı genişletmiştir. Ayrıca bu yasaklar Petrol ve Enerji Bakanlığı, İran Merkez Bankası ve çeşitli İran petrol ve petrokimya şirketleri dahil olmak üzere varlıkları dondurulan ve seyahat yasakları olan 34 İran kuruluşunu hedef almaktadır (Cordesman ve diğerleri, 2014: 48).

AB ülkeleri BMGK' nın çıkardığı yaptırım kararlarına kendi yönetmeliklerine uyumlu şekle getirerek uygulamaya başlamışlardır. Hatta AB yaptırımları BM yaptırımlarının bir adım daha ilerisine giderek İran ile ticari ilişkisi olan kurumlara ödünç para verilmesini yasaklarken ihracat kredilerinin de kesilmesini istemiştir. Bu bağlamda İran ile ticaret yapan şirketlerin ihtiyacı olan ihracat kredileri İngiltere, Fransa ve Almanya tarafından azaltılmıştır. İran bankalarının en büyüğü olan Bank Melli' nin AB tarafından yaptırım kapsamına alınması diğer şubelerin kapatılmasına neden olmuştur (Sinkaya ve Yıldırım, 2010: 43).

Trump' ın Nükleer Anlaşma' dan çekildiği 2018 yılından 2021 yılına kadar AB'nin iki taraf arasında gerilimi düşürmeye yönelik yürüttüğü diplomasi Nükleer anlaşmanın günümüze kadar gelmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu yıllarda AB, nükleer anlaşmazlığa diplomatik ve barışçıl çözüm yolları ile yaklaşmıştır. Bu bağlamda hatta önceki yıllarda uyguladığı ek yaptırımların aksine farklı bir politika izleyerek Trump' ın anlaşmadan çekilmesi sonrasında İran'ın yanında yer almıştır. Ancak ABD' de Biden' ın seçilmesiyle değişen İran politikaları ve İran'ın Nükleer Anlaşmayı ihlal etmeye devam etmesi sonucunda AB'nin İran'a karşı politikalarında yine eskiye döndüğü görülmektedir. Örnek verecek olursak AB İran'a karşı olumsuz bir adım atarak 1-5 Mart tarihleri arasında gerçekleşen UAEA Yönetim Kurulu toplantısında ABD, Fransa ve Almanya ile beraber katılmıştır. Tahran yönetimi bu toplantıya sert bir tepki ile karşılık vermiştir. Çünkü bu toplantıdan çıkacak herhangi bir kararın BMGK'ya intikal etmesi nükleer anlaşmazlık konusunda diplomatik çözümlerin son bulması anlamına gelmektedir (Toprak, 2021).

Mart ayında yapılan UAEA Yönetim Kurulu toplantısı sonrası Nisan ayında AB, insan haklarını ihlal ettiği gerekçesiyle 10 yıldır İran'a karşı uyguladığı yaptırımları uzatma kararı almıştır. Ayrıca AB, yaptırım listesine Besiç milis güçlerinin komutanını ve İran Devrim Muhafızları Ordusu'nun genel komutanı da dahil etmiştir. AB Konseyi yaptığı açıklamada yaptırımların 2022 yılına kadar uzatılmasına karar verildiğini belirtmiştir. Yaptırım listesine son eklenen kişilerle beraber toplam 89 kişi ve 4 kuruma AB tarafından yaptırım uygulanmıştır (<https://tr.euronews.com/2021/04/12/ab-nin-insan-haklar-ihlalleri-gerekcesiyle-iran-a-uygulad-g-yapt-r-mlar-uzat-ld>, 2021).

Öncelikle İran'ın devrim öncesi ve sonrası değişen dış politikası çerçevesinde ABD ve Batılı ülkeler ile olan ilişkilerinde de farklılıklar gösterdiğini görmekteyiz. Devrim öncesinde gayet dostane ilişkiler içerisinde olan İran ile ABD devrim sonrasında birbirlerini öteki olarak konumlandırarak tam zıt pozisyonda yer almışlardır. Bunun sebeplerinden bir tanesi İran'da gerçekleşen devrim sonrası oluşturulan yeni rejim ve İran'ın Irak ile savaşı sonrası yeniden gündeme getirdiği nükleer faaliyetlerine başlaması olmuştur.

İslam Devrimi öncesi Şah döneminde İran'ın nükleer çalışmalarına uluslararası toplum ve özellikle ABD açıkça destek olurken devrim sonrasında hem desteğini çekmiş hem de İran'ın batılı ülkeler tarafından uluslararası toplumdan ihracı gerçekleşmiştir.

Çünkü devrim sonrası İran'ın yeni rejimi uluslararası toplum için tehlike oluşturmuştur. Bu bağlamda devrim sonrası süreçte ABD'nin İran'a yaptırımları 'rehine krizi' ile başlamıştır. Rejim sonrası önemli bir konu da İran'ın nükleer çalışmaları olmuştur. İran'da ilk nükleer çalışmalar devrim öncesinde ABD'nin desteği ile başlamıştır. Ancak İslam Devrimi sonrasında İran dini lideri ve yönetici eliti İslam dini açısından doğru olmadığını düşünerek nükleer faaliyetlere devam etmeyeceklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca İran'ın Irak ile yaptığı savaş uranyum zenginleştirme konusunda fikirlerinin değişmesine neden olmuştur. Böylece İran nükleer faaliyetlerine yeniden başlama kararı almıştır.

2000'li yıllara gelindiğinde İran'ın gizlediği iki nükleer tesisin ortaya çıkması ve nükleer çalışmalarını da hızlandırması uluslararası toplumun daha fazla dikkatini çekmiştir. Böylece BMGK'nın da İran'a karşı yaptırım kararları almasına zemin hazırlamış ve yaptırımlar çok taraflı bir boyut kazanmıştır. Daha sonra bu yaptırımları AB'nin yaptırımları takip etmiştir. Bu bağlamda 1979 yılında İslam Devriminden sonra ABD'nin tek taraflı yaptırımlarıyla başlayan süreç günümüze kadar devam etmiştir. Uluslararası toplum İran'ın nükleer faaliyetleri sonucu gelecekte nükleer silah üretmesinden endişe duymaktadır. Ancak İran yönetimi her ne kadar nükleer silah elde etmek gibi bir amaçlarının olmadığını ifade etmiş olsalar da uluslararası toplumu bir türlü ikna edememişlerdir. Batı açısından İran'ın nükleer silahlara sahip olması bölgede istikrarsızlığı beraberinde getirmekle beraber aynı zamanda yeni krizlere de sebebiyet verecektir. Çünkü devrim sonrasında İran'ın uluslararası toplum ile aynı düzlemde hareket etmekten vazgeçmesi doğrultusunda uygulanan çok taraflı yaptırımlar ile İran'ın bölgesel güç olmasının önüne geçilmek istenmiştir.

Bir sonraki bölümde İran'ın nükleer çalışmaları çerçevesinde uluslararası toplumun uyguladığı yaptırımların Türkiye-İran ilişkilerine etkisi detaylı olarak sunulacaktır. Detaylandırma yapılırken yaptırımların hem Türkiye açısından anlamı değerlendirilecek hem de Türkiye'nin çoklu kimlik yapısının burada nasıl bir rol oynadığı açıklanmaya çalışılacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ULUSLARARASI YAPTIRIMLAR VE TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİ

Bu bölümde ilk olarak uluslararası toplum tarafından İran'a uygulanan yaptırımlara karşı Türkiye'nin nasıl bir tutum sergilediği incelenecektir. Daha sonra bu yaptırımlar karşısında Türkiye'nin dış politika davranışlarını nasıl şekillendirdiği ve İran ile ilişkilerini nasıl yönettiği dış politika çerçevesinde açıklanacaktır. Son olarak ise bu yaptırımlara karşı Türkiye'nin dış politika tercihlerinde etkili olan çoklu kimlik yapısına değinilecektir.

1. Türkiye Yaptırımları Nasıl Anlıyor?

Türkiye, nükleer silahların yayılması açısından yüksek risk taşıyan bölgelere yakınlığı nedeniyle küresel silahsızlanmadan yanadır. Silahların kontrolü, yayılmasının önlenmesi ve silahsızlanma alanındaki uluslararası girişimlere aktif katılım, ilgili uluslararası anlaşmalara riayet ve bunların eksiksiz yerine getirilip uygulanması, Ankara'nın ulusal güvenlik politikasının önemli unsurlarını oluşturmaktadır. Bu bağlamda Ankara, tüm uluslararası nükleer silahların yayılmasını önleme anlaşmalarına taraf olmuştur. Örnek verecek olursak 1979'da Nükleer Silahların Yayılmasını Önleme Antlaşması'na ve 2000'de Kapsamlı Test Yasağı Antlaşması'na taraf olmuştur. 1997'den beri Kimyasal Silahlar Sözleşmesi'ne ve 1974'ten beri Biyolojik Silahlar Sözleşmesi'ne de taraftır. 1996'da konvansiyonel silahların ve çift kullanımlı ekipman ve teknolojilerin ihracat kontrollerine ilişkin imzalanan Wassenaar Anlaşması'nın kurucu üyesidir. Türkiye 1997'de Füze Teknolojisi Kontrol Rejimi 'ne, 1999'da Zangger Komitesi'ne ve 2000'de Nükleer Tedarikçiler Grubu'na katılmıştır. Ayrıca Türkiye, balistik füzelerin yayılmasına karşı siyasi bağlayıcılığı olan Uluslararası Davranış Kuralları' nın da imzacılarından biridir (Kısacık, 2015: 214).

2000'li yıllardan sonra İran'ın nükleer çalışmalarına yeniden başlaması uluslararası toplumun İran'a karşı önlem almasına neden olmuştur. İran'ın çalışmalarını durdurulmaması krizi derinleştirirken yapılan müzakerelerin de sonuçsuz kalması

yaptırımları gündeme getirmiştir. İran'ın hem bölge de hem de dünyada nükleer güç olmasını engellemek için ABD'nin öncülüğünde BMGK tarafından çıkarılan 1696, 1737, 1747, 1803, 1845 ve 1929 sayılı yaptırım kararları krizin uluslararası boyut kazanmasına neden olmuştur. Bu yaptırım kararlarını Türkiye ile İran fırsata dönüştürerek ilişkilerini geliştirmiş ve toplam ticaret hacimlerini bu dönemlerde yükselmişlerdir (Deliktaş, 2020: 42-43). Türkiye, BMGK'nın aldığı yaptırım kararlarından sonra da İran ile görüşmelerine devam etmiştir. Bu görüşmeler iki ülke arasındaki ikili ilişkilerin geliştirilerek karşılıklı ticaret oranlarının artırılması açısından önemli olmuştur. Bu durum uluslararası toplumun dikkatini çekmiş ve Ortadoğu bölgesinde istikrarsızlık nedenlerinden biri olan nükleer krizin çözümü konusunda müzakereler gerçekleştirilmiştir (Demir, 2018: 36). Müzakereler 3. Bölümde ayrıntılı olarak anlatıldığı için burada tekrar değinilmemiştir.

Türkiye'nin İran nükleer krizi karşısında ki tutumu her zaman ABD ve AB'den farklılık göstermiştir. Çünkü Türkiye bölgesinde anlaşmazlıkların ve kitle imha silahlarının artmasını istememektedir (https://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/Bolgeler/Iran_Haziran_2010.pdf, 2010). Ancak Türkiye İran'ın nükleer programının sivil amaçlı olduğuna deklare ederek desteklemektedir. Nitekim Erdoğan BBC yayın kuruluşuna verdiği röportajda, İran'ın sivil amaçlar için nükleer program geliştirmesinin "en doğal hakkı" olduğuna inandığını söylemiştir (http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/8570842.stm, 2010). Buna karşılık başka bir röportajında Erdoğan, İsrail'in bölgede hiçbir gerekçesi olmadan tek nükleer silaha sahip ülke olduğunu belirterek İran'a karşı varsayımlar üzerinden politika uygulamayacaklarını ifade etmiştir (<https://en.mehrnews.com/news/48214/Erdogan-says-sanctions-on-Tehran-based-on-presumptions-unacceptable>, 2011).

Türkiye, uluslararası toplumun Tel Aviv'in nükleer cephaneliğinden asla bahsetmediğini her zaman vurgulamıştır. Ancak uluslararası toplumun nükleer program konusunda Tahran'ın gerçek niyetine dair şüphe duymasından dolayı İran'a karşı yaptırım uygulamaya istekli olmuşlardır. Uluslararası toplum tarafından diğer ülkelerin sınırsız uranyum zenginleştirilmesi hiçbir zaman sorun teşkil etmezken Tahran'ın benzer çabaları suç olarak görülmektedir. Türkiye'ye göre bu yaklaşım bölgesel ve uluslararası barışa katkı sağlamamaktadır. Ayrıca bu durum, İsrail'in nükleer teknolojinin kullanımı ve geliştirilmesi için bir çerçeve oluşturan NPT anlaşmasını hiçbir zaman imzalamadığını da

doğrulamaktadır. Bu nedenle, İsrail'in nükleer cephaneliği UAEA 'nın denetim yetkisi dışındadır. Prensipte Türkiye, her devletin nükleer enerjiyi barışçıl amaçlarla kullanma hakkına sahip olduğu fikrini desteklemekte ve bu teknolojiye erişim konusunda uluslararası toplumun tek taraflı yaklaşımlar izlememesi gerektiğini savunmaktadır. Türkiye'ye göre nükleer enerji mutlaka nükleer silah üretimi anlamına gelmemektedir. NPT' nin imzacı devletlerinden ve UAEA üyelerinden biri olan İran, nükleer teknolojiyi barışçıl amaçlarla kullanma ayrıcalığına sahiptir. Dolayısıyla Ankara, İran'ın %20 uranyum zenginleştirmesine itiraz etmemektedir (Kısacık, 2015: 215).

Türk yetkililer de Batılı ülkelerin İsrail'in nükleer silahlarına göz yumarken, İran'ın barışçıl nükleer enerji geliştirme hakkını inkâr ettikleri için ikiyüzlü bir politika izlediklerini savunmuşlardır. Aynı nedenle Türk yetkililer, Batılı ülkelerin İran'a yönelik ek yaptırım çağrılarını kesin olarak reddetmişlerdir. Davutoğlu yaptırım kararlarının, BM Güvenlik Konseyi'nin geri kalan üyelerinin yaptırımları onaylamaları için zorlayan sadece birkaç ülke tarafından hazırlanmasının kabul edilemez olduğunu belirtmiştir (Sinkaya, 2010: 4).

Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerin 2000'lerde gelişmesinin iki nedeni bulunmaktadır. Bunlardan ilki Türkiye'nin yeni dış politika çerçevesinde oluşturduğu "komşularla sıfır sorun" bağlamında bölge ülkeleriyle ilişkilerini geliştirmeye özen göstermesidir. Diğer neden ise İran'a nükleer çalışmalarından kaynaklı uluslararası toplumdaki ihraç edilerek yaptırımlar uygulanmasıdır. Türkiye ihtiyacı olan enerjinin büyük bir oranını İran'dan karşılamaktadır. Böylece Tahran ile olan ihracatını daha da artırarak ekonomik büyümesini geliştirmeye çalışmaktadır. Ayrıca İran'ın nükleer çalışmaları nedeniyle uluslararası toplum ile aralarındaki anlaşmazlıkların bölgede meydana getireceği istikrarsızlığı önlemek için yoğun bir diplomatik çaba göstermiştir (Sandıklı ve Emeklier, 2012: 5-6).

Türkiye'nin İran'ın nükleer çalışmaları karşısındaki tutumunu şekillendiren önemli konulardan biri İran ile olan ticari ilişkileridir. Çünkü Türkiye doğalgaz ihtiyacını çoğunluğunu Rusya'dan karşıladığı için bu ülkeye karşı olan enerji bağımlılığını azaltarak alternatif kaynak bulma çabası içerisinde olduğundan dolayı İran bu noktada önemli kaynak konumunda yer almaktadır. İran dünya petrol rezervlerinin %10'una ve doğalgaz rezervlerinin de %16'sına sahiptir. Bu bağlamda Türkiye'nin doğalgaz ihtiyacı açısından İran önemli bir yere sahiptir ve iki ülke arasındaki ilişkilerin bozulmasının

Türkiye açısından olumsuz sonuçları olacaktır. Bu noktada Türkiye, İran'ın nükleer çalışmalarının barışçıl amaçlarla yapıldığına inanmasından dolayı destek vermektedir (Tan ve Akbulut, 2012: 107). Ayrıca Türkiye, İran ile uluslararası toplum arasında arabuluculuk rolü üstlenerek nükleer krizin çözümünde önemli bir rol üstlenmektedir (Sandıklı ve Emeklier, 2012: 6).

Türkiye ile İran arasında 1996 yılında imzalanmış olan doğalgaz anlaşması iki ülke arasında enerji ilişkileri bağlamında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü bu anlaşma ABD'nin İran'a yönelik yaptırımlarına rağmen 2001 yılında hayata geçirilmiş ve İran doğalgaz ithalatında Türkiye için önemli bir konumda yer almıştır. Bu anlaşma ile 25 yıl boyunca Türkiye İran'dan 3 milyar metreküp doğalgaz ithal edecektir. Ayrıca bu rakamın 2007 yılında 10 milyar metreküpe çıkarılması hedeflenmiştir (Sarıaslan, 2013: 73). Türkiye, İran ile ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinin bölgede yaşanan sorunlara ve yaptırımların etkilerinin azaltılmasına hizmet edeceğini düşünmektedir. Bu bağlamda İran ile ekonomik ilişkilerini artırmaya önem vermiş ve 1998 yılında 637 milyon dolar olan dış ticaret hacmini 2008 yılında 10,2 milyar dolara çıkarmıştır (İnat, 2009: 10-13).

2003 yılı itibariyle Türkiye'nin dış politikasının çok boyutlu/ çok merkezli olma ekseninde değişmesiyle İran ile olan ticari ilişkiler de farklı bir ivme kazanmıştır. 2003 yılında Türkiye'nin İran'a olan ihracatı 534 milyon dolar ve ithalatı ise 1 milyar 861 milyon dolardır (Öztürkler, 2017: 78). Sonraki yıllarda İran karşı karşıya kaldığı ekonomik yaptırımların etkilerini minimize etmek için komşusu olan Türkiye ile ilişkilerini geliştirmeye önem vermiştir (İnat, 2015: 20). Bu bağlamda 2012 yılına gelindiğinde İran'a olan ihracatımız 9 milyar 922 milyon dolara çıkarken ithalatımız da 11 milyar 965 milyon dolara ulaşmıştır. Toplam dış ticaret hacmimiz de 22 milyar dolara yükselmiştir (Öztürkler, 2017: 78). Bunun sebebi İran'ın yüksek miktarda Türkiye'den altın ithal etmesinden kaynaklanmıştır. Önemli bir nokta da yaptırımların 2010 yılına kadar genel olarak nükleer teknolojinin İran'a ulaştırılması noktasında olduğu için Türkiye ile olan ticaretinde büyük oranlarda engelleme yaşanmamıştır (Narin ve Gholizadeh, 2019: 10).

Amerikan hükümeti, Temmuz 2007'de İran ve Türkmen gazının Türkiye üzerinden Avrupa pazarlarına taşınmasına ilişkin Türkiye ile İran arasında yapılan anlaşmaya olumsuz tepki vermiştir. Öncelikle Türkiye'nin alternatif enerji kaynaklarına

çok ihtiyacı vardır. Diğer taraftan bu anlaşma bağlamında gerçekleşen önemli bir nokta ise ABD'nin, İran gazının Avrupa'ya iletilmesinin AB'nin kendi çıkarları bakımından önemli olmasından dolayı Türkiye'nin İran ekonomisine 20 milyon dolardan fazla yatırım yapmayı bırakması yönünde yaptığı baskıya boyun eğmemesi için AB de Türkiye'nin İran'la doğalgaz işbirliğini desteklemiştir (Oğuzlu, 2008: 9-10).

İran'ın nükleer programından vazgeçmemesi üzerine uluslararası toplumla arasında meydana gelen sorunların çözümünde Türkiye arabuluculuk rolü üstlenmiştir (Sinkaya, 2010a: 67). Abdullah Gül de 2010 yılında yaptığı bir açıklamasında uluslararası toplum ile İran arasındaki krizi diplomatik olarak yürütebilecek tek ülkenin Türkiye olduğunu ifade etmiştir (https://www.upi.com/Top_News/US/2010/09/22/Gul-Turkey-is-not-undermining-US-policy/35141285201479/?u3L=1, 2010). Türkiye'nin diplomatik girişimlerinin arkasındaki mantık, İran'ı nükleer konuda sorumlu bir yol izlemeye ve uluslararası toplumla çatışmasız bir politika çizgisi benimsemeye motive etmektir (Uygur, 2008: 6). Başbakan Erdoğan, G-20 zirvesi nedeniyle ABD'deki Brookings Enstitüsü'nde yaptığı konuşmada İran nükleer krizi konusunda arabulucu olarak ellerinden geleni yapmaya hazır olduklarını ifade etmiştir (<http://www.radikal.com.tr/politika/erdogandan-abdye-de-nukleer-resti-908478/>, 2008).

Türkiye'nin İran nükleer krizindeki aktif rolü ise P5+1 ile İran arasında Ekim 2009'da Viyana'da müzakere edilen Takas Anlaşması'nın başarısızlığa uğramasından sonra başlamıştır. Ardından, UAEA Direktörü Mohammad El-Baradey, Viyana grubu İran'a uranyum yakıtı tedarik edene kadar İran'ın düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyumunu gözetim altına alma (Sinkaya, 2010: 3) ve 1200 kg düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyumun Türkiye'de muhafaza edilmesi fikrini ortaya atmıştır (Keskin, 2013: 109). Baradey'in sunduğu bu fikir ilk olarak 9 Kasım 2010 tarihinde İstanbul'da yapılan İslam Konferansı Örgütü Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimî Komitesi (ISEDAK) Zirvesi'nde görüşülmüştür (Sarı ve Ürküt, 2014: 209). Türkiye tarafından hemen kabul edilen bu fikre karşı İran, temkinli davranarak düşük düzeyde zenginleştirilmiş uranyumu ülke dışına sevk etmeyeceğini açıklamıştır (Sinkaya, 2010: 3).

2010 yılında P5+1 ülkelerinin İran'a karşı yaptırım kararlarını onaylamalarına az bir süre kala BMGK' nin o dönem geçici üyeleri olan Türkiye ve Brezilya 17 Mayıs tarihinde İran ile Takas Anlaşması imzalamıştır. Yapılan bu anlaşma uluslararası

toplumun hem dikkatini çekmiş hem de olumsuz olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda aynı gün içerisinde ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton yaptığı açıklamada Türkiye ve Brezilya'nın bu hamlesine rağmen P5+1 ülkeleri ile yaptırım taslağı üzerinde anlaşmalarını belirtmiştir (Önder, 2013: 340).

Ayrıca Clinton İsraili yetkililerle birlikte anlaşmanın yetersiz olduğunu ve takas edilmesi planlanan 1200 kg uranyumun iddialara göre 2700 kg olması gerektiğini söyleyerek İran'ın da nükleer çalışmalarını durduracağına söz vermediği gerekçesiyle anlaşmanın geçerli olamayacağını ileri sürmüşlerdir (Gözen, 2011: 285-286). Böylece "Türkiye-Brezilya-İran Uranyum Takas Anlaşması" geçersiz olmuştur (Önder, 2013: 340). Viyana grubu, yani Batılı ülkeler tarafından Takas Anlaşması'nın reddedilmesi, Türkiye'nin Batılı ülkelere tepki göstermesine ve diğerlerinin İran'a ek yaptırım taleplerine neden olmuştur. Bu nedenle, Türkiye, BMGK' nın yeni yaptırımlarını onaylamayı da reddetmiştir (Sinkaya, 2010: 4). Türkiye aynı yıl Ekim ayında gerçekleştirilen NATO Zirvesi'nde görüşülmüş olan NATO Füze Kalkanı projesi kapsamında İran'ın tehdit olarak algılanmasına da karşı çıkmıştır (Sinkaya, 2011a: 24). Tüm bu gelişmelere rağmen Türkiye arabuluculuk rolünü devam ettirmiş ve İran ile p5+1 ülkeleri arasında yapılan müzakereler bu sefer İstanbul'da 21-22 Ocak 2011 tarihinde gerçekleşmiştir. Ancak AB Dış Politika Yüksek Temsilcisi Catherine Ashton toplantı sonrası yaptığı açıklamada müzakereler sonucunda olumlu kararlar alınmadığını ifade etmiştir (Sandıklı ve Emeklier, 2012: 8).

Türkiye, ABD ve AB'ye göre nükleer krizin çözümünde diplomatik yolları tercih etmiştir. Ancak AB, yaptırımlar karşısında İran'ın nükleer çalışmalarından vazgeçmemesi sonucunda ABD'nin çizgisine yaklaşarak uygulanan yaptırımlarda aktif rol oynamaya başlamıştır. 12 Ocak 2012 yılında Brüksel'de AB Dışişleri Başkanlarının gerçekleştirdiği toplantıda artık AB ülkeleri de İran'dan petrol ithalatını durduracaklarına dair karar almışlardır (Yazan, 2012: 93). Toplantı sonrasında aynı yıl içinde 1 Temmuz tarihinde AB'nin İran'dan ham petrol ve akaryakıt alımını yasaklayan yaptırımı yürürlüğe girmiştir (https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/07/120701_iran_eu_sanction, 2012). Türkiye ise BMGK kararları dışında alınan bu yaptırım kararlarına uymayacağını ifade etmiştir (Yazan, 2012: 93).

2013 yılına gelindiğinde nükleer krizden dolayı İran ile uluslararası toplum arasındaki gerilim artarak devam etmiştir. ABD, İran'ın 2012 yılında yaptırımların

etkisini hafifletmek amacıyla geliştirdiği “doğalgaz karşılığı altın” uygulamasına son vermek için İran’a yeni bir yaptırım paketi hazırlamıştır. 30 Kasım tarihinde Senato’dan geçen yaptırım paketinin Obama tarafından da imzalanmasıyla İran’a altın yaptırımını içeren yeni uygulamalar yürürlüğe girmiştir (Kırdar, 2013: 1). Yaptırımların Türkiye açısından etkisi Halkbank üzerinden olmuştur. Bu yaptırımlar ile Halkbank aracılığıyla üçüncü başka bir ülkenin İran’a yapacağı ödemeler engellenmiştir. Kırdar’a göre yasallaşarak yürürlüğe giren yaptırım paketinin temel amacının Türkiye ile İran arasında gerçekleşen altın ticaretinin önünü kesmektir. Türkiye bu yaptırım kararı karşısında altın ihracatını sadece İran’a yapmadığını ve bu kararı dikkate almayarak İran’dan altın karşılığında doğal gaz ithalatına devam edeceğini en üst düzeyde ifade etmiştir (Kırdar, 2013: 2). Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız ve Ekonomi Bakanı Zafer Çağlayan da Türkiye’nin BM yaptırımlarına uyduklarını ancak ABD’nin ek yaptırım kararlarına uymayacaklarını ifade etmişlerdir (Kırdar, 2013: 2).

2008 yılında meydana gelen dünya ekonomik krizi ve İran’a karşı uygulanan yaptırımlar Türkiye ile İran arasındaki ticaret hacminin düşmesine neden olmuştur. Ancak iki ülke de yaptırımlara rağmen ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine ayrıca önem vermiştir. Bu bağlamda müzakereleri 10 yıl süren “Tercihli Ticaret Anlaşması” Başbakan Erdoğan’ın 2014 yılının Ocak ayında gerçekleştirdiği Tahran ziyareti sırasında imzalanmıştır. 1 Ocak 2015 yılında yürürlüğe giren anlaşma ile İran Türkiye’ye sattığı sanayi ürünlerinde, Türkiye’nin de İran’a tarım ürünlerinde tarife indirimi uygulaması hususunda anlaşmışlardır. Başka önemli bir nokta da İran 125, Türkiye ise 140 çeşit üründe hem gümrük vergilerini kaldırmışlar hem de önemli oranda indirim yapmışlardır (İnat, 2015: 20). Toplam 265 olan ürün sayısının 400’e çıkarılması hedeflenmiştir ancak günümüzde bu hedefe ulaşamamıştır. Çünkü İran’ın uluslararası finansal sistemden uzaklaştırılması için yaptırımlar önemli bir etken olmuştur (Narin ve Gholizadeh, 2019: 12).

Yukarıda da ifade edildiği gibi ABD ve uluslararası toplumun İran’a karşı uyguladığı çok taraflı yaptırımlar Türkiye ile İran arasındaki ticaret hacminin düşmesine neden olmuştur (Narin ve Gholizadeh, 2019: 11). İki ülke arasındaki yıllık ticaret miktarı 2012’de 20 milyar doları aşmışken ancak 2016 yılında 10 milyar doların altına düşmüştür. İran ile dünya güçleri arasındaki nükleer anlaşmanın imzalanmasının ardından Ocak 2016’da Tahran’a karşı nükleerle ilgili yaptırımların çoğu kaldırılmış olsa da mevcut ABD

yaptırımları yabancı hükümetleri ve şirketleri İran'la iş yapmaktan caydırmış ve İran'ın uluslararası finansal sisteme ve yabancı ülkelere erişimini sınırlamıştır. Bunun üzerine İran ve Türk heyetleri 2017 yılında bankacılık ilişkilerini kolaylaştırmanın yollarını tartışmak için bir araya gelmişlerdir. İran Merkez Bankası Türkiye'de şube açacak ve Türk Merkez Bankası da İran'da şube açacaktır. İranlı ve Türk yetkililer, ticareti kolaylaştırmak için gümrük ve sınır güvenliği kısıtlamalarını hafifletmek için yeni anlaşmalar da imzalamışlardır (Majidyar, <https://www.mei.edu/publications/kurdish-vote-brings-iran-turkey-closer-erdogan-visits-tehran>, 2017).

2017 yılının temmuz ayında Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan Tahran'da Hassan Ruhani ve Dini Lider Ali Hamaney ile "stratejik görüşmeler" yapmıştır. Tahran'ı ziyaret eden Türk heyetinde aralarında enerji, ekonomi, gümrük ve ticaret, kültür ve turizm bakanlarının da bulunduğu çok sayıda kabine üyesi yer almıştır. Bu görüşme sırasında İki taraf arasında çok sayıda ticaret anlaşması imzalanmıştır. İran'a yönelik yaptırımların etkisini hafifletmek için iki tarafta gelecekteki işlemler için dolar yerine İran ve Türk para birimlerini kullanmayı da kabul etmiştir. Ayrıca Ruhani ve Erdoğan, Tahran ve Ankara'nın yakın gelecekte yıllık iki taraf arasındaki ticaret hacmini üç katına yani 30 milyar dolara çıkarmak için gerekli önlemleri alacaklarını duyurmuşlardır (Majidyar, 2017). Türkiye tarım ve enerji ürünlerini İran'dan alırken, İran'a da sanayi ürünleri satmaktadır. Ayrıca İran'a karşı uygulanan ekonomik ambargoların kalkmasından sonra İran'ın ihtiyacı olan sanayi ve altyapı projeleri ile mal ve hizmetlerin temin edilmesi açısından Türkiye önemli bir ortak konumundadır (Öztürkler, 2017:78). Türkiye sadece İran ihracatı için önemli bir pazar değil, aynı zamanda İran mallarının Avrupa'ya transit geçişi için bir "geçit" konumundadır (Majidyar, 2017).

2018 yılında ABD Başkanı Donald Trump, İran'ın nükleer programını durdurmak için 2015 yılında imzalanan anlaşmadan tek tarafı olarak çekildiğini açıklamış ve İran'a yönelik yeni ABD yaptırımlarının 6 Ağustos'ta yürürlüğe girmesiyle Tahran'la iş yapan firmaların ABD'den men edileceğini söylemiştir. Türkiye Enerji Bakanı Fatih Dönmez, ABD Başkanı Donald Trump 'ın İran'la ticaret yapan herkesin Amerika ile iş yapamayacağını söylediği açıklamasından bir gün sonra, Türkiye'nin uzun vadeli tedarik sözleşmesi uyarınca İran'dan doğal gaz almaya devam edeceğini söylemiştir. NATO üyesi Türkiye, enerji ihtiyacının neredeyse tamamı için ithalata bağımlıdır ve İran, Ankara'nın doğalgaz ve petrol alımlarında kilit bir tedarikçidir. Bu bağlamda Türk

rafinerisi Türkiye Petrol Rafineleri A.Ş. (TÜPRAŞ)'ın Tahran'dan yapılan petrol sevkiyatlarını zaten azaltmıştır ancak Türkiye açısından enerji ithalatını tamamen durdurması neredeyse imkânsızdır. Ayrıca Dönmez, Türkiye'nin İslam Cumhuriyeti ile uzun vadeli tedarik sözleşmesinin 2026 yılına kadar geçerli olduğunu ve Ankara'nın sözleşme tutarının 9,5 milyar metreküpünü almaya hazır olduğunu söylemiştir (<https://www.reuters.com/article/us-iran-nuclear-turkey-idUSKBN1KT210>, 2018).

Trump'ın açıklamalarından sonra Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın'ın yaptığı açıklama da bu durumun endişe verici olduğunu ve bölge de yeni çatışmalara, anlaşmazlıklara ve istikrarsızlığa neden olabileceğini ifade etmiştir. Ayrıca anlaşmanın devam etmesi taraftarı olduklarını da belirtmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, 2018a). Çavuşoğlu'da 24 Temmuz tarihinde Azerbaycan ziyareti sırasında konuyla ilgili yaptığı açıklama da ABD'nin İran'a yönelik yaptırımlarına karşı olduklarını ve uymak zorunda olmadıklarını belirtmiştir. Önceki yıllarda AB'nin Rusya'ya uyguladığı yaptırımları hatırlatarak Türkiye'nin onlara da katılmadığını yani ilkesel bağlamda genel olarak yaptırımları doğru bulmadıklarını ifade etmiştir (<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/disisleri-bakani-cavusoglu-irana-yonelik-yaptirim-kararlarina-uymak-zorunda-degiliz/1212744>, 2018).

2. Yaptırımlar Türkiye'nin İran'a Yönelik Politikalarını Nasıl Etkiliyor?

2002 yılında İran'ın nükleer programından dolayı ABD ile ilişkilerinin kriz boyutuna ulaşmasının aksine devrim sonrasında Türkiye ile ilişkilerin iyileşmeye başladığı dönem olmuştur. Türkiye açısından Rusya'ya olan enerji bağımlılığını hem azaltmak hem de alternatif enerji kaynakları oluşturmak amacıyla İran ile ilişkilerini geliştirmesi önem arz etmektedir. İran açısından ise uluslararası toplum tarafından uygulanan yaptırımlar nedeniyle zor bir süreç geçirmiş ve geçirmektedir. Bu çerçevede Türkiye'nin bölgede hem iyi bir pazar olması hem de İran'ın uluslararası dünyada giderek yalnızlaştırılması iki ülkenin politik bağlamda yakınlaşması için zemin oluşturmuştur (Deliktaş, 2020: 42).

İran'ın nükleer krizi bağlamında Türkiye ile İran ilişkilerini sınırlandıran iki durum olmuştur. Bunlardan birincisi BMGK'nın ve uluslararası toplumun aldığı yaptırım

kararları iki ülke arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin gelişmesine engel olmuştur. İkincisi ise iki ülke arasında gelişen ilişkiler ve Türkiye'nin İran'ı desteklemesi ABD'nin Türkiye'ye karşı baskı yapma potansiyelini artırmıştır (Yetim ve Kalaycı, 2011: 92). Bush yönetimi, İran nükleer krizi konusunda kendisinin uyguladığı sert politikaları bölge ülkelerinin de uygulaması konusunda baskı yapmıştır (İnat, 2009: 12). ABD Büyükelçisi Gregory Schulte'nin 29 Nisan 2008 tarihinde İran'ın nükleer programı hakkında görüşme yapmak üzere Türkiye'yi ziyaret etmesi bu minvalde değerlendirilmiştir. Çünkü Schulte, görüşme sırasında Türkiye'ye nükleer kriz konusunda daha sert bir dış politika izlemesi için baskı yapmış ve Türkiye ile İran arasında gerçekleştirilen siyasi ve ticari ilişkileri eleştirmiştir (<https://www.dunyabulteni.net/abd-iran-konusunda-turkiyeden-ne-bekliyor-makale,5144.html>, 2008).

Schulte'nin Türkiye ziyaretinden sonra 26-28 Ekim 2008 tarihleri arasında Türkiye'de ticari ve ekonomik projelerin gündemde olduğu bir İran ziyareti gerçekleştirmiştir. Bu projelerden ilki Van ve Iğdır'ın da adının geçtiği iki ülke arasındaki sınırın her iki kısmında "serbest bölgelerin" kurulması olmuştur. İkinci görüşülen proje, iki ülke arasında ticaretin "milli paralarla" yapılması konusunda olmuştur. Görüşülen üçüncü proje ise, İran'ın Bandar Abbas limanı ile Trabzon limanı arasında mal taşınmasını sağlayacak bir ağ sistemi kurulması hakkında gerçekleşmiştir (Sinkaya, 2009: 22-23). Türkiye ile İran ilişkilerinin ABD yaptırımları nedeniyle kesintiye uğramasını engellemek için Erdoğan'ın İran ziyareti sırasında görüşülen ticaretin "milli paralarla" yapılması konusuna Tahran yönetimi de adım atarak takas yöntemini geliştirmişlerdir. İran'ın en büyük doğal gaz müşterisi olan Türkiye, yaptırımlar nedeniyle dolar veya Euro ödemesine engel olduğu için ithalatı için İran'a Türk lirası ile ödeme yapmıştır. İranlılar daha sonra Halkbank hesaplarında tutulan bu lirayı Türkiye'de altın almak için kullanmışlardır. İran'a 2012 yılında yapılan altın ihracatı 2011 yılındakinden on kat fazla olarak 6,5 milyar dolara yükselmiştir. Böylece iki ülke arasındaki ekonomik soruna geçici de olsa bu durum çözüm olmuştur (<https://www.reuters.com/article/us-iran-turkey-sanctions-idUSBRE91E0IN20130215>, 2013). İran'a uygulanan yaptırımlar Türkiye'de İranlı şirketlerin kurulmasına engel olamamıştır. 2010 yılında 418 tane İran sermayeli şirket kurulurken BMGK'nın 1929 sayılı yaptırım kararından sonra ise bu sayı 590 şirkete ulaşmıştır. 2011 yılının sonunda

ise 2 bin 140 İran sermayeli şirket kurulmuştur. (<https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2012/02/19/iranin-parasi-turkiyeye-akiyor>, 2012).

ABD'nin İran nükleer çalışmaları nedeniyle uyguladığı yaptırımlara rağmen Türkiye ve İran doğal gaz üretimi ve satışı üzerine 17 Kasım 2008 tarihinde Tahran'da İran Petrol Bakanı Gulam Hüseyin Nozeri ile Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Hilmi Güler tarafından bir Mutabakat Zaptı (MoU) imzalanmıştır (<https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/iran-la-dogalgazda-anlastik-guney-pars-boru-hatti-yapilacak-10382895>, 2008). Buradan çıkarılan doğalgaz sadece Türkiye'ye değil aynı zamanda 30 milyar metreküp İran ve Türkmen doğalgazı Türkiye üzerinden Avrupa'ya da transfer edilecektir (Habibi, 2012: 4). Bunun için anlaşma yeni boru hattı inşa edilmesi teklifini de içermekteydi. Ayrıca bu anlaşmaya göre Türkiye, Güney Pars Havzası'ndaki 22, 23 ve 24. doğalgaz fazlarının işletme yükümlülüğünü elde edecektir (Kinnander, 2010: 11-12). Ancak ABD bu projeye olumsuz tepki vermiştir. Çünkü Türkiye alternatif enerji kaynaklarına ihtiyacı olduğu için ABD'nin İran ekonomisine 20 milyon dolardan fazla yatırım yapmayı bırakması yönündeki baskısına boyun eğmemiştir. Türkiye bir kez daha kendisini ABD ile İran arasında sıkışmış konumda bulmuştur. (Oğuzlu, 2008: 9-10).

Türkiye başka bir sınırlılık noktasını, 2010 yılında İran'a karşı BMGK tarafından 1929 sayılı yaptırım kararına Brezilya ile birlikte hayır oyu kullandıktan sonra yaşamıştır. Çünkü hayır oyu kullanmasına rağmen yine de BMGK tarafından oy çokluğu ile kabul edilerek uygulanmaya konan BM kararlarına uyacağını ifade etmiştir (Yetim ve Kalaycı, 2011: 107). Bu durum Türkiye'nin uluslararası toplumun bir parçası olmasından kaynaklı yaşadığı sınırlılıktır. Ayrıca BM'nin aldığı yaptırım kararları Türkiye ile İran arasında iyi giden ilişkilerin seyrini değiştirmiş ve ticari ilişkileri olumsuz yönde etkilemiştir. Böylece ticaret oranlarında düşüşler yaşanmıştır (Yegin, 2014: 19).

AB'nin 1 Temmuz 2012 tarihinde yürürlüğe giren İran'dan akaryakıt ve petrol ithalatını yasaklayan yaptırım kararı neticesinde doğalgaz ve petrol fiyatlarının artması Türkiye'yi de olumsuz olarak etkilemiş ve başka bir sınırlılık noktası oluşturmuştur. Çünkü Türkiye her ne kadar BM yaptırımları hariç diğer uluslararası toplumun yaptırım kararlarına uymayacağını ifade etse de Bush döneminde olduğu gibi yine ABD'nin baskılarına maruz kalabilir. Bir taraftan ABD İran'dan petrol ithal eden Türk firmalarını kara listeye alabilir. Diğer yandan ise ABD tarafında yer alarak İran'a karşı alınan

yaptırım kararlarını uygulamak Türkiye açısından olumsuz bir durum oluşturacaktır. Çünkü Türkiye ihtiyacı olan petrolün üçte birini İran'dan ithal etmektedir. Böylece her iki durumda da ekonomik açıdan olumsuz etkilenecek olan ülke Türkiye olacaktır (Yazan, 2012: 93).

2012 yılında AB'nin İran'a yönelik bu yaptırım kararı karşısında Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Taner Yıldız "Türkiye için BM kararının hukukten bağlayıcı olduğunu söylemeliyim. Onun haricinde biz bir AB üyesi ülke değiliz. Dolayısıyla AB'de alınan kararların hukukten Türkiye açısından bir bağlayıcılığı bulunmamaktadır. Türkiye aynı şekilde ABD içinde alınan kararlar için de aynı cümleleri söyleyebilir" demiştir. Ancak Türkiye, Yıldız'ın bu ifadesinden sonra ABD'nin baskıları sonucunda İran'dan petrol ithalatını azaltmıştır (Önder, 2013: 347). Türkiye benzer bir kısıtlılık durumunu 2013 yılında ABD'nin İran'a karşı aldığı ek yaptırım kararlarında da yaşamıştır. ABD, Türkiye'nin bu yaptırım kararlarını uygulamaması durumunda bankacılık ve finans alanlarında iki ülke arasındaki ilişkilerde sıkıntılar oluşabileceğine dair sinyaller vermiştir. İran'dan petrol alan şirketler ithalat oranlarını azaltarak ABD'nin kara listesine alınmaktan kurtulmuşlardır. Bu nedenle, TÜPRAŞ ABD'nin baskılarına alternatif olarak Suudi Arabistan ile iletişime geçerek ihtiyacını bu ülkeden giderme yolunu tercih etmiştir (Kırdar, 2013: 3). Bu iki durumda Türkiye'nin uluslararası toplumun üyesi olarak ABD karşısındaki kısıtlılığını göstermektedir.

Türkiye ve İran'ın uluslararası toplumun yaptırımlarından etkilenmemek için geliştirmeye çalıştıkları tüm ekonomik ve ticari ilişkilerine rağmen petrol ithalatında önemli oranda düşüş yaşanmıştır. Yaptırım dönemleri öncesinde Türkiye petrol ihtiyacının %51'ini İran'dan karşılarken yaptırımlar sonrası bu oran %28,5'lere kadar düşmüştür. Benzer süreç İran'ın ham petrol ithalatında da yaşanmıştır. 2010-2011 yılları arasında ABD'nin tek taraflı İran'a yönelik ambargo uygulamalarından önce İran'ın ham petrol ithalatı 7,2 milyon tondan 9,2 milyon tona çıkarak artış gösterirken ambargolar sonrasında 7,5 milyon tona düşmüştür (<https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/iran-petrolu-gitti-irak-petrolu-geldi-1828775>, 2014).

8 Mayıs 2018 tarihinde ABD'nin İran nükleer anlaşmasından çekilmesinden sonra 20 Temmuz'da ABD Hazine ve Dışişleri Bakanlığı yetkililerinden oluşan bir heyet Türkiye'ye ziyaret gerçekleştirmişlerdir. Görüşmeye Türk heyetinde diplomatik yetkililerin yanı sıra Hazine ve Maliye Bakanlığı temsilcileri de yer almıştır. Bu ziyaret

sırasında İran'a yönelik yeni yaptırım kararlarının ABD'nin Türkiye ile yürüttüğü müttefiklik ilişkisi bağlamında Ankara hükümeti tarafından da kabul edilmesinin gerekliliği üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu konuda uygulama takvimi talebinde de bulunmuşlardır (Köylü, 2018).

Türkiye'nin ABD yönetimi ile ilişkilerinin iyi gittiği dönemlerde olmak üzere İran'a yönelik alınan yaptırım kararlarına uymayacaklarını net bir tavırla ifade etmişlerdir (Kardaş, 2017: 9). Ancak Türkiye'nin uluslararası toplumun üyesi olmasından kaynaklı İran başta olmak üzere Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerinde ve politikalarında bağımsız olarak hareket edebilmesinin önünde sınırlamalar söz konusudur (Yıldırım, 2014: 62). Yani Türkiye'nin uluslararası toplum ile olan ilişkileri İran politikasında önemli bir belirleyici olmuştur (Kardaş, 2017: 9).

3. Yaptırımların Türkiye'nin Çoklu Kimlikleri Açısından Sonuçları

Türkiye ve İran sahip oldukları gerek coğrafi konumları ve tarihi geçişleri bakımından gerekse de kültürel ve jeopolitik kimlikleri açısından bölgenin en önemli ülkeleridir. Kimlik faktörü en küçük ölçekte iki ülke arasındaki ilişkilerden en büyük ölçüğe yani uluslararası sistemde ki konumlarına kadar etkili olmaktadır (Ercan, 2015: 429-430). Kimliği oluşturan öğeler arasında tarih, coğrafya, din, dil ve kültür gibi faktörler bulunmaktadır. Türkiye'de bu faktörler çerçevesinde çok farklı kimliklere sahip olan bir ülkedir. Bu bağlamda Türkiye bir yandan Batılı diğer yandan ise Müslüman ve Osmanlı kimliklerine aynı anda sahip olan bir ülkedir (Ekşi, 2009: 97). Bu durumda dış politika tercihlerini etkilemektedir.

İran nükleer krizi çerçevesinde Türkiye'nin hem uluslararası toplumun bir üyesi olarak Batı ile hem de dini kimliği bağlamında komşusu olan İran ile ilişkilerini nasıl devam ettireceği tartışılan bir konu olagelmıştır. Bir taraftan geliştirmeye çalıştığı yeni dış politika tercihleriyle bölgesel barış ve istikrarı sağlamak için aktif olarak rol almaya çalışan Türkiye, diğer taraftan ise komşusu İran ile geliştirdiği iyi ilişkiler sebebiyle uluslararası ortamda yalnız kalma ve uluslararası toplumun İran'a karşı askeri anlamda müdahale etme ihtimali karşısında da bölgede oluşacak istikrarsızlık ile karşı karşıya kalma tehlikesi yaşayabilir (Yetim ve Kalaycı, 2011: 86). Ancak Türkiye bütün zorlu şartlara rağmen İran ile ilişkilerinde yakınlık kurmaya devam etmiştir. Böylece bölgede

İran ile kendi çıkarları ve kimlik perspektifinden işbirliğini önceleyen politikalar geliştirmiştir.

Türkiye geçmişte kendisini Batılı uluslararası toplumun doğal bir parçası olarak görmüş ve bölgesel gelişmelere Batılı bir bakış açısıyla bakmayı tercih etmiştir. Türk elitlerinin çoğunluğu, Türk kimliğinin İslami ve Doğulu özellikleri ne kadar az vurgulanırsa, Türk kimliğinin laik ve Batılı yönlerinin o kadar fazla gerçekleşeceğine inanmışlardır (Oğuzlu, 2008: 13). Bu durumda Türk dış politikasında Cumhuriyet döneminden 2003 yılına kadar devam etmiş ve Batılı kimliği aktif olarak rol oynamıştır. Ancak 2000'lerde AKP'nin kurulması ile başlayan ve Ahmet Davutoğlu'nun Başbakanlık Dış politika Başdanışmanı olmasıyla devam eden süreç içerisinde çok kimlikli yapının dış politikada etkili olduğu döneme geçilmiştir (Ekşi, 2009: 98). AKP hükümeti, önceki Türk hükümetlerinden farklı olarak, Türkiye'nin İslami ve Ortadoğulu özelliklerine daha fazla vurgu yapmıştır (Oğuzlu, 2008: 13). Türkiye'nin sahip olduğu bu Müslüman kimliği Ortadoğu ülkeleriyle ilişkilerinde hem arabulucu hem de kolaylaştırıcı bir rol oynamasına imkân sağlamıştır (Ekşi, 2009: 99).

Oğuzlu' ya göre (2008: 13) Türkiye'nin dış politikasında Ortadoğu ile yakın ilişkiler kurması kültürel ve tarihsel faktörlerin yükselişine de bağlanabilir. Aslında bu süreç, Soğuk Savaş sonrası dönemin ilk yıllarına kadar uzanmaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Türkiye, Orta Asya, Kafkaslar ve Balkanlar'da yeni kurulan devletlerle daha yakın ekonomik ve siyasi ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır. Bunu yaparken, Türkiye'nin kimliğinin Türk ve İslami yönleri pek çok kişi tarafından çok önemli değerler olarak kabul edilmiştir.

1990'larda ABD'nin Türkiye'den giderek uzaklaşması Türkiye'nin başta İran olmak üzere bölge ülkeleriyle yakınlaşmasına neden olmuştur (Ünver, 2013: 65). AKP'nin 2002'de Türkiye'de iktidara gelmesinden bu yana, Türkiye ve İran çeşitli alanlarda işbirliği yapmışlardır. İran ve Türkiye'nin yakınlaşmasında Türkiye'nin İslami kimliğinin AKP dönemi ile yeniden canlanması etkili olmuştur. Böylece bu durum iki ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin gelişmesine de zemin hazırlamıştır. Çünkü ülkeler ticari bağlar kurdukça çatışma potansiyelinin azalacağı inanırlar. Türkiye de yumuşak güç kullanarak tüm komşularıyla olan gerilimi azaltmaya çalışmıştır (McCurdy, 2008: 88).

Türkiye, İran ile ticaret ve turizm alanlarında çeşitli anlaşmalar imzalarken Güney Pars doğal gaz sahasına da yatırımlar yapmıştır. Ayrıca ABD Kongresi'nin İran'a karşı aldığı yaptırım kararlarına meydan okuyarak İran'ın nükleer kapasitesini barışçıl amaçlar için kullanacağını ileri sürerek bunun yerine İsrail'in nükleer cephaneliğini eleştirmiştir (Ünver, 2012: 2). İran'ın nükleer çalışmalarının Türkiye tarafından olumlu karşılanmasının en önemli nedeni ortak bir dine sahip olarak Müslüman kimliğini paylaşmalarıdır (Kıbaroğlu ve Çağlar, 2008: 70).

Aynı zamanda Türkiye'nin İran'a karşı bu olumlu tutumunun diğer bir nedeni de 2000'lerde değişmeye başlayan dış politika anlayışıdır (Yetim ve Kalaycı, 2011: 88). 2002 yılında Türkiye'nin dış politikası "Komşularla sıfır sorun" ilkesi çerçevesinde bir değişim yaşamıştır. Bu ilke bağlamında sadece batı ile değil tüm ülkelerle ilişkilerin geliştirilmesine önem veren, arabulucu ve aktif bir dış politika anlayışı geliştirilmiştir (Tan ve Akbulut, 2012: 101). Türkiye'nin İran'a yönelik uzlaşmacı tutumu ve özellikle İran'a BM yaptırımlarının uygulanmasına karşı çıkması bazı analistler tarafından Türk dış politikasında yaşanan eksen kayması olarak değerlendirilmiştir. Sinkaya'ya göre (2010: 1) ise İran'la ikili ilişkileri geliştirilmesi Türkiye'nin dış politikasında İslami kimliğinden kaynaklanmaktadır.

Türkiye'nin 9 Haziran 2010 tarihinde BMGK' da İran'a karşı uygulanması için alınacak olan yaptırım kararlarında Brezilya ile birlikte hayır oyu kullanması da Türk dış politikasında dini kimliğin etkili bir faktör olup olmadığı tartışmasını gündeme getirmiştir (Yetim ve Kalaycı, 2011: 87-88). Türkiye'nin bu kararlarla beraber tüm İran politikalarında "dini kimliği" ön plana çıkmıştır (Sinkaya, 2011: 95). Bu nedenle ABD ile karşı karşıya kalan Türkiye'nin Ortadoğu politikalarının ne kadar farklı boyutlarda ilerlediği açıkça ortadadır. Ayrıca Türkiye hem NATO da hem diğer uluslararası platformlarda İslam ülkelerinin ve bölge ülkelerinin hamisi gibi bir rol oynamaya başlamıştır (Sinkaya, 2011: 96).

Türkiye'nin Tahran anlaşması için gösterdiği çaba; BMGK' da İran'a yönelik 1929 sayılı yaptırım kararına hayır oyu kullanması ve NATO Füze Kalkanı projesinin hiçbir ülkeye karşı yapılmadığını göstermek için uğraşması ABD yönetimi açısından da Türkiye'nin İran nükleer krizine bakış açısını ideolojik temellere dayandırma nedenleridir. Yani iki ülke arasında İslam dininin getirdiği bir dayanışma ve ortak dini kimlik etkisi bulunmaktadır (Önder, 2013: 355-357).

Uluslararası toplumun yaptırımları çok taraflı olduğu için hem İran'ı hem de İran ile ilişkisi olan başta Türkiye olmak üzere bir çok ülkeyi etkilemiştir. Bu etki alanının hem ticari hem de siyasi alanda olduğunu görmekteyiz. Türk yetkililer de her defasında yaptıkları açıklamalarda yaptırımlara karşı tavırlarını net bir şekilde ifade etmişlerdir. Ancak her iki ülke de yaptırımlardan etkilendikleri için ticaret ilişkilerinde de etkilenmemeleri imkânsız olacaktır. Böylece iki ülke de ticaret ilişkileri bağlamında aldıkları etkiyi minimize etmek için farklı uygulamalar denemişler ve çeşitli anlaşmalar imzalamışlardır. Ayrıca Kardeş'a göre (2010:118) 2000'lerde Türkiye'nin ikili ilişkilerinde güvenlik merkezli dış politikadan çıkması aynı zamanda değişimi de beraberinde getirmiştir. Böylece Türkiye uluslararası topluma dahil olmasının getirdiği dış politika tercihlerinin aynı yönde ilerlemesi gerektiğine dair politik baskıyı geride bırakarak kendi çıkarlarına öncelik vermiştir.

Türkiye'nin sahip olduğu dini kimliğin İran nükleer krizinde aktif rol oynadığını açık bir şekilde görmekteyiz ancak diğer taraftan Batı uluslararası toplumun bir parçası olmasından dolayı hala süregelen Batılı kimliği de etken olmuştur. Bunu şu örneklerle açıklayabiliriz: 2012 yılında AB'nin İran'a uyguladığı yaptırım kararına Türkiye uymak istemeyince ABD'nin araya girerek Türkiye'ye baskı uygulaması sonucu Tahran'dan petrol ithalatını azaltmak durumunda kalmıştır. Benzer bir durumu 2013 yılında Türk şirketleri ABD'nin kara listesine girmemek için yaşamıştır. 2018 yılında ise ABD'nin, İran ile 2015 yılında yaptığı anlaşmadan çekilmesi ve ardından Trump'ın Tahran ile ticaret yapan firmaların ABD ile ilişkilerinin kesileceğini söylemesi üzerine Türk rafinerisi olan TÜPRAŞ'ta Tahran'dan petrol alımını azaltmak durumunda kalmıştır (Çakır, 2018: 18). Son olarak da Türkiye, BMGK'nın 1929 sayılı yaptırım kararına hayır oyu kullanmasına rağmen bu kararın oy çokluğu ile kabul edilmesinden sonra bu karara uyacağını ifade etmesi Türkiye'nin Batı uluslararası toplumundan çıkmak istemediğini ve Batılı kimliğini bırakmak istemediğini göstermektedir.

Tüm bu bilgiler ışığında da görülmektedir ki Türkiye'nin bu çok kimlikli yapısı bazı dönemlerde dış politikasında çatışmalara da neden olmuştur. Türkiye yaptırımlara ne kadar karşı çıksa da bu çatışan kimlikler içerisinde Batılı kimliği ve Batı uluslararası toplumun bir parçası olması nedeniyle yaptırımların bazılarını uymak zorunda kalmıştır. Ama diğer taraftan da dini kimliği nedeniyle nükleer krizde hem İran'ın yanında olmuş hem de ilişkilerini geliştirmeye devam etmiştir. Yani Türkiye'nin burada bir tarafı tercih

etmeden aynı anda çoklu kimliklerini nasıl işlettiğini görmekteyiz. Çünkü Türkiye'nin İran'ın yanında yer alırken Batılı kimliğini bırakması söz konusu olmamıştır. Sadece dönemsel çıkarlarına göre Türkiye'nin hareket ettiğini söyleyebiliriz.



SONUÇ

Bu çalışma kapsamında, “Batı uluslararası toplumu tarafından İran’a yönelik uygulanan yaptırımların Türkiye açısından anlamı nedir?” ve “Türkiye’nin çoklu kimliği İran’a yönelik uluslararası yaptırımlarda nasıl rol oynamıştır?” sorularına yanıt aranmıştır. Bu sonuç bölümünde hem yukarıdaki soruların cevapları verilecek hem de çalışmanın ampirik ve teorik katkılarına değinilecektir. Bölüm sınırlılıklar ve muhtemel çalışma konusu önerileriyle son bulacaktır.

Tarihsel olarak 1979 İslam devrimi öncesinde ABD’nin desteği ile nükleer çalışmalarına başlayan İran, Devrim sonrasında değişen dış politika tercihleri nedeniyle ABD ile yollarını ayırmıştır. ABD, Devrim sonrasında yaşanan rehine krizi nedeniyle İran’a yönelik ilk yaptırım kararlarını uygulamıştır. İran’ın 1990’lı yılların sonunda nükleer çalışmalarına gizli olarak tekrar başlaması ve UAEK’ya bildirmemesi sonucunda bu çalışmaların 2000’lerin başında ortaya çıkması uluslararası krize dönüşmesine neden olmuştur. Böylece ABD’nin baskıları sonucunda BMGK’da İran’a yaptırım uygulamaya başlamıştır. Ayrıca AB’nin hem tek taraflı uyguladığı yaptırımlar hem de BM yaptırımlarını desteklemesiyle yaptırımlar çok boyutluluk kazanmıştır.

Türkiye, İran nükleer krizine karşı Batı uluslararası toplumundan farklı bir yaklaşım göstermiştir. Çünkü Türkiye her zaman meselenin barışçıl yollarla çözülmesi taraftarı olmuştur. Ayrıca İran’ın nükleer çalışmalarının sivil amaçlı olduğunu deklare ederek yaptırımlara her alanda karşı çıkmıştır. 2010 yılında BMGK’da 1929 sayılı yaptırım kararına ‘hayır’ oyu kullanması yaptırımlara karşı olan tutumunu açık bir şekilde göstermektedir. Türkiye’nin bu tavrının siyasi yöneticiler tarafından da defalarca ifade edildiği çalışmada gösterilmiştir. Bu dönemde yaptırımlardan etkilenen iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin olumsuz etkilerini minimize etmek için daha fazla anlaşma yapılarak ticaret ilişkilerin geliştirilmesine önem verilmiştir. Böylece Türkiye’nin kendi ulusal çıkarları bağlamında hareket ettiği görülmektedir.

Bunun belirleyici faktörünün de Türkiye'nin çoklu kimlik yapısının bir sonucu olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda yukarıda da verilen örneklerde görüldüğü üzere Türkiye'nin gösterdiği tutumda İran ile paylaştığı ortak dini kimlik olgusunun etkili olduğu görülmüştür. Çünkü Türkiye tüm engellemelere rağmen İran ile ilişkilerini geliştirmek için elinden geleni yaptığı görülmüştür. Ancak diğer taraftan da 2012, 2013 ve 2018 yıllarında uluslararası yaptırımlar karşısında etkilenmemek için Tahran'dan petrol ithalatını azaltmak durumunda kalmıştır. Bu durum da Batılı kimliği gereği hareket ettiğini göstermektedir. Yani Türkiye'nin bu çok kimlikli yapısı dış politikada dönem dönem farklı yönelimlere sebebiyet vermiştir.

Tüm bu bilgiler çerçevesinde tez çalışmasından elde edilen bulgular şöyle açıklanabilir:

Çalışmanın ulaştığı birinci sonuç, devletlerin sahip oldukları kimliklerin dış politika tercihleri üzerinde etkili bir faktör olduğudur. Türk dış politikasında Batılı fikişsel unsurların yerini medeniyetsel, dini ve etnik unsurlara bırakması dolayısıyla kimlik özelliklerinde ve çıkar algılamalarında da değişiklik yaşanmasına neden olmuştur. Campbell' in de ifadesine göre devlet kimliği, bir devletin dış politikadaki hareket alanını doğrudan etkilediği için önemli bir kavramdır. Türkiye' nin çoklu kimliği içerisinde önemli bir yere sahip olan dini kimliği İran nükleer krizindeki tavrını belirlemede etkili olmuştur. İnşacılık kuramının teorisyenlerinden olan Wendt' in de ifade ettiği gibi bir devlet birden çok tür kimliğe sahip olabilir. Türkiye' de bu konumda yer almaktadır. Yani Türkiye Batılı kimliğinin haricinde geçmişten getirdiği ve günümüzde de etkili olan medeniyetsel, dini ve etnik çoklu kimlik yapısına sahip bir ülkedir. Ayrıca Dunne' ye göre uluslararası toplumun üyesi olan bir devlet dış politikasında karar alırken diğer üyelerini etkileyip etkilemediğini hesaba katmalıdır. Ancak Türkiye Dunne' nin yaklaşımına göre ABD ile olan ilişkilerinin olumsuz sonuçları olması ihtimalini göze alarak kendi ulusal çıkarları gereği İran nükleer krizinde İran'ın yanında yer almıştır.

Çalışmanın ulaştığı ikinci sonuç, uluslararası toplum üyesi olduğu devletler üzerinde belirli etki alanlarına sahiptir. Bull ve Watson'a göre bu durumu şöyle açıklayabiliriz: Uluslararası toplumun bir parçası olan her devletin dış politikadaki

tercihlerinin diğerlerinin planları üzerinde etkili bir araç olduğunu ifade etmişlerdir. Bu bağlamda Bush yönetiminin İran nükleer krizinde uyguladıkları kendi politikalarının Türkiye tarafından da uygulaması için 2008 yılında Türkiye'yi ziyaret etmeleri bu perspektifte değerlendirilmiştir.

Çalışmanın ulaştığı üçüncü sonuç, uluslararası toplumun kurumlarından olan Büyük güçler idaresi kurumu açısından, uluslararası toplum içerisinde büyük güç olarak kabul edilen ABD ve AB'nin yürüttüğü bazen benzer bazen de farklı politikalar incelenmiş ve bölgesel çıkarlarının karar almada etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Bull'un da ifade ettiği gibi büyük güçler çoğu zaman krizleri kontrol etmek yerine kışkırtmaya çalışırlar ve düzeni sağlamak yerine düzensizliği teşvik edecek biçimde davranırlar.

Çalışmanın ulaştığı dördüncü sonuç, Güç dengesi kurumu açısından büyük güçlerin yaptırımlar konusunda işbirliği yaparak Ortadoğu bölgesinde İran'ın tek başına baskın bir güç olarak ortaya çıkmasını engellemek istemişlerdir. İO teorisyenlerinden Grotius'a göre güçler dengesi, hiçbir devletin diğer devletlere göre daha güçlü olmamasını yani gücün devletler arasında eşit dağılımını ifade etmektedir. Böylece nükleer silah elde etmesi ile bölgede baskın güç unsuru olarak ortaya çıkabilecek olan İran, ABD'yi ve diğer büyük güçleri pasifize edebileceği sonucuna varılmıştır.

Çalışmanın ulaştığı beşinci sonuç, diplomasi kurumu açısından ise nükleer krizde Türkiye, Batı uluslararası toplumu gibi askeri olarak müdahale etme fikri yerine farklı çözüm arayışları sonucunda arabuluculuk faaliyetleri ile beraber sorunun müzakereler ve görüşmelerle barışçıl bir şekilde halledilmesi için çaba harcadığı sonucuna varılmıştır. Çünkü diplomasi kurumunun işlevlerinden biri de uluslararası ilişkilerde ortaya çıkan anlaşmazlıkları en aza indirmektir.

Çalışmanın ulaştığı altıncı sonuç, uluslararası hukuk kurumu perspektifinden uluslararası toplum düzenin sağlanması bakımından İran'a yaptırımlar uyguladığı ve çeşitli anlaşmalar yaptığı sonucuna varılmıştır. Çünkü uluslararası hukuk kuralları, uluslararası toplumda düzenin sağlanması için Watson tarafından trafik kurallarına benzetilmiştir.

Bull'a göre de uluslararası hukukun düzene ilişkin işlevlerinden biri olan devletler ve diğer aktörler arasındaki anlaşmalarla ilgili olması çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Çalışmanın ulaştığı yedinci sonuç olan savaş kurumu açısından ise uluslararası toplumda iki farklı çıktısı olmaktadır. Çünkü savaş hem uluslararası toplumdaki düzensizliğin bir yansıması iken hem de bir devletin kendi amaçlarına ulaşmak için kullandığı dış politika aracıdır. Bu açıdan Bull'un ifade ettiği gibi bir devlet uluslararası hukuku uygulamak ve güç dengesinin korunması için başka bir devlete karşı savaş kurumunu çalıştırabilir. Bu durum ABD açısından İran'ın nükleer silah üretmesi tehlikesi karşısında Ortadoğu bölgesinde güç dengesinin bozulacağı endişesiyle caydırıcı güç unsuru olarak askeri müdahalede bulunabilir.

Çalışmanın ulaştığı sekizinci sonuç, Türkiye'nin İran'a karşı uygulanan yaptırımlar karşısında gösterdiği net tavır yaptırımların uygulanmaması açısından bir etki oluşturmamıştır. Bunu BMGK' nın 1929 sayılı yaptırım kararına karşı Türkiye'nin 'hayır' oyu kullanmasına rağmen yine de bu kararın yürürlüğe girmesinde görmekteyiz.

Çalışmanın ulaştığı dokuzuncu sonuç, İran nükleer krizinde asıl sorun İran'ın nükleer çalışma yapması değil, bu çalışmalarını İslam Devrimi sonrası oluşan yeni Batı karşıtı İslami rejimin yapıyor olması idi. Yani İran'ın nükleer çalışmalarının tarihsel arka planına baktığımızda ABD desteği ile başlayan süreç 1979 Devrim sonrasında sorun teşkil etmeye başlamıştır. Böylece Batı açısından İran'daki mevcut İslami yönetim anlayışı devam ettiği sürece İran nükleer krizi de devam edecektir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi çalışma kapsamında bazı bulgulara varılmıştır ancak çalışmanın bazı kısıtlılıkları da bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi Farsça dilinin bilinmemesi nedeniyle bu dilde yazılmış kaynakların incelenememesine neden olmuştur. Diğer sınırlılık alanı ise Türkiye'de ve tüm dünyada etkili olan pandemi süreci nedeniyle saha çalışması yapılamamıştır. Bu çalışmalarda yapılmış olsa daha farklı sonuçlar elde edilebilirdi. Ayrıca çalışmanın yüksek lisans tezi olması sebebiyle konu daha öz anlatılmaya çalışılmış bu da İnşacılık teorisinin kapsamlı açıklanması gibi konuların

analiz dışında bırakılmasına sebep olmuştur. Bu nedenle İnşacılık teorisi sadece Türkiye'nin sahip olduğu kimlikler ve İO ile ortak noktaları açısından ele alınmıştır.

Bu çalışmada yer alan iki araştırma sorusu haricinde “Türkiye'nin İran ile ortak dini kimlik paylaşmasının Batı uluslararası toplumu için anlamı nedir?” sorusu sorularak konu uluslararası toplumun bakış açısından da incelenebilirdi. Ayrıca İran'ın nükleer çalışmalarında Rusya ve Çin'in izlemiş olduğu tutum ve politikalar ortaya konularak konuyla ilgili daha fazla aktörün bakış açısı sunulabilirdi. ABD'nin Irak operasyonundan sonra İran'ın nükleer çalışmaları nedeniyle sıranın İran'da olup olmadığı gündemde olan ve çok tartışılan konulardan biridir. Bu bağlamda ABD'nin İran'a müdahalede bulunup bulunamayacağı çoğulcular ve dayanışmacılar açısından tartışılabilirdi. Bu çalışma kapsamında dışarıda bırakılan bu konularla ilgili yapılacak benzer çalışmalar ile literatüre katkı sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- AHMAD, F. (1995) **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Çev. Yavuz Alogan, Sarmal Yayınevi.
- AKBULUT, U. (2015) “Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkçülük ve Türk Tarih Yazıcılığı”, **Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi**, Yıl 6, Sayı 34.
- AKDEVİOĞLU, A.; Ö, KÜRKÇÜOĞLU (2018a) “Orta Doğuyla İlişkiler”, Baskın Oran (yay. Yön.), **Türk dış politikası: Cilt 1 1919-1980**, İstanbul, İletişim Yayınları.
- AKGÜN, B. (2009). Türk Dış Politikası ve Uluslararası Örgütler, **Akademik Orta Doğu**, Cilt 3, Sayı 2.
- AKILLI, E. (2013) “Kimlik–Dış Politika İlişkisi: Türk Devlet Kimliğinin Türk Dış Politikası Üzerine Etkisi”, Ankara, Doktora Tezi.
- AKSOY, M.; M. ÇEMREK (2010) “Türk Dış Politikasında Kimlik Sorunsalı”, **Türkiye'nin Değişen Dış Politikası**, Ankara, Nobel Yayın.
- AKSU Z.; F. A. GÜNGÖR (2019) “Birleşmiş Milletler' in İran'a Uyguladığı Yaptırımların Değerlendirilmesi”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 9, Sayı 1, ss. 43-51.
- ALAKUŞ, İ.; S. EYLEMER (2015) “İnşacılık Çerçevesinde Avrupa Birliği'nin İran Nükleer Krizine Yaklaşımı”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt 11, Sayı 42, ss. 133-170.
- ALDERSON, K.; A. HURRELL, (ed.) (2000) **Hedley Bull on International Society**, Macmillan Press.
- ARMSTRONG, D. (1999) “Law, Justice and the Idea of a World Society.” **International Affairs** (Royal Institute of International Affairs 1944), Vol 75, No 3, pp. 547–561.
- ASHİZAWA, K. (2008) “When Identity Matters: State Identity, Regional Institution-Building, and Japanese Foreign Policy”, **International Studies Review**, Vol 10, No 3, pp. 571-598.
- AVCI Y.; İ. KURNAZ (2018) “Türkiye'nin Ortadoğu Ve Balkan Politikalarında Ahmet Davutoğlu Etkisi: İslam Temelindeki Türkiye Algısı”, **Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Cilt 18, Sayı 36.
- AYMAN S. G. (2012) “Türkiye-İran İlişkilerinde Kimlik, Güvenlik, İşbirliği ve Rekabet”, 21 inci Yüzyılda Türk Dış Politikası Analizi, Der, İstanbul.

- AYDIN, D.; A. TEKBIYIK (2007) “İran Nükleer Programının Türkiye’nin Güvenliğine Etkileri”, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Cilt 3, Sayı 5.
- AYDIN, M. (2003) “Securitization of History and Geography: Understanding of Security in Turkey”, **Southeast European and Black Sea Studies**, Vol 3, No 2.
- AYDOĞDU, H. (2004) “Modern Kimlikte Öznenin Ölümü”, **Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi**, Erzurum, Sayı 10, ss. 115- 147.
- BAHGAT, G. (2006) “Nuclear Proliferation: The Islamic Republic of Iran”, **Iranian Studies**, Vol 39, No 3, ss. 307-327.
- BAL, İ. (2010) “**Türk Dış Politikasında Süreklilik ve Değişim**”, Türkiye’nin Değişen Dış Politikası, Ankara, Nobel Yayın.
- BELLAMY, A. J. (2005) **İnternational Society And İts Critics**, Oxford University Press, New York.
- BELLAMY, A. J. (2007) “The English School”, Mart’in Griffiths (der.), **International Relations Theory for the Twenty-First Cenrty: An Introduction**, Routledge, Londra/New York, pp.75-87.
- BİRSEL, H. (2013) **Arap Baharında Son Durak İran**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- BLENCOWE, A. (2010) “**English School and Constructivism: a Model of Cooperation rather than Synthesis**”, University of Waterloo/Wilfred Laurier University.
- BROWN, C. (2000). The English School: International Theory and International Society. Mathias Albert, Lothar Brock, ve Klaus Dieter Wolf (Eds.), **Civilizing World Politics: Society And Community Beyond The State**, pp. 91-102, Lanham, Maryland: Rowman and Littlefield.
- BULL, H. (1966) ‘The Grotian Conception of International Society’, in H. Butterfield, M. Wight (ed.), **Diplomatic Investigations: Essays in the Theory of International Relations**, London: Allen and Unwin.
- BULL, H. (1971). “Order vs. Justice in International Society”, **Political Studies**, Vol 19, No 3, pp. 269–283.
- BULL, H. (1984) ‘The Revolt Against The West,’ in H. Bull, A. Watson (ed.), **The Expansion of International Society**, Oxford: Clarendon Press.
- BULL, H.; A. WATSON, (1984) “**The Expansion of International Society**”, Oxford: Oxford University Press, pp. 1.

- BULL, H. (2000) "Justice in International Relations: The 1983 Hagey Lectures (1984)", **Hedley Bull on International Society**, Macmillan Press.
- BULL, H. (2019) "The Grotian Conception of International Society", **Diplomatic Investigations**, Oxford University Press, pp. 72-95.
- BUZAN, B. (1993) "From International System to International Society: Structural Realism and Regime Theory Meet the English School." **International Organization**, vol. 47, no. 3, pp. 327–352.
- BUZAN, B.; R. LITTLE. (2000) **International Systems In World History**, Oxford University Press.
- BUZAN, B. (2001) "The English School: An Underexploited Resource in IR", **Review of International Studies**, Vol 27, No 3, pp. 471–488.
- BUZAN, B. (2004) From International to World Society: English School Theory and the Social Structure of Globalisation, **The University of Wisconsin Press**, Cambridge University Press.
- BUZAN, B. (2010). "Culture and International Society", **International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944)**, Vol 86, No 1, pp. 1-25.
- BUZAN, B.; A. MATHÍAS. (2010) 'Differentiation: A Sociological Approach to International Relations Theory', **European Journal of International Relations**, Vol 16, No 3, pp. 315–37.
- BUZAN, B. (2014). **An Introduction to the English School of International Relations**, Policy Press.
- CAMPBELL, D. (1992) "United States Foreign Policy and the Politics of Identity", **Writing Security**, University of Minnesota Press Minneapolis, pp. 76.
- CAVLAN, T. (2010) "Yeni Osmanlıcılık: Batıdan Kopuş Mu?", Cilt 3, Sayı 2, **Sosyal Bilimler Dergisi**.
- CHAFETZ, G. ve diğerleri (1998) "Introduction: Tracing the Influence of Identity on Foreign Policy", **Security Studies**, Vol 8, No 2-3, pp. viii.
- CLARK, I. (1989), **Hierarchy of States: Reform and Resistance in the International Order**, Cambridge, Cambridge University Press.
- CONNOLLY, William E. (1995) **Kimlik ve Farklılık**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- CORDESMAN, A. H. ve diğerleri (2014) **Iran- Sanctions, Energy, Arms Control, and Regime Change**, UK, Rowman & Littlefield.
- ÇAKIR, M. (2018) "8 Mayıs'tan 5 Kasım'a İran'ın Petrol ve İhracat Karnesi ve Ülkelerin Pozisyonları", **İran Araştırmaları Merkezi**.

- ÇAKIR, R. (1994) **Ne Şeriat Ne Demokrasi, Refah Partisini Anlamak**, İstanbul, Metis Yayıncılık.
- ÇİFTÇİ, K. (2014). “Tarih Kimlik ve Türkiye’nin Belleğinin Dış Politikası”, **Akademik İncelemeler Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, ss. 97-131.
- ÇOLAK, Ç.D. (2016) “Türk Siyasal Hayatında Türkçülük Fikrinin Gelişmesine Yol Açan Etkenler”, **TURAN Stratejik Araştırmalar Merkezi**, Cilt 8, Sayı 29.
- DAĞI, İ. D. (2005) “Transformation of Islamic Political Identity in Turkey: Rethinking the West and Westernization”, **Turkish Studies**, Cilt 6, Sayı 1, ss. 22.
- DALAR, M. (2008) “İran’ın Nükleer Programı: Uluslararası Hukuk Bağlamında Bir Analiz”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 7, Sayı 24, ss. 270-303.
- DALBAY, R. S. (2018) “Kimlik” Ve “Toplumsal Kimlik” Kavramı”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 31, ss. 161-176.
- DELİKTAŞ, B. (2020) “İslam Devrimi Sonrası İran Nükleer Programı: Türkiye İçin Riskler ve Fırsatlar”, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep.
- DEMİR, T. (2018) “İran’ın Nükleer Programına Yönelik Uluslararası Tepkiler”, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- DEMİRTAŞ, C. B. (2008) “Systemic Changes and State Identity: Turkish and German Responses.” **Insight Turkey**, Vol 10, No 1, pp. 31–53.
- DEVLEN, B.; Ö. ÖZDAMAR, (2010) “Uluslararası İlişkilerde İngiliz Okulu Kuramı: Kökenleri, Kavramları ve Tartışmaları”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 7, Sayı 25, ss. 43-68.
- DODSON, M.; M. DORRAJ (2008) “Populism and Foreign Policy in Venezuela and Iran”, **The Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations**.
- DUNNE, T. (1995) “The Social Construction Of International Society”, **The European Journal of International Relations**, Vol 1, No 3, pp. 367–389.
- DUNNE, T. (1998) **Inventing International Society A History of the English School**, New York, St. Martin's Press.
- DUNNE, T. (2005) ‘The New Agenda,’ in A.J. Bellamy (ed.), **International Society and its Critics**, Oxford: Oxford University Press.
- DUNNE, T. (2013). “The English School”, **International Relations Theories Discipline and Diversity**, Oxford University Press, 3rd edition, ss.132-152.

- DÜNDAR, H. U. (2018) “Yeni Hegemonya Anlayışı Çerçevesinde Bush Doktrini Üzerine Bir İnceleme”, **Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi**, Cilt 9, Sayı 2.
- EKREN, A. (2017) “1979-1995 Arası İnan-ABD İlişkileri”, **Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, ss.146-155.
- EKŞİ, M. (2009) “Bir Zenginlik Kaynağı Olarak Çok Kimliklilik: Türk Dış Politikasında Kimliğin Rolü”, **Stratejik Boyut**, Yıl 1, Sayı 4, ss.97-102.
- ELİK, S. (2013) “Nükleer Teknoloji ve Kitle İmha Silahlarının Yayılması Sorunu Ekseninde Türkiye-İnan İlişkilerine Tematik Bir Yaklaşım 1945-2013”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, XIII/2, ss.1-24.
- ERCAN, M. (2015) “Bölgesel Politikalar Çerçevesinde Türkiye-İnan İlişkileri”, **I. Uluslararası Kafkasya-Orta Asya Dış Ticaret ve Lojistik Kongresi**, ss. 427-442.
- EREKER, F. (2010) “Dış Politika ve Kimlik: İnşacı Perspektiften Türk Dış Politikasının Analizi”, Doktora Tezi, Ankara.
- ERHAN, Ç. (2018a) “Türkiye ile ABD Arasındaki İkili Anlaşmalar”, Baskın Oran (yay. Yön.), **Türk dış politikası: cilt 1 1919-1980**, İstanbul, İletişim Yayınları.
- EROL, M. S.; E. OZAN (2011) “Türk Dış Politikasında Süreklilik Unsuru Olarak Siyasal Rejim”, **Akademik Bakış**, Cilt 4 Sayı 8, ss. 13-38.
- FEARON, J. (1997) **What is identity (as we now use the word)? Manuscript**, University of Chicago.
- FIRAT, M. (2018a) “Kıbrıs Sorunun Gölgesinde Dostluk”, Baskın Oran (yay. Yön.), **Türk dış politikası: cilt 1 1919-1980**, İstanbul, İletişim Yayınları.
- FIRAT, M.; Ö, KÜRKÇÜOĞLU (2018a) “1945-1960 Orta Doğuyla İlişkiler”, Baskın Oran (yay. Yön.), **Türk Dış Politikası**, Cilt 1 1919-1980, İstanbul, İletişim Yayınları, ss.615-635.
- GÖKA, E. ve diğerleri (2006) “Bir Hayat İnsanı Olarak Türk Muhafazakârı ve Kaygan Siyasal Tercih”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt V: Muhafazakârlık**, İstanbul, İletişim Yayınları.
- GÖLE, N. (2005) “Modernleşme Bağlamında İslami Kimlik Arayışı”, **Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**, 3. Basım, İstanbul, Tarih Vakfı.
- GÖRÇÜN, Ö.F. (2008) **1979 İnan İslam Devrimi Sonrası Türkiye-İnan İlişkileri**, İstanbul, Beta Yayınları.
- GÖZEN, R. (2010) “Türk Dış Politikasında Değişim Var mı?”, Türkiye’nin Değişen Dış Politikası, Ankara, Nobel Yayın.

- GÖZEN, R. (2011) “Türkiye’nin ABD Politikası 2010”, **Türk Dış Politikası Yıllığı 2010**, SETA Yayınları, ss. 267-297.
- GİLLARD, D. (1984) “British And Russian Relations with Asian Governments In The Nineteenth Century”, **The Expansion of International Society**, Oxford.
- GRADER, S. (1988). “The English School of International Relations: Evidence and Evaluation”, **Review of International Studies**, Vol 14, No 1, ss. 29-44.
- GREG, F. (2010) “Containing Iran: Sanctions and Iran Nuclear Program Undergraduate Annals of Honors Research”, Vol 1, No 1, ss. 1-30.
- GRIFFITHS, M.; ROACH, S. C.; SALAMON, M.S. (2011). **Uluslararası İlişkilerde Temel Düşünürler ve Teoriler**, Çev. Cesran, Nobel Akademik Yayıncılık.
- GÜL, M.; E. KARAPINAR (2020) “İran Nükleer Krizi ve Zorlayıcı Diplomasi”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi**, Cilt 11, Sayı 26, ss. 279-290.
- GÜNEY, M. K. (2017) “İnşacılık Kuramı Kapsamında 2000’li Yıllarda Türk Dış Politikası ve Kimlik”, Bursa, YL Tezi.
- GÜRPINAR, B. (2017). Dış Politika ve Kamuoyu: Mavi Marmara Krizi, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 10, Sayı 53, ss.243.
- GÜRZEL, A. (2012) “Turkey’s Role in Defusing the Iranian Nuclear Issue”, **The Washington Quarterly**, Vol 35, No 3, pp. 141-152.
- HABİBİ, N. (2012) “Turkey and Iran: Growing Economic Relations Despite Western Sanctions”, **Middle East Brief**, No 62.
- HACIOĞLU, N. (2019) “İran’ın Nükleer Enerji Programı’nın Sınırlandırılmasına İlişkin Kapsamlı Ortak Eylem Planı (2015) ve İran-Rusya İlişkileri”, **Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, ss. 126-145.
- HANİOĞLU, Ş. (1985) “**Türkçülük**”, Murat Belge (Ed.), Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, cilt 5, ss. 1394-1400, İstanbul, İletişim Yayınları.
- HANİOĞLU, Ş. (1985a) “Osmanlılık”, Murat Belge (Ed.), Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi, cilt 5, ss. 1389-1394, İstanbul, İletişim Yayınları.
- HURRELL, A. (2007) **On Global Order Power, Values, and the Constitution of International Society**, Oxford: Oxford University Press.
- HOLSTI, K. J. (1991) **Peace And War: Armed Conflicts And International Order 1648-1989**, Cambridge: Cambridge University Press.
- HARELD, S.; A. NADER (2012) “China and Iran”, The RAND Center for Middle East Public Policy.

- İNAT, K.; B. DURAN, (2005). “AKP Dış Politikası: Teori ve Uygulama”, **Demokrasi Platformu**, Güz, Yıl 1, Sayı 4, ss. 1-39.
- İNAT, K. (2009) “Türkiye’nin Son Dönem İran Politikası: Barış ve Kalkınma İçin Karşılıklı Bağımlılık”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt 1, No 10, ss. 8-16.
- İNAT, K. (2012) “**Türkiye’nin İran Politikası 2011**” Ortadoğu Yıllığı 2011, Kemal İnat vd.(der.), İstanbul, Açılım Kitap, ss.9-30.
- İNAT, K. (2015) “Ekonomik İş birliği Örgütü’nün 30. Yılında Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri”, **SETA Analiz**, Sayı 132, ss. 1-28.
- İNAT, K.; B. DURAN (2019) “İran Yaptırımları: Hukuksal Boyut, Bölgesel ve Küresel Yansımalar, Türkiye’ye Etkileri”, İstanbul, **SETA**.
- İŞERİ, E. (2012) “Ya İran Nükleer Programı Enerji İçinse? Türkiye’nin Enerji Güvenliğine Yansımaları”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt 4, Sayı 42, ss.55-66.
- JACKSON, R. H. (1990) “Quasi-states: Sovereignty, International Relations, and the Third World”, **Cambridge Studies in International Relations**, 12, Cambridge and New York: Cambridge University Press.
- JACKSON, R. (2000) **The Global Covenant: Human Conduct in a World of States**, Oxford: Oxford University Press.
- JACKSON, R. H. (2021) “Pluralism in International Political Theory.” **Review of International Studies**, Vol 18, No 3, 1992, pp. 271–281.
- JAMES, A. (1964) **Güç Politikaları**, Siyasi Çalışmalar, Cilt 12, Sayı 3, ss. 307–326.
- JANE, M. (2017) “İran’ın Nükleer Politikasının Gelişimi ve Uygulanan Ambargo ve Yaptırımların Dış Politikasına Etkilerinin Analizi”, **Bölgesel Araştırmalar Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, ss. 264- 314.
- JONES, R. E. (1981), “The English School of International Relations: A Case for Closure”, **Review of International Studies**, Vol 7, No 1, ss. 1-13.
- JØRGENSEN, K. E. (2018) **International Relations Theory: A New Introduction**, 2nd edition, Palgrave.
- KAHRAMAN, H. B. (2004) “Bir Zihniyet, Kurum ve Kimlik Kurucusu Olarak Batılılaşma”, Uygur Kocabaşoğlu (der.), **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt III: Modernleşme ve Batıcılık**, İstanbul, İletişim Yayınları, ss. 125-140.
- KARA, İ. (1985) “**Tanzimat’tan Cumhuriyet’e İslamcılık Tartışmaları**”, Murat Belge (Ed.), **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt 5, İstanbul, İletişim Yayınları, ss.1405-1420.

- KARAAĞAÇLI, A. (2011) “Türkiye-İran İşbirliği ve Ekonomik Entegrasyon Olanakları”, **Bilgesam**.
- KARAKAŞ, M. (2020) **Modernlik, Küreselleşme ve Türkiye'nin Kimlikler Evreni**, İstanbul, Küre Yayınları, 2.Baskı.
- KARAOSMANOĞLU, A. (2000) “The Evolution of the National Security Culture and the Military in Turkey”, **Journal of International Affairs**, Vol 54, No 1, pp. 199–216.
- KARDAŞ, Ş. (2010) “Turkey: Redrawing the Middle East Map or Building Sandcastles?”, **Middle East Policy**, Cilt 17, Sayı 1, ss. 115-136.
- KARDAŞ, Ş. (2011) “Türk Dış Politikasında Eksen Kayması Mı?”, **Akademik Ortadoğu**, Cilt 5, Sayı 2, ss. 19-42.
- KARDAŞ, Ş. (2017) “Çevrelenen’ İran ve Türkiye: Dikkatli İyimserliğe Devam?”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt 9, Sayı 82, ss. 8-9.
- KARPAT, K. H. (2009) **Osmanlı’dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji**, İstanbul, Timaş Yayınları.
- KASABA, R. (2005) “Eski ile Yeni Arasında Kemalizm ve Modernizm”, **Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**, 3. Basım, Tarih Vakfı, İstanbul.
- KATZMAN, K. (2012) “Iran Sanctions”, CRS Report for Congress, Order Code: RS20871.
- KESKİN, H. M. (2013) “Nükleer Krizde AB’nin İran Politikaları: Tarihsel ve Güncel Bir Perspektif”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt 9, Sayı 34, ss.87-118.
- KIRDAR, S. (2013) “ABD’nin İran’a Uyguladığı Altın Yaptırımı ve Olası Sonuçları”, Değerlendirme Notu, **Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı**.
- KISACIK, S. (2015) “Turkish Foreign Policy in the New Millenium”, **The Approach of Turkey on the Internationalising Iranian Nuclear Question**, Frankfurt am Main: Peter Lang Edition, ss. 207-240.
- KİBAROĞLU M.; B. ÇAĞLAR, (2008) “Implications of a Nuclear Iran for Turkey”, **Middle East Policy**, Vol 15, No 4, pp. 59-80.
- KİBAROĞLU, M. (2013) “İran’ın Nükleer Programı ve Türkiye”, **Bilge Strateji**, Cilt 5, Sayı 9, ss.1-8.
- KİLE, S. N. (2007) “Nuclear Arms Control And Non-Proliferation”, **SIPRI Year Book**.
- KİLE, S. N. (2008) “Nuclear Arms Control And Non-Proliferation”, **SIPRI Year Book**
- KİLE S. N. (2009) “Nuclear Arms Control And Non-Proliferation”, **SIPRI Year Book**.

- KİNNANDER, E. (2010) "The Turkish-Iranian Gas Relationship: Politically Successful", **Commercially Problematic**, Oxford Energy Institute.
- KOWERT, P. A. (1998) "National Identity: Inside and Out", **Security Studies**, Vol 8, No 2-3, pp. 4.
- KULOĞLU, A. (2010) "İran'ın Nükleer Teknoloji Çıkmazı, Gelişmeler ve Türkiye", **Ortadoğu Analiz**, Cilt 2, Sayı 19-20.
- KÜÇÜK, M. (2014) "Uluslararası İlişkilerde Sosyal İnşacılık", **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, İstanbul, İletişim Yayınları. ss. 361-412.
- KÜPELİ, M. Ş. (2016) "Dış Politika Aracı Olarak Yaptırımlar: İran'a Uygulanan Yaptırımların Etkileri", **Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi**, Cilt 3, Sayı 1, ss. 97-135.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ö. (1980) "Dış Politika" Nedir? Türkiye'deki Dünyü ve Bugünü", **AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 35, Sayı 1, ss. 309-335.
- LEBLEBİCİ, V.; O. BİNGÖL (2015) "İran P5+1 Nükleer Programı Görüşmelerinde Geline Aşama ve Bölgesel Etkileri", **Merkez Strateji Enstitüsü**.
- LEBOW, R. N. (2008) "Identity and International Relations." **International Relations**, Vol 22, No 4, pp. 473-492.
- LEWIS, B. (1993) **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara, Arkadaş Yayınları.
- LITTLE, R. (1995). "Neorealism and the English School: A Methodological, Ontological, and Theoretical Reassessment", **European Journal of International Relations**, Vol 1, No 1, ss. 9-34.
- LİNKLATER, A. (2005) "The English Scholl", **Theories of International Relations**, 3rd edition, New York: Palgrave, ss.84-109.
- LİNKLATER, A.; H. SUGANAMI, (2006) **The English School of International Relations**, Cambridge University Press.
- LYNCH, M. (1998) "Abandoning Iraq: Jordan's Alliances and the politics of stateidentity", **Security Studies**, Vol 8, No 2-3, pp. 347-388.
- MANNİNG, C.A.W. (1975) **The Nature of International Society**, 2nd edn, London: Macmillan for the LSE.
- MARDİN, Ş. (1985) "İslâmcılık", Murat Belge (Ed.), *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, cilt 5, İstanbul, İletişim Yayınları, ss. 1400- 1405.
- MARDİN, Ş. (1991) **Türk Modernleşmesi**, İstanbul, İletişim Yayınları.

- MAYALL, J. (2000) **World Politics: Progress and Its Limits**, Cambridge: Polity Press.
- MCCURDY, D. (2008) “Turkish-Iranian Relations: When Opposite Attract”, **Turkish Policy Quarterly**, ss. 87-106.
- MERT, N. (2003?) “Muhafazakârlık ve Laiklik”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Cilt V: Muhafazakârlık**, İstanbul, İletişim Yayınları, ss. 336.
- NAFF, T. (1963) “Reform and the Conduct of Ottoman Diplomacy in the Reign of Selim III, 1789-1807.” **Journal of the American Oriental Society**, Vol 83, No 3, pp. 295–315.
- NAFF, T. (1985) “The Ottoman Empire and Europe”, **The Expansion of International Society**, New York, Oxford University Press, pp. 143–169.
- NARİN, M.; Y. GHOLÍZADEH (2019) “ABD’nin İran Ekonomisi Üzerine Uyguladığı Yaptırımların Türkiye Ekonomisine Yansımaları”, **8 th SCF International Conference on “The Economic and Social Impact of the Globalization and the Liberalization”**, Antalya.
- OĞUZLU, T. (2002) “The Clash of Security Identities: The Question of Turkey’s Membership in the European Union”, **International Journal**, Vol 57, No 4, ss. 581.
- OĞUZLU, T. (2007) “Soft Power in Turkish Foreign Policy”, **Australian Journal of International Affairs**, Vol 61, No 1, pp. 81-97.
- OĞUZLU, T. (2008) “Middle Easternization Of Turkey’s Foreign Policy: Does Turkey Dissociate from the West”, **Turkish Studies**, Vol 9, No 1, ss. 9-10.
- OĞUZLU, T. (2012) “Komşularla Sıfır Sorun Politikası: Kavramsal bir Analiz”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt 4, Sayı 42, ss. 8-17.
- OKTAV, Ö. Z. (2010) “Çok Boyutlu Türk Dış Politikasına Bir Örnek: Türkiye-İrak- Bölgesel Kürt Yönetimi Arasında Gelişen İlişkiler ve Nedenleri” **Ortadoğu Etütleri**, Cilt 1, Sayı 2.
- O’SULLIVAN M. L. (2003) “Shrewd Sanctions: Statecraft and State Sponsors of Terrorism”, Washington: The Brooking Institution.
- ÖNDER, E. (2013) **İran’ın Nükleer Programının Analizi ve Türkiye**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- ÖNİŞ, Z. (2011) “Multiple Faces of the New Turkish Foreign Policy: Underlying Dynamics and a Critique”, **Insight Turkey**, Vol 13, No1, ss.47-65.
- ÖZBEY, H. (2019) “İran’a Yönelik Yaptırımlar: Türkiye- İran Enerji İlişkilerine Etkisi”, **Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl 4, Sayı 8.

- ÖZCAN, A. (1997) “Pan-Islamism, İndian Muslims, the Ottomans and Britain (1877-1924)”, **The Ottoman Empire and its Heritage**, 12. kitap. XI-226 sahife, Osmanlı Araştırmaları, Leiden, New York, Köln, Brill Yayınevi, Vol 18, No 18.
- ÖZTÜRKLER, H. (2017) “Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt 82, No 9, ss.78- 80.
- PALABIYIK, M. S. (2019) “İngiliz Okulu”, **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, Der.: Ramazan Gözen., İstanbul, İletişim Yayınları, ss. 225-263.
- PELLA J. A.; Y. ZUO (1995) "Reconstructing Identity to fit International Society: English school theory, constructivism, and the case of Taiwan, **School of Sociology, Politics, and International Studies**.
- REUS-SMIT, C. (2002) “Imagining society: constructivism and the English School”, **British Journal of Politics and International Relations**, Vol 4, No 3, pp. 487–509.
- REUS-SMİT, C. (2013) “Konstrüktivizm”, **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, s.279-310, (Çev. Muhammed Ağcan, Ali Aslan), İstanbul, Küre Yayınları.
- RİNGMAR, E. (2005) “Alexander Wendt: A Social Scientist Struggling With History”, **The Future of International Relations**, Taylor & Francis e-Library.
- ROBINS, K. (1996) “Interrupting Identities: Turkey/ Europe” ed. Stuart Hall, Paul Du Gay, **Questions of Cultural Identity**, Londra, Sage Publications.
- SANDER, O. (2015) “Türk Dış Politikasında Sürekliliğin Nedenleri”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 37, Sayı 3.
- SANDIKLI, A.; B. EMEKLİER (2012) “İran Nükleer Krizinin Türkiye’ye Olası Etkileri”, **BİLGESAM**, Rapor; 47, İstanbul, ss. 5-6.
- SARIASLAN, F. (2013) “2000’li Yıllarda Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri”, **Akademik Ortadoğu**, Cilt 7, No 2, ss. 65-91.
- SAYARİ, S. (2000) “Turkish Foreign Policy in the Post-Cold War Era: The Challenges of Multi-Regionalism.” **Journal of International Affairs**, Vol 54, No 1, pp. 169–182.
- SETH, S. (2000) ‘A “postcolonial world”?’’, **Contending Images of World Politics**, London: Macmillan.
- SEVER, A. (2013) “İRAK’IN ÇOKLU KİMLİKLERİ, DIŞ POLİTİKA VE TÜRKİYE-İRAK İLİŞKİLERİ 1923-2003”, **Akademik Ortadoğu**, Cilt 8, Sayı 1, ss.93-113.

- SİMPSON, G. (2004) **Great Powers and Outlaw States**, Cambridge: Cambridge University Press.
- SİNKAYA, B. (2009) “İran’ın Nükleer Programı: Müzakere Sürecinde Umutların Yükselişi ve Düşüşü”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt 1, Sayı 12, ss. 71-79.
- SİNKAYA, B. (2010) “Turkey and the Iranian Nuclear Issue: From a Passive Stance to the Actual Contributor tho the Peaceful Solution?”, **ORSAM Dış Politika Analizleri**.
- SİNKAYA, B. (2010a) “İran Nükleer Programı Karşısında Türkiye’nin Tutumu Ve Uranyum Takası Mutabakatı”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt 2, Sayı 18.
- SİNKAYA, B.; A. K. YILDIRIM, (2010) “İran Yaptırımlarının Mali Boyutları”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt 2, Sayı 13, ss. 40-47.
- SİNKAYA, B. (2011) “Geçmişten Günümüze Türkiye’nin Ortadoğu Politikası ve Batı Etkisi”, **Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, ss. 79-100.
- SİNKAYA, B. (2011a) “Türkiye-İran İlişkileri ve Cumhurbaşkanı Gül’ün İran Ziyareti”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt 3, Sayı 27, ss. 21-29.
- SİNKAYA, B. (2014) “İran P5+1 Müzakereleri: Temkinli ve İyimser”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt 6, Sayı 63, ss.23-25.
- SİNKAYA, B. (2016) “Nükleer Anlaşma Sonrası İran Siyasetinde Süreklilik ve Değişim”, No 45, **ORSAM**.
- SİNKAYA, B. (2019) “Başbakan Erdoğan’ın Tahran Ziyaretinin Sonuçları ve Türkiye – İran İlişkilerinin Sınırları”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt 1, Sayı 11, ss. 18-25.
- ŞAHİN, Y. (2013) "Çatışma Kuramları ve Kimlik Temelli Çatışmalar: Teorik Bir Giriş", **Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi**, Vol 1, No 1.
- ŞEYŞANE, V. (2013). “İki Savaş Arası Dönemde Uluslararası Toplum ve Çatışma: İngiliz Okulu Perspektifinden Mançurya Krizini Anlamak”, **Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1.
- TAN, M.; P. A. AKBULUT (2012), “2002 Sonrası Türk Dış Politikası Bağlamında Türkiye İran İlişkilerinin Değerlendirilmesi”, **II. Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu**, Kahramanmaraş, ss. 101-108.
- TARCAN, B. ve diğerleri (2018) “Ahmet Davutoğlu Dönemi Türk Dış Politikası”, **Econder Uluslararası Akademik Dergi**, Cilt 2, Sayı 2, s. 250-271.
- TAROCK, A. (2006) “Iran’s Nuclear Programme and the West”, **Third World Quarterly**, Vol 27, No 4, ss.657.

- TELATAR, G. (2012) “Barack Obama Yönetiminin İran’ın Nükleer Faaliyetlerine Yönelik Politikası”, **Akademik ORTA DOĞU**, Cilt 7, Sayı 1, ss. 53-78.
- TELCİ, İ. N. (2018) “Ağırlaştırılmış Ekonomik Yaptırımlar: Trump İran’dan Ne İstiyor?”, Sayı 208, **SETA**.
- TORBAT, A. E. (2005) “Impact of the US Trade and Financial Sanctions on Iran”, **World Economy**, Cilt 28, Sayı 3.
- TURAN, K. (2010) “Türk Dış Politikasında Eksen Kayması”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt 2, Sayı 18.
- TÜRKDOĞAN, O. (2016) Türk Toplumunun Tarihsel Kimliği ve Günümüz Sorunları, Konya, Çizgi Kitabevi.
- UÇAR, F. (2018) “Türk Düşüncesinde Osmanlıcılık Fikrinin Ortaya Çıkışı ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri”, **Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 10, Sayı 18, ss. 81-108.
- UYGUR, H. (2008) “Iran’s Nuclear Ambitions and Turkey”, **SETA**, No 7.
- UZGEL, İ. (2018c) “ABD ve NATO’yla İlişkiler”, **Türk dış politikası: cilt 3 2001-2012**, İstanbul, İletişim Yayınları.
- UZUN, Ö. S. (2013) “İran’a Ekonomik Yaptırımlar: Kırılma mı Nükleer Program mı Hükümet mi?”, **Ortadoğu Analiz**, Cilt 5, Sayı 54.
- ÜLMAN, A. (1967) “NATO ve Türkiye”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 22, Sayı 04.
- ÜLMAN, H.; O. SANDER, (1972) “Türk Dış Politikasına Yön Veren Etkiler (1923-1968) – II”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 27 Sayı 1.
- ÜNVER, H. A. (2012) “How Turkey's Islamists Fell out of Love With Iran”, Volume XIX, Number 4, **Middle East Policy Council**, ss. 1-6.
- VİNCENT, R. J. (1974) **Nonintervention and International Order**, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- VİNCENT, R. J. (1986) **Human Rights and International Relations: Issues and Responses**, Cambridge University Press.
- YAZAN, Y. (2012) “İran Nükleer Programı, Muhtemel Senaryolar ve Türkiye’nin Denge Politikası Çabaları”, **II. Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu**.
- YEGİN, A. (2014) “ABD-İran Yakınlaşması Gerçek mi? Hayal mi?”, **Analiz SETA**, Sayı 87, ss. 1-24.

- YENİGÜN, C. (2010) “Türk Dış Politikasında Üçüncü Dalga”, Türkiye’nin Değişen Dış Politikası, Ankara, Nobel Yayın.
- YEŞİLYURT, N. (2013) “**Ortadoğu’yla İlişkiler**” Baskın Oran (ed.), Türk Dış Politikası Cilt III: 2001-2012, İletişim yayımları, İstanbul, ss. 401-462.
- YETİM, M.; R. KALAYCI (2011) “Türkiye İnan İlişkileri: “Sıfır Sorun Mu”, Nükleer Sorun Mu?”, **Akademik ORTA DOĞU**, Cilt 5, Sayı 2, ss. 86-108.
- YILDIRIM, B. (2014) “Türk Dış Politikasında Yeni Tarz-ı Siyaset: Ortadoğu’da Çok Boyutlu Politikadan Asabiye Politikasına”, **Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi**, Cilt 1, Sayı 1, ss.57-79.
- YURDUSEV, A. N. (2004) “The Ottoman Attitude Towards Diplomacy”, A. Nuri Yurdusev (der.), **Ottoman Diplomacy: Conventional or Unconventional**, New York: Plagrave & MacMillan, ss. 5-35.
- YÜCEL, G. (2012) “Türk Dış Politikasında Kimlik Sorunu Kemalizm ve Ötekisi Yeni Osmanlılık”, Yüksek Lisans Tezi.
- WATSON, A. (1982) **Diplomacy: The Dialogue Between States**, Eyre Methuen.
- WATSON, A. (1984) **Diplomacy: The Dialogue Between States**, London: Routledge.
- WATSON, A. (1992) **The Evolution of International Society**, London: Routledge.
- WHEELER, N. J. (1992) “Pluralist or Solidarist Conceptions of International Society: Bull and Vincent on Humanitarian Intervention”, **Millennium: Journal of International Studies**, Vol 21, No 3, ss. 463–487.
- WENDT, A. (1992) “Anarchy Is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics”, **International Organization**, Vol 46, No 2, pp. 391–425.
- WENDT, A. (1994) Collective Identity Formation and the International State, **The American Political Science Review**, Vol 88, No 2, pp. 384-396.
- WENDT, A. (1995) “Constructing International Politics”, **International Security**, Vol 20, No 1, pp. 71-81.
- WENDT, A. (1999) **Social Theory of International Politics**, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 237
- WELSH, J. M. (2011) “A Normative Case for Pluralism: Reassessing Vincent's Views on Humanitarian Intervention.” **International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944)**, Vol 87, No 5, pp. 1193–1204.
- WIGHT, M. (1966). “Western values in international relations”, **Diplomatic Investigations: Essays in the Theory of International Politics**, Harvard University Press, Cambridge ve Massachusetts, pp. 89-131.

WİGHT, M. (1977) **Systems of States**, Leicester: Leicester University Press.

WİGHT, M. (1991) **International Theory: The Three Traditions**, London: Leicester University Press.

WİGHT, M. (1992) **International Theory: The Three Traditions**, Holmes & Meier Publishers.

İnternet Kaynakları

SİNKAYA, B. (2016a) “Nükleer Anlaşma Sonrası İran Siyaseti”, ORSAM, “Çevrimiçi” <https://www.orsam.org.tr/tr/nukleer-anlasma-sonrasi-iran-siyaseti/> ,Erişim 06/10/2021.

HAFEZİ, P (2007) “Ahmadinejad says Iran won’t back down in atom row”, Reuters, “Çevrimiçi” <https://www.reuters.com/article/oilRpt/idUKDAH34040120070423?edition-redirect=uk>, Erişim 02/10/2021.

HAFEZİ, P (2019) “U.S will sanction whoever purchases Iran’s oil-official”, Reuters, “Çevrimiçi” <https://www.reuters.com/article/uk-usa-iran-oil-idUKKCN1VT0HH>, Erişim 13/10/2021.

KİTFİELD, J. (2007) “Financial Sanctions are Tehran’s Achilles Heel”, European Institute, “Çevrimiçi” https://ciaotest.cc.columbia.edu/olj/ea/2007_spring/f.html, Erişim 09/10/2021.

KÖYLÜ, H. (2018) “ABD’den Ankara’ya İran baskısı”, Deutsche Welle, “Çevrimiçi” <https://www.dw.com/tr/abdden-ankaraya-iran-bask%C4%B1s%C4%B1/a-44768220>, Erişim 18/10/2021.

MAJİDYAR, A. (2017) “Kurdish Vote Brings Iran, Turkey Closer as Erdoğan visits Tehran”, “Çevrimiçi” <https://www.mei.edu/publications/kurdish-vote-brings-iran-turkey-closer-erdogan-visits-tehran>, Erişim 22/10/2021.

SABATİNİ, R. (2010), “Economic Sanctions: Pressuring Iran’s Nuclear Program” Monetary Institute for International Studies, “Çevrimiçi” <https://www.nti.org/analysis/articles/pressuring-irans-nuclear-program/> Erişim 10/10/2021.

SAHİMİ, M. (2004) “Iran's Nuclear Energy Program. Part V: From the United States Offering Iran Uranium Enrichment Technology to Suggestions for Creating Catastrophic Industrial Failure”, Pavyand Iran News, “Çevrimiçi” <http://www.payvand.com/news/04/dec/1186.html> , Erişim 14/09/2021.

TOPRAK, E.G. (2021) “Avrupa İran’a Yönelik Tutumunu Değiştiriyor mu?”, İRAM, “Çevrimiçi” <https://iramcenter.org/avrupa-irana-yonelik-tutumunu-degistiriyor-mu/>, Erişim 13/10/2021.

- UYGUR, H. (2018) “İran’a Yaptırımlar ve Muhtemel Sonuçlar”, İRAM, “Çevrimiçi”
<https://iramcenter.org/irana-yaptirimlar-ve-muhtemel-sonuclari/> , Erişim
12/10/2021.
- YAZICIOĞLU, Y. (2010) “Davutoğlu: 'ABD Türkiye'nin Kaygılarını Çok Daha İyi
Anlamıştır”, VOA TÜRKÇE, “Çevrimiçi”
<https://www.amerikaninsesi.com/a/davutoglu-abd-turkiyenin-kayglarini-cok-daha-iyi-anlamistir-95381459/884444.html> , Erişim 05.09.2021.
- YORULMAZ, R. (2020) “ABD Yaptırımları ve Son Gelişmelerin İran Ekonomisine
Etkileri”, Orsam, “Çevrimiçi” <https://www.orsam.org.tr/tr/abd-yaptirimlari-ve-son-gelismelerin-iran-ekonomisine-etkileri/> Erişim 11/10/2021.
- YURDAKUL, M. (2014), “İran petrolü gitti Irak petrolü geldi”, Milliyet, “Çevrimiçi”
<https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/iran-petrolu-gitti-irak-petrolu-geldi-1828775> , Erişim 02/11/2021.
- WINTOUR, P. (2020) “US announces new Iran sanctions and claims it is enforcing UN
arms embargo”, Guardian, “Çevrimiçi”
<https://www.theguardian.com/world/2020/sep/21/donald-trump-legal-power-to-impose-sanctions-on-iranians-questioned>, Erişim 13/10/2021.
- United Nations, Resolution 1696 (2006), “Çevrimiçi”
[https://www.undocs.org/S/RES/1696%20\(2006\)](https://www.undocs.org/S/RES/1696%20(2006)) , Erişim 26/09/2021.
- United Nations, Resolution 1737 (2006a), “Çevrimiçi”
[https://www.undocs.org/S/RES/1737%20\(2006\)](https://www.undocs.org/S/RES/1737%20(2006)) , Erişim 26/09/2021.
- United Nations, Resolution 1747 (2007), “Çevrimiçi”
[https://www.undocs.org/S/RES/1747%20\(2007\)](https://www.undocs.org/S/RES/1747%20(2007)) , Erişim 26/09/2021.
- United Nations, Resolution 1803 (2008), “Çevrimiçi”
[https://www.undocs.org/S/RES/1803%20\(2008\)](https://www.undocs.org/S/RES/1803%20(2008)) , Erişim 26/09/2021.
- United Nations, Resolution 1929 (2010), “Çevrimiçi”
[https://www.undocs.org/S/RES/1929%20\(2010\)](https://www.undocs.org/S/RES/1929%20(2010)) , Erişim 26/09/2021.
- United Nations, Resolution 1984 (2011), “Çevrimiçi”
[https://www.undocs.org/S/RES/1984%20\(2011\)](https://www.undocs.org/S/RES/1984%20(2011)) , Erişim 26/09/2021.
- United Nations, Resolution 2049 (2012), “Çevrimiçi”
[https://www.undocs.org/S/RES/2049%20\(2012\)](https://www.undocs.org/S/RES/2049%20(2012)) , Erişim 26/09/2021.
- United Nations, Resolution 2105 (2013), “Çevrimiçi”
[https://www.undocs.org/S/RES/2105%20\(2013\)](https://www.undocs.org/S/RES/2105%20(2013)) , Erişim 26/09/2021.

- United Nations, Resolution 2159 (2014), “Çevrimiçi”
[https://www.undocs.org/S/RES/2159%20\(2014\)](https://www.undocs.org/S/RES/2159%20(2014)) , Erişim 26/09/2021.
- “Islamic Republic of Iran’s Response to the Package Presented on June 6, 2006”,
Institute for Science and International Security, “Çevrimiçi” <https://www.isis-online.org/publications/iran/iranresponse.pdf> , Erişim 02/10/2021.
- “UN votes for Iran nuclear sanctions”, Al Jazeera, (2006), “Çevrimiçi”
<https://www.aljazeera.com/news/2006/12/24/un-votes-for-iran-nuclear-sanctions>, Erişim_04/10/2021.
- “17 Mayıs 2010 tarihli Türkiye, İran ve Brezilya Dışişleri Bakanları Ortak Deklarasyonu”, Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, “Çevrimiçi”
<https://www.mfa.gov.tr/17-mayis-2010-tarihli-turkiye-iran-brezilya-disisleri-bakanlari-ortak-deklarasyonu.tr.mfa>, Erişim 23/09/2021.
- “İran ile nükleer müzakereler 4 ay daha uzatıldı”, (2014), AA, “Çevrimiçi”
<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/iran-ile-nukleer-muzakereler-4-ay-daha-uzatildi/140036#> , Erişim 06/10/2021.
- “İran’la tarihi anlaşma: Cumhuriyetçiler ve İsrail kınadı”, (2015), BBC News Türkçe, “Çevrimiçi”
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/07/150714_iran_anlasma, Erişim 06/10/2021.
- “İşte Nükleer Anlaşmanın Maddeleri”, (2015), Radikal, “Çevrimiçi”
<http://www.radikal.com.tr/dunya/iste-nukleer-anlasmanin-maddeleri-1397752/>, Erişim 06/10/2021.
- “İran’da zafer Ruhani’nin”, (2017), Business HT, “Çevrimiçi”
<https://businessht.bloomberght.com/piyasalar/haber/1500693-iran-secimleri-hakkinda-bilinmesi-gereken-her-sey> , Erişim 06/10/2021.
- “ABD, İran’a yeni yaptırımlar getirdi”, (2017), BBC News Türkçe, “Çevrimiçi”
<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40646389> , Erişim 06/10/2021.
- “İran’dan ABD’ye uyarı: En fazla 5 günümüzü alır”, (2017), Sputnik News, “Çevrimiçi”
<https://tr.sputniknews.com/20170822/iran-abd-uyari-5-gun-1029813747.html> , Erişim 06/10/2021.
- “Trump: İran Nükleer Anlaşmasından Çekiliyoruz, Yaptırımlar Yeniden Geliyor”, (2018), Sputnik Türkiye, “Çevrimiçi”
<https://tr.sputniknews.com/20180508/abd-iran-donald-trump-nukleer-anlasma-1033357559.html>, Erişim 08/10/2021.
- “İran Fordo Tesislerinde Uranyum Zenginleştiriyor”, (2012), BBC News Türkçe, “Çevrimiçi”
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/01/120109_iran_nuclear, Erişim 08/10/2021.

- “İran Nükleer Programı İran’ın Nükleer Müzakereleri 7 Gün Uzatıldı”, (2015), Aljazeera Turk, “Çevrimiçi” <http://www.aljazeera.com.tr/haber/iranin-nukleer-muzakereleri-7-gun-uzatildi> Erişim 08/10/2021.
- “ABD İran’a Yeni yaptırım kararı aldı”, (2016), BBC News Türkçe, “Çevrimiçi” https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/01/160117_iran_yeni_yaptirim, Erişim 09/10/2021.
- “Proclamation 4702- Imports of Petroleum and Petroleum Product From Iran”, (1979), “Çevrimiçi” <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/proclamation-4702-imports-petroleum-and-petroleum-products-from-iran> , Erişim 09/10/2021.
- “Comprehensive Iran Sanctions, Accountability, and Investment Act of 2010”, (2010), Public Law, “Çevrimiçi” <https://www.congress.gov/111/plaws/publ195/PLAW-111publ195.pdf> , Erişim 11/10/2021.
- “Executive Order 13590 – Iran Sanctions”, (2011) The White House Office of Press Secretary, “Çevrimiçi” <https://obamawhitehouse.archives.gov/the-press-office/2011/11/21/executive-order-13590-iran-sanctions>, Erişim 11/10/2021.
- “Official Journal of the European Union”, (2012), Council Decision 2012/35/CFSP of 23 January 2012 amending decision 2010/413/CFSP concerning restrictive measures against Iran, “Çevrimiçi” <https://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:019:0022:0030:EN:PDF> , Erişim 11/10/2021.
- “Official Journal of the European Union”, (2012), Council Decision 2012/168/CFSP of 23 March 2012 amending Decision 2011/235/CFSP concerning restrictive measures directed against certain persons and entities in view of the situation in Iran, “Çevrimiçi” <https://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:087:0085:0089:EN:PDF> Erişim 11/10/2021.
- “Official Journal of the European Union”, (2012), Council Decision 2012/152/CFSP of 15 March 2012 amending Decision 2010/413/CFSP concerning restrictive measures against Iran, “Çevrimiçi” <https://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:077:0018:0018:EN:PDF> , Erişim 11/10/2021.
- “Official Journal of the European Union”, (2012), Council Decision 2012/635/CFSP of 15 October 2012 amending Decision 2010/413/CFSP concerning restrictive measures against Iran, “Çevrimiçi” <https://eurlex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2012:282:0058:0069:EN:PDF> , Erişim 11/10/2021.

- “U.S. Department of the Treasury”, (2012), United States increases sanctions against the government of Iran and its proliferation networks, “Çevrimiçi” <https://www.treasury.gov/press-center/press-releases/Pages/tg1634.aspx> , Erişim 12/10/2021.
- “İran Yaptırımlarına Doğru: Saflar Netleşiyor!”, (2018), Gazete Duvar, “Çevrimiçi” <https://www.gazeteduvar.com.tr/dunya/2018/10/09/iran-yaptirimlarina-dogru-saflar-netlesiyor> , Erişim 12/10/2021.
- “ABD'nin yeni İran yaptırımları yürürlüğe girdi”, (2018), BBC News Türkçe, “Çevrimiçi” <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-46093311> , Erişim 12/10/2021.
- “US put new sanctions on Iranian supreme leader’s inner circle”, (2019), Aljazeera, “Çevrimiçi” <https://www.aljazeera.com/economy/2019/11/5/us-puts-new-sanctions-on-iranian-supreme-leaders-inner-circle>, Erişim 13/10/2021.
- “UN blocks US bid to trigger ‘snapback’ sanctions on Iran”, (2020), The Straitstimes, “Çevrimiçi” <https://www.straitstimes.com/world/europe/un-blocks-us-bid-to-trigger-snapback-sanctions-on-iran>, Erişim 13/10/2021.
- “US claims UN sanctions on Iran reinstated. The world disagrees”, (2020), Aljazeera, “Çevrimiçi” <https://www.aljazeera.com/news/2020/9/20/us-claims-un-sanctions-on-iran-reinstated-the-world-disagrees>, Erişim 13/10/2021.
- “US hits Iran's financial sector with fresh round of sanctions” (2020), Jerusalem Post, “Çevrimiçi” <https://www.jpost.com/breaking-news/us-hits-irans-financial-sector-with-fresh-round-of-sanctions-645072>, Erişim 13/10/2021.
- “AB'nin insan hakları ihlalleri gerekçesiyle İran'a uyguladığı yaptırımlar uzatıldı” (2021), Euronews, “Çevrimiçi” <https://tr.euronews.com/2021/04/12/ab-nin-insan-haklar-ihlalleri-gerekcesiyile-iran-a-uygulad-g-yapt-r-mlar-uzat-ld>, Erişim 13/10/2021.
- “Turkey to Iran gold trade wiped out by new U.S. sanction Reuters” (2013), Reuters, “Çevrimiçi” <https://www.reuters.com/article/us-iran-turkey-sanctions-idUSBRE91E0IN20130215>), Erişim 22/10/2021.
- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı (a). (09.05.2018). Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü Sayın İbrahim Kalın’ın Basın Toplantısında Yaptığı Konuşma. “Çevrimiçi” <https://www.tccb.gov.tr/cumhurbaskanligi-sozculugunden/1695/92822/cumhurbaskanligi-sozcusu-sayin-ibrahim-kalin-in-basin-toplantisinda-yaptigi-konusma>, Erişim 18/10/2021.
- “Çavuşoğlu: İran'a yönelik yaptırım kararlarına uymak zorunda değiliz” (2018), Sputnik Türkiye, “Çevrimiçi” <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/disisleri-bakani-cavusoglu-irana-yonelik-yaptirim-kararlarina-uymak-zorunda-degiliz/1212744> Erişim 18/10/2021.

- “İran: Uranyum Takası Türkiye’de Yapılacak”, (2010), Radikal Gazetesi, “Çevrimiçi”
<http://www.radikal.com.tr/dunya/iran-uranyum-takasi-turkiyede-yapilacak-997227/>, Erişim 21/10/2021.
- “İran’la doğal gazda anlaştık, Güney Pars Boru Hattı yapılacak”, (2008), Hürriyet, “Çevrimiçi” (<https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/iran-la-dogalgazda-anlastik-guney-pars-boru-hatti-yapilacak-10382895>), Erişim 21/10/2021.
- “İran’ın Parası Türkiye’ye Akıyor”, (2012), Sabah, “Çevrimiçi”
(<https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2012/02/19/iranin-parasi-turkiyeye-akiyor>), Erişim 22/10/2021.
- “İran’ın Nükleer Programına İlişkin Son Gelişmeler Hakkında Bilgi Notu”, Dışişleri Bakanlığı, 17 Haziran 2010, “Çevrimiçi”
https://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/Bolgeler/Iran_Haziran_2010.pdf , Erişim 26/10/2021
- “Turkey ‘trusts Iran nuclear aims’”, (2010), BBC News, “Çevrimiçi”
https://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/Bolgeler/Iran_Haziran_2010.pdf Erişim 26/10/2021
- “Erdogan says sanctions on Tehran based on presumptions unacceptable”, (2011), Mehr News, “Çevrimiçi” <https://en.mehrnews.com/news/48214/Erdogan-says-sanctions-on-Tehran-based-on-presumptions-unacceptable>, Erişim 26/10/2021.
- “Gul: Turkey is not undermining U.S. policy”, (2010) UPI, “Çevrimiçi”
https://www.upi.com/Top_News/US/2010/09/22/Gul-Turkey-is-not-undermining-US-policy/35141285201479/?u3L=1, Erişim 26/10/2021.
- “İran: AB Ambargosu Yürürlüğe Girdi”, (2012), BBC, “Çevrimiçi”
https://www.bbc.com/turkce/haberler/2012/07/120701_iran_eu_sanction, Erişim 26/10/2021.
- “Turkey Continue to Buying Natural Gas from Iran Despite U.S. Sanctions”, (2018), Reuters, “Çevrimiçi” <https://www.reuters.com/article/us-iran-nuclear-turkey-idUSKBN1KT210> , Erişim 26/10/2021.
- “ABD, İran konusunda Türkiye'den ne bekliyor?”, (2008), Dünya Bülteni, “Çevrimiçi”
<https://www.dunyabulteni.net/abd-iran-konusunda-turkiyeden-ne-bekliyor-makale.5144.html>, Erişim 11/11/2021.
- “Erdogan'dan ABD'ye de nükleer resti”, (2008), Radikal, “Çevrimiçi”
<http://www.radikal.com.tr/politika/erdogandan-abdye-de-nukleer-resti-908478/>, Erişim 11/11/2021.